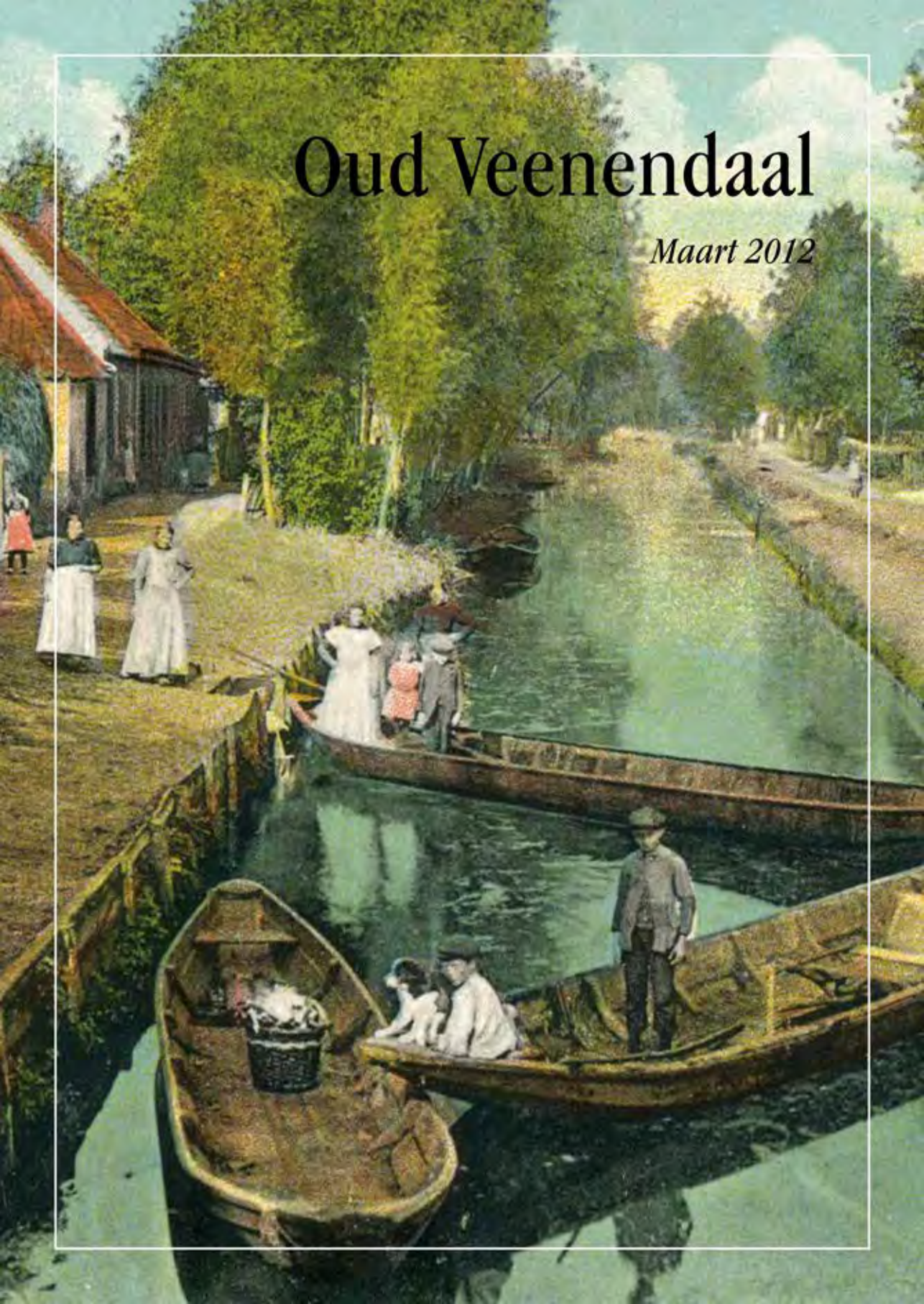

Oud Veenendaal

Maart 2012

- 27^e jaargang, nummer 1
verschijnt 4 maal per jaar

REDACTIE

Gert Groenleer
Ineke van Schuppen
Cor Slok
redactie@oudveenendaal.nl

BESTUUR

Dr H. van 't Veld, voorzitter
Mevr. G.M.J. van Schuppen-Diepeveen, secretaris
H.C. de Kleuver, penningmeester
A. van den Bos
W. Brands
H. Henzen
G.M. Muller
C.J. Slok
info@oudveenendaal.nl

Secretariaat:

Mevr. G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
Eekwal 3, 3904 DL Veenendaal
Telefoon 0318 51 10 66

Ledenadministratie:

J. Groenleer-de Jong
Driemaster 42
3904 RL Veenendaal
Telefoon 0318 51 82 04
ledenadministratie@oudveenendaal.nl

Financiële administratie:

Berry Henzen
MacBridestraat 51, 3902 KK Veenendaal
Telefoon 0318 52 74 91 (na 19.00 uur)

Werkgroepen en commissies:

W. Brands
Middellaan 77, 3904 LE Veenendaal
Telefoon 0318 51 36 50

Documentatiecentrum

De Cultuurfabriek
Kees Stipplein 78, 3901 TP Veenendaal
Telefoon 0318 58 26 68
documentatiecentrum@oudveenendaal.nl

Openingstijden:

Dinsdag van 13.00 tot 16.00 uur
Donderdag van 13.00 tot 16.00 uur (beperkt open)
Zaterdag van 10.00 tot 16.00 uur

Bank:

Rabobank nr. 395110106, t.n.v. Historische
Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt € 20,- per jaar.

Losse nummers van dit blad € 5,-.

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Ontwerp, opmaak en druk:

Henzen ontwerp & communicatie, Veenendaal

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN: 0926-2857

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud

2	Om te beginnen De redactie
3	Koninklijk vernoemd G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
18	Uitgelezen G.C. Groenleer
19	Terugdenken aan een enerverende tijd M. Brink
21	Spionage in Veenendaal J. Spruijt
25	Nostalgie op film en foto G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
26	Kleine herinneringen D.Th. Thoomes
28	Jaarverslag 2011 G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
30	Financieel verslag 2011 H.C. de Kleuver
32	Het laatste woord Het bestuur

Om te beginnen

Ook in 2012 hebben we het blad weer een nieuwe, kleurrijke jas gegeven. Het zal u niet verbazen dat dit nummer inhoudelijk vooral oranje gekleurd is. In verband met het bezoek van de koningin aan Veenendaal op 30 april a.s. gaat het hoofdartikel over eerdere koninklijke bezoeken en over straten, gebouwen en bomen die vernoemd zijn naar leden van het Koninklijk Huis.

DOOR DE REDACTIE

Ineke van Schuppen zet ze allemaal op een rij: de bezoeken van koning Willem III, koningin Wilhelmina, koningin Juliana, koningin Beatrix, prins Hendrik, prins Bernhard, prins Claus, prinses Margriet. En wist u dat de plaatselijke schietvereniging Prins Hendrik heet? En dat Veenendaal een Wilhelminaboom, een Julianaboom en een Beatrixboom verzorgt?

Een maartnummer betekent ook aandacht voor de Tweede Wereldoorlog. Martin Brink, terug van weggeweest, introduceert de laatst levende Veenendaalse verzetsleider en Jaap Spruijt zelf, 91 jaar inmiddels, vertelt over spionage in en rond Veenendaal.

Vertrouwd zijn voorts het jaarverslag van de secretaris, het financieel verslag van de penningmeester, de terugblik op de vorige bijeenkomst en de boekenrubriek met Veense Nieuwe. Vergeet u vooral niet de Dinky Toys van Daan Thoomes en het allerlaatste woord van Henk van 't Veld. In het decembernummer van 2011 zijn enkele

akelige foutjes geslopen. Op pagina 97 moeten het Kleine Veenloo en het Grote Veenloo verwisseld worden en de op pagina 104 aangekondigde lezing van Jan van Oeveren eindigt niet met 1866 maar met 1886. Barend van Deelen en Dick Vink reageerden op de vragen van de werkgroep Monumenten over de kegelbaan en het kerkje. Van Van Deelen kregen we ook een uitgebreide mail naar aanleiding van het verhaal van Wim van Elst over zijn grootvader Wouter Harselaar. Waarvoor dank.

In 2010 en 2011 was er veel belangstelling voor de door de werkgroep Graven Oorlogsslachtoffers Munnikenhof uitgezette wandeling op de algemene begraafplaats. De werkgroep heeft nieuwe gegevens verzameld en nodigt u uit voor een wandeling in de middag van 4 mei a.s. U kunt vrij wandelen, maar ook gebruikmaken van de diensten van een gids.

De redactie is, zoals steeds, aanspreekbaar via redactie@oudveenendaal.nl. Een hartelijke groet.

De Beatrixstraat in 2005 (foto Ineke Beijen, collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Koninklijk vernoemd

De familie van Oranje-Nassau is in Veenendaal regelmatig de naamgever van straten en scholen geweest. En dat is niet vreemd, want de religieuze inslag die Veenendaal altijd heeft gekenmerkt, gaat vaak samen met de liefde voor het koningshuis. In 1815 werd, met de zoon van stadhouder Willem V als koning Willem I, de monarchie ingevoerd. Een aantal leden van het Koninklijk Huis heeft in de loop van de jaren een bezoek aan Veenendaal gebracht. Koning Willem III bezocht Veenendaal na de watersnood in 1855 zelfs tweemaal, maar toch heeft hij nooit de eer van een naar hem vernoemde straat gekend.

DOOR INEKE VAN SCHUPPEN

Prinses Beatrixschool

Toen in 1901 de leerplichtwet werd ingevoerd, kregen veel meer kinderen de gelegenheid om naar school te gaan. In Veenendaal bestond de Vrije Christelijke School al, maar in de vergaderingen van de hervormde kerkenraad werd in 1902 reeds gesproken over de mogelijkheid om een hervormde school te stichten.

De Hervormde Gemeente bezat op het Boerscheland een evangelisatielokaal, waarin onder meer de zondagsschool en de bijeenkomsten van de jongelingenvereniging werden gehouden. In 1903 besloot de kerkenraad om de zes lokalen van dit gebouw uit te breiden naar acht met elk een oppervlakte van zeven bij zeven meter om zo een nieuwe school te stichten. De benodigde gelden werden gedeeltelijk van het bestuur van het Oudeliedenhuis geleend. In 1905 werd de eerste steen voor de nieuwe school, die de naam Boerschelandse School kreeg, gelegd. Tot hoofd van de school werd de heer J. van de Spek benoemd. Het schoolgeld bedroeg f 0,15 per maand.

Inkwartiering

Het meubilair bestond, zoals gewoon was in die tijd, uit tweepersoonsbanken. De leerlingen werden elk half jaar bevorderd, waardoor de school twaalf klassen kende. Tijdens de mobilisatie in 1939 werd het Tiende Regiment Infanterie in de school ingekwartierd. De school werd ontruimd

en de leerlingen werden op diverse plaatsen in Veenendaal ondergebracht. Ook na de luchtlanding in september 1944 werd de school gevorderd en pas in juni 1945 kon het gebouw weer in gebruik worden genomen. Het grootste aantal leerlingen had de school in 1944, toen de Duitsers het zevende en achtste leerjaar invoerden. Het aantal leerlingen bedroeg toen 711.

Prinses Beatrix wordt vernoemd

In 1950 werd de naam Boerschelandse School gewijzigd in Prinses Beatrixschool. In de loop van de jaren begon het schoolgebouw veel gebreken te vertonen. Het gebouw werd in 1969 door de schoolarts volledig ongeschikt verklaard voor het geven van onderwijs en in het Prins Willem-Alexanderpark werd een nieuwe zesklassige school gebouwd, die in 1971 werd geopend. Het oude gebouw aan het Boerscheland werd zes jaar later afgebroken. Ook in 1971 werd naast de Prins Beatrixschool de Prins Willem-Alexanderschool gebouwd. Een aantal leerlingen werd naar deze school overgeplaatst, maar de Beatrixschool hield voldoende leerlingen over om het nieuwe gebouw met zes klassen te kunnen betrekken. In 2003 werd het 100-jarig bestaan gevierd.

Beatrixstraat

Bij raadsbesluit van 28 juni 1920 werd de naam Boerscheland officieel aan deze straat gegeven.

De verklaring van de naam moet waarschijnlijk worden gezocht in een verbastering van 'de (of een) boer z'n land'. Dat het land toebehoord zou hebben aan een familie Boers lijkt minder waarschijnlijk, daar de grond oorspronkelijk in handen was van respectievelijk Jan Isacus Smith, het Roomsche Aalmoesenershuis, weer Jan Isacus Smith en Hendrik Kroesbergen. In het raadsbesluit van 30 maart 1939 werd de naam gewijzigd in Beatrixstraat. Op last van de Duitse bezetter moest in 1942 de naam weer gewijzigd worden. Op 14 februari 1942 schreef gemeentesecretaris Daan Blankespoor aan de commissaris in de provincie Utrecht dat op verzoek van de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken de naam was gewijzigd in Boerscheland en dat de straatnaamborden verwijderd waren. Het was namelijk verboden straten te vernoemen naar nog levende leden van het koningshuis.

Beatrixboom

In 1981 werd door wethouder Koppenberg bij woonzorgcentrum 't Boveneind de Beatrixboom geplant.

Van 21 juni tot 5 juli 1980 werden in Arnhem en Veenendaal de zesde Olympische Spelen voor Gehandicapten gehouden. Omstreeks 2500 atleten uit 42 landen namen er aan deel. Nederland eindigde op de zesde plaats van het medailleklassement met 33 gouden, 31 zilveren en 36 bronzen medailles. Koningin Beatrix bracht een informeel bezoek aan het Valleibad, waar de zwemwedstrijden werden gehouden. Volgens een van de officials had het bezoek te maken met het feit dat er in de landelijke pers weinig aandacht werd besteed aan het zwemmen. De komst van de koningin werd daarom door de organisatie bijzonder op prijs gesteld.

Prins Bernhardlaan

Voor de oorlog liep het Verlaat vanaf de drogisterij van Rein Kok (nu beddenspecialzaak Turkesteen) naar het huidige Verlaat (toen Klein Schutje), maar het bestreek ook een stukje van de huidige Prins Bernhardlaan. Dan kwam een gedeelte dat het Gelderland werd genoemd en waar onder andere het huis van Zwarte Jannetje stond. Vervolgens heette de straat het Boveneind.

Koningin Beatrix woont op woensdagavond 2 juli 1980 in het Valleibad in Veenendaal een zwemwedstrijd bij tijdens de Paralympics (foto Cord Otting, collectie Gemeentearchief Veenendaal)

In die tijd behoorde de straat helemaal tot Gelders Veenendaal.

In 1937 werd prins Bernhard van Lippe-Biesterfeld door zijn huwelijk met prinses Juliana prins der Nederlanden. De naam Prins Bernhardlaan werd vastgesteld in een raadsbesluit van 7 december 1938 en betrof een gedeelte van het huidige Verlaat en het gedeelte van de huidige Prins Bernhardlaan tot aan de Mulderslaan. Net als de naam Beatrixstraat moest de naam Prins Bernhardlaan in 1942 op bevel van de Duitse bezetter gewijzigd worden. Tot 1945 heette de straat weer Verlaat voor het eerste gedeelte en Gelderselaan voor het tweede gedeelte. Bij raadsbesluit van 13 december 1960 werd de naam voor huisnummer 18 tot het eind van de straat weer gewijzigd in Verlaat. Dat gebeurde na de grenswijziging en ter bevordering van een logischer huisnummering en een betere vindbaarheid.

De uitnodiging van de burgemeester van Veenendaal om de ontvangst van prins Bernhard op 25 mei 1949 bij te wonen (Gemeentearchief Veenendaal)

Prins Bernhard (1911-2004) heeft Veenendaal verschillende malen bezocht. In mei 1938 sloeg hij te paard de verrichtingen van het veldleger gade en bracht hij een kort bezoek aan molen De Vriendschap. Op 12 december 1939 inspecteerde hij de troepen die op de Kerkewijk stonden opgesteld. Voor huize Zuiderhorst stapte hij weer in de auto om te vertrekken. Op 25 mei 1949 was hij er weer en dit keer had het bedrijfsleven zijn speciale belangstelling. Hij bracht een werkbezoek aan

de firma Gebr. Van Leeuwen aan het Verlaat. Op de Markt in Veenendaal werd hij door honderden schoolkinderen toegezongen. Op 19 juni 1954 werd de SKF officieel geopend. Prins Bertil van Zweden en prins Bernhard waren daarbij de eregasten. Beide keren was burgemeester Bakker eerste burger van Veenendaal. Het is ook algemeen bekend dat prins Bernhard vaak dineerde in 't Koetshuis, het huidige Résidence Rhenen, dat toen nog Henri Frisch als eigenaar had.

Prins Clauslaan

In *De Rijnpost* van 18 oktober 2002 werd de vraag al gesteld of Veenendaal een Prins Clausplein moest krijgen. Een Veenendaler suggereerde om het Raadhuisplein om te dopen in Prins Clausplein, een andere inwoner wilde liever de Prins Bernhardlaan omdopen en weer anderen dachten aan mogelijkheden in het nieuwe plan *Dragonder Oost*.

Toen de nieuwe weg vanaf de Vlinderrotonde tot aan de Rondweg-oost geopend werd, leek het de straatnamencommissie een goed idee om aan deze weg de naam van Prins Claus te verbinden. Daarbij had men ook de Prins Bernhardlaan in gedachten. Deze uitgaande weg had eveneens de naam van de echtgenoot van een koningin gekregen en de parallel met de nieuwe uitgaande weg werd op die manier getrokken. Nadat de toestemming van koningin Beatrix was verkregen, werd de naam bij raadsbesluit van 23 september 2004 officieel vastgesteld.

Prins Claus (1926-2002) bezocht Veenendaal tweemaal. Met een schot uit een alarmpistool opende hij in aanwezigheid van duizenden toeschouwers op 11 mei 1971 het Valleicomplex. Deze knal was het sein voor het ontsteken van een dagvuurwerk en met het laatste stukje vuurwerk kwam de vaderlandse driekleur aan een parachute naar beneden. Samen met politiecommissaris Huiskamp begeleidde burgemeester

Prins Bernard wordt op 25 mei 1949 op de Markt in Veenendaal toegezongen door schoolkinderen (foto Henk Lamme, collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Bode de hoge gast. Op het parkeerterrein zorgde zangeres Conny Vink voor een feestelijke sfeer. Namens de Sportstichting bood voorzitter Theo Diepeveen de prins een trimtas aan en namens een groep gastarbeiders bood de kleine Daniela

Gonzales de prins een Spaanse pop aan, waarvoor hij met een 'Gracias' bedankte. Een groot aantal kinderen mocht zich die dag uitleven in het zwembad en sportleraar Eef van Asselt gaf tijdens het bezoek een groep bejaarde zwimmers les in watertrimmen.

Prins Claus tijdens de opening van het Valleibad. Rechts burgemeester Bode en in het midden zangeres Conny Vink (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Prins Claus was er weer op 19 december 1995, toen hij in zijn functie als beschermheer van De Hollandsche Molen de openingshandeling verrichtte van de geheel gerestaureerde molen De Vriendschap. Burgemeester Brink had de eer hem te mogen ontvangen. De openingshandeling bestond uit het lostrekken van de vang, wat betekent dat de molen van de rem wordt gehaald. Terwijl prins Claus zich van zijn taak kweet, vroeg molenaar Gert van Eden of de prins niet iets vergeten was mee te

Prins Claus op 11 mei 1971 in de hal van het raadhuis, waar hij een pop in Spaanse klederdracht krijgt aangeboden (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

brengen. Op de verbaasde vraag van prins Claus wat dat dan wel mocht zijn, antwoordde de molenaar: 'Wind, Hoogheid, u had wind mee moeten brengen, want zo wil de molen niet draaien.' De prins trok de vang los, waarop de molen begon te draaien en prins Claus triomfantelijk zei: 'Zie je wel, hij doet het wel.' Daarop nam de heer Van Eden de prins mee naar de wieken, waar bleek dat twee sterke mannen de wieken met spierkracht in beweging brachten. Op het moment dat deze twee heren de prins een hand gaven, stond de molen ogenblikkelijk stil. En de prins gaf toe dat ook hij het weer niet naar zijn hand kon zetten. Na afloop werd de prins verzocht zijn handtekening op de spiegel te zetten, maar deze handtekening was zo ruim bemeten dat molenaar Van Eden zich afvroeg waar zijn handtekening moest komen te staan, wat enige hilariteit opleverde. Tot vermaak van de prins riep een klein jongetje bij zijn vertrek: 'Hé joh, ga jij weer naar je moeder?'

Prins Claus op 19 december 1995 bij aankomst bij molen De Vriendschap. Rechts burgemeester F. Brink (collectie G. van Eden)

Prins Claus stelt de gerestaureerde molen De Vriendschap in gebruik. Rechts molenaar Gert van Eden (*collectie G. van Eden*)

Emmalaan

Koningin Emma trouwde in 1879 als 20-jarige prinses met de toen 61-jarige koning Willem III. Zij trad van 1890 tot 1898 op als regentes voor haar minderjarige dochter Wilhelmina.

Toen de naamgeving plaatsvond, behoorde de straat tot Gelders Veenendaal en het was dus de gemeenteraad van Ede die erover besliste. Het raadsbesluit dateert van 1 mei 1940. De straat schijnt de bijnaam Schuldsteeg gehad te hebben, vanwege de huizen die met hypotheek gebouwd werden.

Koningin Emma (1858-1934) heeft Veenendaal nooit bezocht.

Schietvereniging Prins Hendrik

In 1899 werd in Nederland de vereniging Volkswaarheid als vrijwilligersleger opgericht. Ook Veenendaal had een afdeling, die bestond uit enkele tientallen leden. Deze leden deden hun schietoefeningen op De Berg, waar een schietbaan was aangelegd. Omdat Volkswaarheid een enigszins militaristisch karakter had, besloot

een aantal leden in het voorjaar van 1901 een burgerschietvereniging op te richten. Men kon alleen lid worden als men zestien jaar oud was en ook lid was van de vereniging Volkswaarheid. De nieuwe vereniging stelde zich ten doel 's lands waarheid te bevorderen, maar het belangrijkste doel was door het houden van schietoefeningen goede schutters op te leiden. In de archieven is de reden van de vernoeming naar prins Hendrik niet meer terug te vinden. Prins Hendrik kreeg ook nog een tijdelijke vernoeming: de Prins Hendrikstraat. Daarover kunt u meer lezen bij de Julianastraat.

Op 19 oktober 1931 bezocht prins Hendrik (1876-1934) Veenendaal om als voorzitter van het Nederlandse Rode Kruis een oefening van de Veense afdeling bij te wonen. De oefening vond plaats bij de Veenendaalsche Stoomspinnerij en -Weverij (VSW). De prins gebruikte de thee in hotel De Korenbeurs op de Markt in gezelschap van burgemeester J.J.P.C. van Kuyk en een aantal leden van het hoofdbestuur van het Rode Kruis.

Op Maandag 19 October werd door de afdeling Veenendaal van het Nederlandsche Roode Kruis een groote oefening gehouden. Deze oefening werd bijgewoond door Z.K.H. Prins Hendrik en eenige leden van het Hoofdbestuur van het Roode Kruis. Z.K.H. in een der ziekenzalen, naast den Prins Mr. J. J. P. C. van Kuyk burgemeester van Veenendaal.

Een „patiënt” wordt door de transportcolonne per baar vanaf de buitentrapp der Veenendaalsche Stoomspinnerij en Weverij gehaald.

GROOTE OEFENING VAN HET ROODE KRUIS TE VEENENDAAL

Tijdens de oefening.

De „gewonden” worden verbonden.

Foto links: Vanaf het Hotel de Korenbeurs op de Markt, waar de Prins de thee gebruikte, maakte onze fotograaf deze overzichtsfoto van de verpleegsters en het publiek.

Koningin Julianaschool

In 1920 besloot het bestuur van de Vereniging ter Bevordering van Christelijk Nationaal Onderwijs te Veenendaal een echte ulo op te richten. Volgens de Lager-onderwijswet 1920 waren de zogenaamde Franse klassen niet meer toegestaan. Deze klassen, die leerlingen de mogelijkheid boden tot het volgen van voortgezet onderwijs, waren verbonden aan de twee bestaande lagere scholen. Om het voortgezet onderwijs daadwerkelijk te kunnen volgen, moesten ze scholen buiten Veenendaal bezoeken. Er waren overwegend positieve geluiden voor de bouw van een ulo te horen, hoewel een Veense predikant liet weten dat hij 'bang was dat het een school voor kinderen van stand wordt, die neerkijken op kinderen van arbeiders'.

Aanbesteding

Er werd grond aangekocht aan de Kerkewijk voor f 3,50 per m² en in 1923 vond de aanbesteding plaats. De Veenendaalse aannemer J.H. Scholtus kreeg de opdracht. Zijn offerte was de laagste en bedroeg f 39.100,-. De school kreeg gasverwarming, wat in die tijd zeker geen

gemeengoed was, en werd elektrisch verlicht. De heer Prins, hoofd van de Vrije Christelijke School aan de Nieuweweg, werd benoemd tot hoofd der school. De feestelijke opening werd verricht op 29 december 1923 door dominee M. Jongebreur, de voorzitter van het bestuur. In dat eerste jaar telde de school 83 leerlingen in vier lokalen. Naast de heer Prins waren juffrouw Jager, de heer Van Essen en de heer Lindenhovius als eerste leerkrachten aan de school verbonden.

Leerlingenaantallen

In de eerste jaren waren er zorgen over het leerlingenaantal van de school. Nog te veel leerlingen verlieten de lagere school op hun veertiende om in de fabriek te gaan werken, maar in de loop van de jaren nam het aantal toe en had de school zelfs meer lokalen nodig. In 1936 werd afscheid genomen van de heer Prins en werd zijn opvolger, de heer J.G. Thoomes, benoemd. Een jaar later werd de school aangesloten op het Veenendaalse waterleidingnet, een bijzonderheid in die tijd. In 1938 bestond het lerarenkorps naast de heer Thoomes uit juffrouw Jager en de heren Thijs, Van Loo, Van Essen en Augusteijn.

De dertienjarige Jan Slok feliciteert koningin Juliana op 30 april 1952 in de tuin van Paleis Soestdijk (collectie A. Slok-van Soest)

Mobilisatie en oorlog

In 1939 werd de school, evenals de Prinses Beatrixschool, gevorderd voor inkwartiering van de troepen van het Tiende Regiment Infanterie. De school werd verplaatst naar twee lokaliteiten in de Ritmeesterfabriek en twee lokalen in Pro Rege aan de Kanaalweg. Het bestuur sleepte er na enig onderhandelen met moeite een vergoeding van f 1,- per klaslokaal per dag uit. Met vallen en opstaan kwam de school de oorlogsjaren door. Er heerste onrust en onzekerheid, waardoor vooral in de laatste oorlogsjaren veel lessen uitvielen.

De eerste Koningin Julianaschool

In 1948, bij het zilveren jubileum van de school, werd door Hare Majesteit een nieuwe naam verleend: Koningin Julianaschool. Het was de eerste school in het land die na de troonsbestijging deze naam mocht dragen. Per 1 januari 1950 werd een lagere school verbonden aan de ulo. Deze school groeide hard en telde al spoedig twaalf klassen. Achter de bestaande school werd een aantal lokalen bijgebouwd. Naast de ulo was in het schoolgebouw ook een handelsavondschoon

te vinden, die eveneens werd geleid door de heer Thoomes. Tien schrijfmachines werden aangeschaft en de cursus zelf werd gegeven door handelsinstituut Van Rijswijk. De kosten waren een kwartje per leerling per week.

In 1968, bij de invoering van de Mammoetwet, veranderde de naam in Koningin Juliana Mavo, kortweg KJM. Op 1 mei 1973 werd het bestuur van de school overgedragen aan de Stichting voor Christelijk Middelbaar en Voorbereidend Hoger Onderwijs te Veenendaal. De KJM werd geen scholengemeenschap, maar nam wel deel aan een gemeenschap van scholen. Op deze manier bleef de zelfstandigheid gehandhaafd. De lagere school bleef onder het oude bestuur functioneren en kreeg een eigen hoofd der school. Toen het oude gebouw onbruikbaar begon te worden, werd in 1979 besloten tot nieuwbouw. Het complex aan de Grote Beer bood ruimte aan 260 leerlingen, maar bleek bij ingebruikneming al te klein te zijn. Er werden meteen zes noodlokalen bijgebouwd.

Julianastraat

Eigenlijk is niet duidelijk of de Julianastraat al

De delegatie van de provincie Utrecht op 30 april 1952 in de tuin van Paleis Soestdijk. Burgemeester Bakker van Veenendaal, zijn echtgenote en zijn dochter staan op de tweede rij (collectie A. Slok-van Soest)

bestond op het moment dat de naamgeving plaatsvond. Het raadsbesluit van 28 juni 1920 vermeldt namelijk dat het gaat om 'het gedeelte van het perceel, kadastraal bekend in Sectie D no. 1786, geprojecteerd tot weg'. Het gebied waarvan het perceel deel uitmaakte, stond bekend als het Haverland. Van 1942 tot 1945 heette de straat Prins Hendrikstraat om dezelfde reden als de Prins Bernhardlaan en de Beatrixstraat van naam veranderden. Na de oorlog werd de Julianastraat de straat waar mensen van het middenkader woonden, zoals boekhouders, vertegenwoordigers en bedrijfsleiders van de grote fabrieken.

Juliana Ziekenhuis

Dat zich op 14 april 1945 tien personen bij notaris P.W. Maris aan de Hoofdstraat voegden, getuigde voor die tijd van moed, optimisme en geloof in de toekomst. Het was nog volop oorlog en de naderende geallieerde legers maakten de bezetter nerveus. Toch namen de tien mannen het risico dat de Duitsers hun bijeenkomst als een gevaarlijke activiteit zouden beschouwen. Zij kwamen samen voor de opbouw van een Veenendaal na de oorlog, een Veenendaal met een ziekenhuis, waarvoor bij de notaris een stichtingsakte moest worden gepasseerd.

Het idee kwam uit de koker van drie heren: dokter C.P. Engel, H.M. van Schuppen en Ant de Ruiter. Naast deze heren waren ook J.J.P.C. van Kuyk, D.J. Anbeek, D. van Barneveld, H.W. Bekker, A. Middelhoven, C.J. Diepeveen en M.J. van Leeuwen bij de notaris aanwezig. Ieder van deze tien mannen moest een tientje op tafel leggen om het startkapitaal van de stichting te vormen. Maar met deze honderd gulden was men er niet en er werd een grote collecte onder de inwoners gehouden. Bij de telling in gebouw Eltheto bleek de bevolking voor een kapitaal van maar liefst f 185.000,- te hebben gezorgd. Deze offervaardigheid leverde later nog moeilijkheden op, toen tijdens de geldzuivering na de oorlog fiscale opsporingsambtenaren inzage verzochten van de collectielijsten om zodoende schenkers van zwart geld op het spoor te komen. 'Maar,' zo zei Ant de Ruiter bij de herdenking van het 25-jarig bestaan in 1970, 'die collectielijsten

waren op de een of andere onverklaarbare manier zoekgeraakt.' Het oude Pension Bergzicht werd als behuizing gekozen en daarin floreerde het ziekenhuis een groot aantal jaren.

Fusie

In 1989 besloten de vier regionale ziekenhuizen - het Streekziekenhuis in Bennekom, het Julianaziekenhuis in Ede, het Pieter Pauwziekenhuis in Wageningen en het Juliana Ziekenhuis in Veenendaal - te fuseren. Dat hield in dat deze ziekenhuizen in de loop van de tijd werden gesloten en dat in 2000 één groot nieuw ziekenhuis in Ede werd geopend, het Ziekenhuis Gelderse Vallei. Voor het Juliana Ziekenhuis viel het doek in 1992, hoewel de polikliniek nog tot 1997 op de oude locatie bleef functioneren. Daarna verhuisde de kliniek naar de Kerkewijk. Een plaats als Veenendaal, op dit moment na Utrecht en Amersfoort de derde gemeente van de provincie Utrecht, moet het zonder eigen ziekenhuis stellen.

Julianakerk

Toen de Oude Kerk op de Markt te klein dreigde te worden, werden er plannen gemaakt voor de bouw van een tweede kerk. Deze kerk werd gerealiseerd in 1927/1928. Dominee Jongebreur legde op 2 mei 1927 de eerste steen. De kerk zou in eerste instantie Nieuwe Kerk heten, maar omdat prinses Juliana, net achttien jaar geworden, op de dag van de eerstesteenlegging toetrad tot de Raad van State, werd het toch Julianakerk. In 1945 vestigden de Duitsers een uitkijkpost in de toren, maar toen de geallieerden dat ontdekten, werd de toren onder vuur genomen en zwaar beschadigd, evenals het interieur van de kerk. Na de oorlog werd de toren in een andere vorm herbouwd.

Julianaboom

In 1979 hanteerde burgemeester Bode de spa om in het gazon bij Bejaardencentrum De Engelenburgh de Julianaboom te planten.

Koningin Juliana (1909-2004) bracht een aantal bezoeken aan Veenendaal. In 1950 maakte de koningin een korte rondrit door het dorp. Voor de Koningin Julianaschool stonden alle leerlingen

Koningin Juliana komt aan bij Aller Erf op 24 september 1976 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

opgesteld met vlaggen en het bord 'Koningin Juliana School', dat kort daarna boven de ingang zou worden opgehangen. Bij die gelegenheid bood de zesjarige Robje Thoomes de koningin een doos chocola aan 'voor Marijke'. Omdat het oponthoud op de Markt ook maar kort zou duren, hadden veel mensen een plaatsje langs de route van de koninklijke stoet gezocht. Terwijl de koningin in de open Cadillac zat, verzekerde burgemeester Bakker haar van de grote aanhankelijkheid van de Veense bevolking, waarna het Wilhelmus werd gezongen door duizenden schoolkinderen. Op 30 april 1952 mocht de dertienjarige Jan Slok van de Vendelseweg koningin Juliana tijdens het defilé op Soestdijk de hand schudden. Jan maakte deel uit van een deputatie van zes personen die de koningin op haar verjaardag een bloemstuk namens de provincie Utrecht aanbood.

De tweede keer dat koningin Juliana Veenendaal bezocht, was op 24 september 1976. Ook toen werd de koningin door de bevolking uitbundig ontvangen. Als eerste bezocht ze de Scheepjes-wolfabriek. De gelijknamige harmonie speelde een welkom en de koningin bezichtigde het Kreativiteitscentrum. Daarna vertrok ze voor het eigenlijke doel van haar werkbezoek: het gloednieuwe multifunctionele centrum Aller Erf. Veel Veense verenigingen presenteerden zich aan de koningin. In die tijd speelde de Lockheed-affaire, waar prins Bernhard bij betrokken was. Als steunbetuiging droegen veel van de aanwezigen in Aller Erf een witte anjer. Op het plankier buiten waren tijdens het bezoek enkele oudere heren in rolstoelen aan het vissen. Naast hen stond een doosje maden en toen koningin Juliana vroeg wat dat waren, antwoordde een van de twee in onvervalst Veens: 'Moaje, Moajesteit.' Het bestuur van de Stichting

Oranjedag Veenendaal, dat een aanslag op het beschikbare budget had gepleegd door de koningin een peperduur boeket aan te bieden, moest het afleggen tegen een klein meisje dat Hare Majesteit spontaan een boeketje afrikaantjes aanbood. Dat boeketje werd de hele dag door de koningin meegedragen.

Op 19 juni 1986 kwam koningin Juliana nogmaals in Veenendaal, maar nu alleen op door-tocht in het kader van een streekbezoek.

Vergezeld door Beb Diepeveen (links) en Jan van den Bosch (rechts) betreedt koningin Juliana Aller Erf op 24 september 1976 (collectie Beb Diepeveen)

Margrietstraat

Deze straat is er nooit gekomen, maar als het aan een aantal bewoners van de Gortstraat had gelegen was hun straat omgedoopt in Margrietstraat. In 1976 verzamelde een bewoonster handtekeningen van bewoners die een verzoek om naamsverandering wilden ondersteunen. Deze bewoners hadden vooral een aversie tegen de bijnaam van de Gortstraat: de Papsteeg. De

naam Margrietstraat sloot prachtig aan bij zowel de bloemenbuurt als de koninklijke namenbuurt. Niet iedereen was echter enthousiast, want een van de firma's die aan de Gortstraat waren gevestigd dreigde de gemeente met een schadevergoeding in verband met te maken kosten van drukwerk en advertentiekosten. Een andere bewoner wilde liever de oude naam Gortstraat behouden, maar als de naam dan toch moest veranderen stelde hij de naam Pelmolenstraat voor. Ooit had op deze locatie een pelmolen gestaan. Een pelmolen pelde de gort, waarvan pap werd gekookt. En dat verklaart natuurlijk meteen de gehate bijnaam. De gemeente echter wees uiteindelijk het verzoek af en Veenendaal werd niet verrijkt met een Margrietstraat.

Het verhaal ging dat prinses Margriet op 5 december 1956 incognito en vermomd als Zwarte Piet kinderen van Hongaarse vluchtelingen in Veenendaal had bezocht. Navraag bij de prinses echter heeft geleerd dat zij nooit als Zwarte Piet in Veenendaal is geweest.

Op 31 augustus 1973 opende zij in het raadhuis de tentoonstelling 'Oranje in Goud en Zilver'. Als openingshandeling schreef zij de gekozen titel met krijt op een schoolbord. De tentoonstelling was in het raadhuis ingericht ter gelegenheid van het zilveren regeringsjubileum van koningin Juliana. Talrijke gebruiksvoorwerpen,

een antieke wieg, speelgoed, oude handschriften, bruids- en dooptoiletten en nog veel meer voorwerpen uit het Koninklijk Huisarchief waren in vitrines ondergebracht. Als aandenken overhandigde burgemeester Bode haar een door de Veense kunstenaar Hedda Buijs ontworpen tastbol. Met deze tastbollen was een aantal deuren van het blindeninstituut Bartiméus uitgerust, want de structuur op deze bollen gaf de bewoners de

Op 31 augustus 1973 opent prinses Margriet in het raadhuis de tentoonstelling 'Oranje in Goud en Zilver' (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

gelegenheid zich beter te oriënteren.

Op donderdag 26 november 1981 verrichtte prinses Margriet de officiële opening van het Fleuorhuis op het bedrijventerrein De Faktori. Daartoe trok zij een gordijn weg dat het officiële naamplaatje van Fleuor onthulde. Loco-burgemeester Koppenberg begeleidde de prinses. In haar functie als hoofdbestuurslid van het Nederlandse Rode Kruis werd haar, zoals de verslaggever van De Vallei het zo mooi uitdrukte, een geschenk onder couvert overhandigd. Het bedrag werd bestemd voor de aanschaf van nieuwe rolstoelen voor het Rode Kruisschip, de Henri Dunant. Omdat Fleuor tevens het 60-jarig bestaan passend wilde vieren, werden in twaalf plaatsen over het hele land verspreid zestig boeketten bloemen aangeboden die de vertegenwoordigers van het Rode Kruis naar eigen goeddunken mochten weggeven.

Op 16 augustus 1985 bezocht prinses Margriet, samen met mr Pieter van Vollenhoven, Veenen-

daal nogmaals. Het echtpaar bracht een bezoek aan het ondernemerscentrum De Nieuwe Fabriek aan de Kerkewijk en aan Heratex, dat in de Turbinestraat gevestigd was. In het ondernemerscentrum vonden op dat moment 34 ondernemingen onderdak. Heratex, in november 1978 gestart door twee medewerkers van de failliete Hollandia Tricotage, was toen uitgegroeid tot een onderneming met 60 werknemers. Het bedrijf maakte stoffen voor onder meer voering, sportkleding en vlaggen. Tussen de twee bezoeken door werd in gezelschap van onder anderen burgemeester Wiechers en wethouder H.J. de Ruiter een korte rondrit gemaakt door Veenendaal.

Wilhelminastraat

De Wilhelminastraat werd bij raadsbesluit van 28 juni 1920 vernoemd naar de dochter van koning Willem III en koningin Emma, Wilhelmina Helena Pauline Maria, prinses van Oranje-Nassau. Op het moment van de vernoeming heette de straat nog Lombok, een naam die in de jaren 1942-1945

Op 26 november 1981 opent prinses Margriet het Fleurophuis (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

weer gebruikt werd. Deze naam verscheen voor het eerst in het Veenendaalse bevolkingsregister van 1901-1910. Waarschijnlijk dateert het ontstaan van de straat uit die periode, hoewel op de Slaperdijkaart van Justus van Broeckhuijsen uit 1705 ter hoogte van de Wilhelminastraat al een weg genaamd 't Steegje is ingetekend.

Wilhelminaboom

In 1898 werd op de Markt ter gelegenheid van de kroning van koningin Wilhelmina de Wilhelminaboom geplant. Door diverse reconstructies van de Markt verdween de boom op zeker moment, maar in 1998 werd achter de Oude Kerk door de Stichting Oranjedag Veenendaal een nieuwe boom aangeplant. Wet-houder Arie de Graaf verrichtte het graafwerk met hulp van de leerlingen van de Beatrixschool.

Koningin Wilhelmina (1880-1962) bezocht Veenendaal eenmaal. In 1939 hield Truus van Schuppen-

van Hardeveld een dagboekje bij over de belevenissen van haar gezin in de mobilisatietijd. Op 13 december 1939 schreef ze: 'Van mobilisatie geen bijzonderheden te vermelden. Echter wel het volgende: 7 December '39 bracht Koningin Wilhelmina een bezoek aan de Grebbelinie. Toen ze door Veenendaal kwam, is ze uitgestapt bij de Ritmeesterfabriek om daar de inundatie van de Geldersche Vallei te overzien. Frans, die alleen op kantoor was, heeft H.M. rondgeleid. Ook is oom Job nog aan H.M. voorgesteld.'

Prins Willem-Alexanderpark

De blijde koninklijke gebeurtenis die op 27 april 1967 plaatsvond, was voor de straatnamencommissie aanleiding de naam van

de nieuwe prins aan een van de Veenendaalse straten te geven. De weg die daarvoor het meest in aanmerking kwam, was het complex dat tot die tijd werd aangeduid als Molenbrug. De raad stemde op 9 mei 1967 in met het voorstel dit complex Prins Willem-Alexanderpark te noemen.

Op 16 augustus 1985 verwelkomt burgemeester Ger Wiechers prinses Margriet en de heer Pieter van Vollenhoven bij het ondernemerscentrum De Nieuwe Fabriek aan de Kerkewijk (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

De Markt met de Wilhelminaboom in 1910. Het hekwerk om de boom heeft indertijd f 100,- gekost en was het restant van het budget voor de kroningsfeesten (collectie Ineke van Schuppen)

Tegelijkertijd kreeg de brug over het Omleidingskanaal, die in de volksmond Geersebrug heette, deze naam officieel toegekend. Een deel van de Geerseweg werd bij het PWA-park gevoegd. De appartementen in het park werden doorlopend genummerd, hoewel er ook een voorstel lag om alle acht pleintjes de namen van heesters te geven en deze heesters daadwerkelijk aan te planten. Dit voorstel haalde het niet, omdat er geen acht geschikte soorten heesters te vinden zouden zijn en omdat het doornummersen van de flats de relatie tussen de verschillende gebouwen beter zou aangeven. Toen de Prinses Beatrixschool naar het PWA-park verhuisde, werd naast deze school in 1971 de Prins Willem-Alexanderschool gebouwd. Het hoofd van de Prinses Beatrixschool, de heer A. Schouten, werd gevraagd ook het schoolleiderschap van de Prins Willem-Alexanderschool op zich te nemen. Gedurende een periode van negen jaar, tot 1 augustus 1985, vervulde hij deze dubbele functie.

Voor zover bekend heeft prins Willem-Alexander nooit een bezoek gebracht aan Veenendaal,

maar daar gaat op 30 april 2012 verandering in komen.

Bronnen

Prinses Beatrixschool & Hervormd onderwijs door Dick Minderhoud

Oud Veenendaal juni 2006: Herinneringen aan de Koningin Juliana School door Daan Thoomes

Oud Veenendaal juni 2004: Veenendaal bereidde Juliana een warm welkom door Johan Slok

Veenendaal Voltoid Verleden deel I door Martin Brink
Ziekenhuis Gelderse Vallei, Vier ziekenhuizen; van samenwerking, naar fusie, naar nieuwbouw

Veenendaal, straat in straat uit door Peter Will
Gemeentearchief Veenendaal: Archieven gemeente Veenendaal 1942-1990, vrl. inv.nrs. 1086, 1119, 8230, 9159; De Vallei, 12 mei 1971, 1 september 1973, 3 juli 1980; De Rijnpost, 12 mei 1971; fotocollectie; documentatiecollectie

Honderd jaar Schietsportvereniging Prins Hendrik Veenendaal door Wim Kroesbergen en Hans Weijers

Met vlag en wimpel door G.M.J. van Schuppen-Diepeveen

Uitgelezen

De hier aangestipte boekjes over Veenendaal vinden hun diepste oorsprong in de herinneringen en de verhalen van mensen. In het ene wordt stap voor stap een straat in beeld gebracht. Het andere gaat ook de gemeentegrens over. Voor beide geldt als vertrekpunt de jaren vijftig van de vorige eeuw.

DOOR GERT GROENLEER

Verhalen uit de Vallei. (Want ik weet ook nog wat te vertellen...) door Sjoerd de Jong. Geïll., 104 p., Koninklijke BDU Uitgevers, Barneveld, ISBN 978-90-8788-164-1, € 15,95.

Met warmte en respect schreef Sjoerd de Jong veertien verhalen over gewone mensen in Veenendaal en omgeving. Het is het verhaal van Kees Boone die in de oorlog met een dood schaap door het Veen fietste en als vutter vrachtwagens hulpgoederen naar Roemenië reed. Het verhaal van Bert Vos die als schooljongen met de jufvrouw wilde trouwen en na vierenvierentig jaar tot zelfacceptatie kwam. De winkeliers De Rooi en Van Deelen, de heilssoldaten Carla, Sienke, Gerrit en Siny, de vrijgezelle boeren Arie, Evert en Job van Wagenveld: ze genieten Sjoerds volle sympathie. Als rode draden zie ik de kleine man, de volhouders, de liefhebbers. Van alles verzamelen ze: potten, pannen en belastingplaatjes, aambeelden en mollenvelletjes, boeken en elpees. Verreweg de jongste is Frits Wester. De politiek verslaggever bracht zijn eerste levensjaren door aan de Westersingel en ontving enkele jaren geleden als curiosum het gelijknamige straatnaambord. Het was aan vervanging toe en het was Sjoerd de Jong die hem het afgedankte kleinnood overhandigde. Een slordigheid stoorde mij op pagina 81 in de persoon van Adriaan P. de Kleur. Daarentegen roem ik de foto's en de prachtige voor- en achterkant.

Wòne en winkele in de Straot door Jan van de Haar. Geïll., 28 p., Historische Vereniging Oud Veenendaal, ISBN/EAN: 978-94-90715-02-1, € 12,95.

Ook de buitenkant van dit boekje is fraai. We zien een doorlopende foto van dé Veenendaalse winkelstraat uit de jaren vijftig. In het midden staan bomen en links en rechts gonst het van de bedrijvigheid: auto's, fietsen, wandelaars, veel kinderen, winkels, vlaggen, zonneschermen. Nadat Jan van de Haar in 2010 rijmend en in dialect door de Zandstraat is gelopen, neemt hij ons nu volgens dezelfde formule mee door de Hoofdstraat. Hij teert daarbij op 'de projectie van het verleden' (p. 5), de periode 1950-1960. Wandelend van 1 naar 113 en van 2 naar 112 brengen hij, zijn vrouw 'Mien' en hun kinderen 'de Straot' in beeld. Luchtig en met humor gaat het van winkel naar winkel. De hele straat was Stichts en toch adverteerde slager Muilwijk met Gelderse rookworst. Ra, ra, hoe kon dat? Stichts en Gelders bestaan niet meer, gevels hebben het loodje gelegd en landelijke ketens zijn ook in het centrum van Veenendaal geïnteresseerd. Maar het rondje was aangenaam, leutig en informatief. Een beetje nostalgisch ook. De foto's zijn goed gekozen en de opmaak is keurig.

Terugdenken aan een enerverende tijd

Jaap Spruijt woont sinds 1953 in Vancouver, Canada. Hij is geboren en getogen in Veenendaal en woonde naast de gasfabriek aan de Kerkewijk en later aan de Markt. Zijn vader was directeur van de Veensche Bank (later de Amsterdamsche Bank).

DOOR MARTIN BRINK

De 91-jarige Spruijt denkt met regelmaat terug aan de gelukkige vooroorlogse tijd in Veenendaal. In 1945 verhuisde hij naar Amsterdam voor een opleiding in het bankwezen. Familie in Veenendaal heeft hij niet meer. Zijn oudere zus was getrouwd met Jaap Buddingh, medevennoot van de sigarenfabriek De Edelman. Ook hij zat in het verzet. Na een aanslag op de Veluwe schoot de Sicherheitsdienst de Veenendaalse sigarenmaker Jelis Buddingh dood. Die had er niets mee te

maken. De gezochte sigarenfabrikant Buddingh was al gearresteerd en werd bij vergissing vrijgelaten. Hij dook snel onder.

Contacten

In het hier volgende verhaal meldt Jaap Spruijt dat na de Slag om Arnhem alles veranderde. Zo ontwikkelde zich een nieuw soort verzet: hulp aan geallieerde piloten. Spruijt heeft daar ook zijn aandeel in gehad. Hoeveel mannen hij heeft

Bevrijdingsfeest op de Markt, mei 1945. Van links naar rechts: politiechef Piet van Riessen (met pet), journalist Wim van Son (met hoed), verzetsman en sigarenfabrikant Ad van Schuppen (rookt), waarnemend burgemeester Jan van Schuppen (hoed in de hand), verzetsman en sigarenfabrikant Jaap Buddingh (met zonnebril) en verzetsman Jaap Spruijt (slag in het haar) (collectie Martin Brink)

geholpen, is niet meer na te gaan. Kort na de oorlog correspondeerde hij erover met de Ede-se onderzoeker luitenant-kolonel buiten dienst Th.A. Boeree (1879-1968).

Jan van Schuppen heeft zojuist, staande op een legervoertuig, zijn eerste toespraak als waarnemend burgemeester gehouden. Rechts Jaap Spruijt (collectie Martin Brink)

Nu heeft de Canadese Veenendaler nog regelmatig contact met de bijna even oude Truus van Kuijk (bij oudere Veenendalers bekend van Modehuis Libelle in de Hoofdstraat). Als koerierster kwam zij hem veelvuldig tegen. Volgens Spruijt moet het werk van koeriersters niet onderschat worden. Zij zorgden voor de verbindingen. 'Toen de post drie weken nodig had voor een brief, deden de koeriersters van de Groep Albrecht dat in drie dagen,' stelt hij.

Verzet

Dit alles voert Jaap Spruijt soms terug naar het verzet, waar hij ongewild en op initiatief van Ad van Schuppen en mede door leden van de Gereformeerde Kerk in rolde. Zijn schuilnaam was Jan van de Velde. Later werd hij benoemd tot leider van de Veenendaalse afdeling van de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO) en tot leider van de afdeling Veenendaal van de Binnenlandse Strijdkrachten (BS). Hij stond in verbinding met de knokploegen van Daan van der Voort en George van Spronssen

en onderhandelde met de geallieerden over de bevrijding van Veenendaal. Mede op zijn initiatief werd de pro-Duitse burgemeester J.J.P.C. van Kuyk op non-actief gesteld en Jan van Schuppen

aangesteld als waarnemer.

Als laatst levende Veenendaalse verzetsleider vertelt Spruijt over spionage in Veenendaal en omgeving.

Jaap Spruijt op oudere leeftijd

Spionage in Veenendaal

Voor spionage verzamelden we tijdens de Tweede Wereldoorlog in Veenendaal allerlei inlichtingen die met elkaar een beeld gaven van de toestand. We werkten, zo meenden we, voor 'een kleine zaak met kleine inlichtingen.' Een aantal voorbeelden.

DOOR JAAP SPRUIJT

Nico Keller zette een ijsfabriek in IJmuiden op. Later importeerde hij uit Noorwegen. Hij was oud-Veenendaler, mijn oom en oud-directeur van de Veensche Bank. In de meidagen van 1940 kreeg hij de kans om met een logger naar Engeland te gaan. Hij bleef echter. Door de Britse inlichtingendienst werd hij later gevraagd berichten uit te wisselen. Zijn contacten met hen dateerden uit de Eerste Wereldoorlog, toen hij in China vijftien jaar voor Shell werkte. Keller had in Nederland contact met Engeland door middel van postduiven. Dat duurde niet lang, want de Duitsers zetten een niet alledaags middel in. Langs de hele kust werden valkeniers ingezet. De roofvogels onderschepten de postduiven. Daarom moest al spoedig een zender gebruikt worden. Zo hadden we een goede verbinding met Engeland, maar we hadden nog niets te melden.

Er kwam regelmatig een meisje naar Veenendaal van de organisatie die zich Luctor et Emergo noemde. Deze gaf in 1942 en 1943 via verschillende wegen berichten naar Engeland door. Ze gaf een paar valse papieren. Toen ze gearresteerd werd, gaf ze geheel onnodig de naam van Ad van Schuppen. Hij zat in de directie van de Ritmeester Sigarenfabriek en was een Veenendaalse verzetsman van het eerste uur. De sigaren waren te aantrekkelijk voor de Duitsers. Ze geloofden zijn woorden. In 1944 werd hij weer gearresteerd, ditmaal uitsluitend om de sigaren.

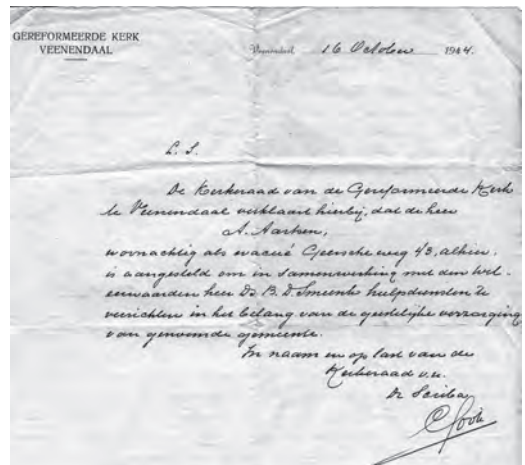
Prins in Veenendaal

Daarna kwam er weer een ander probleem. Een prins van Hohenzollern kwam bij Ad op bezoek. Hij zei dat hij anti-Hitler was en als bewijs wilde hij naar Zwitserland bellen. Het was te mooi om waar te zijn. Wat deed hij in Veenendaal? Geluk-

kig kwam hij maar tweemaal. We zijn er nooit achtergekomen wie hij was.

Het eerste succes kwam door H.Ch. (Lotje) Kohlbrugge (verzetnaam Chrisje) uit Overberg. Ze was een van de oprichters van *Vrij Nederland*. Ze ging onder het mom van de Wereldraad van Kerken voor de commissaris in de provincie Utrecht naar Zwitserland. Via deze Zwitserse weg was zij betrokken bij het naar Engeland verzenden van bescheiden van militair belang. Helaas werd ze gepakt en moest ze naar een concentratiekamp, wat ze gelukkig overleefde.

Toen het front dichterbij kwam veranderde de toestand. In 1943 werd de Geheime Dienst Nederland (GDN) gereorganiseerd. Leider voor het district Veenendaal werd Paul Bonnike, directeur van de Veenendaalsche Stoomspinnerij en -We-

Het vervalste document dat als bewijs diende dat Bert Aartsen was aangesteld als hulpprediker van de Gereformeerde Kerk. In werkelijkheid was hij een man van de Groep Albrecht die inlichtingen over de Panterstelling doorspeelde naar de geallieerden (collectie Martin Brink)

verij (VSW). Het adres waar de besprekingen plaatsvonden was bij Van Schuppen in het Polderhuis aan de Hoogstraat.

Omstreeks diezelfde tijd werd de Groep Albrecht georganiseerd, maar het duurde tot 1944 voordat Tom van Doorn werd benoemd tot leider voor het district Veenendaal. Tom woonde aan de Hoofdstraat en was veearts.

Controle uit Londen

In 1944 kwam daar in Veenendaal ook nog bij Luuk van Loenen van de Britse M19, een onderdeel van de Britse inlichtingendienst. Dat was geen concurrentie, maar een controle van Londen of de inlichtingen wel correct waren.

De Groep Albrecht wilde iemand in Londen hebben. Het plan was om een Duitse motorboot in Scheveningen te grijpen en ermee vandoor te gaan. Wij gaven een vat met benzine en een van onze kostbare revolvers. KP'er Ab de Jong (verzetsnaam Albert de Oude, later ondergedoken in Amersfoort en Veenendaal) ging mee om te helpen. Jo van Arkel, de leider van Groep Albrecht en ene Theo (hij werd na de oorlog Tweede Kamerlid voor de Partij van de Arbeid) vonden in Scheveningen een boot die ze graag wilden hebben. Ze schoten twee Duitsers neer en sprongen aan boord om tot de ontdekking te komen dat er geen motor in zat.

De volgende week probeerden ze het opnieuw. Ze sleepten een privémotorboot over het strand en voeren probleemloos weg. Na een halve dag begaf de motor het en ze dreven twee dagen rond. Eindelijk werden ze opgepikt door een Duits schip. Ze werden niet aan de Gestapo uitgeleverd. De rest van de oorlog brachten ze door in de gevangenis van het Duitse Kleef.

In 1943 werd een verzetsman in Kampen doodgeschoten. Hij liet een zender achter. Ik werd gevraagd om het zware ding weg te halen en ik zoude het naar Veenendaal. Aangezien Albrecht de zender in Haarlem wilde hebben, moesten we een betere manier van transport vinden. Ab van 't Riet bracht het, samen met een ambtenaar van het 'Bureau van in beslag genomen voorwerpen', naar Haarlem. Hij verzegelde de zender en de politie mocht er niet aankomen. In Amsterdam verbrak de politie de zegels toch

en zette er nieuwe zegels op met het stempel 'Reeds gecontroleerd'.

Uiteindelijk lukte het niet de zender in Engeland te krijgen en dus werd hij gebruikt voor het binnenlands net.

Slag om Arnhem

De Slag om Arnhem, vanaf 17 september 1944, veranderde alles. Het treinpersoneel ging staken en de Duitsers sloten alle telefoons af. In Bennekom woonde mr Abraham van der Deure, de eerste voorzitter van de Nederlandse Christelijke Radio-Vereniging (NCRV). Hij was een twijfelachtig figuur die alles van de Duitsers gedaan kon krijgen. Een persoon die midden in oorlogstijd zonder problemen vrij kon reizen naar Frankrijk. Hij bleef verdacht.

Van der Deure had een speciale telefoonlijn. Hoewel de Veluwezoom werd geëvacueerd (onder meer naar Veenendaal), zag Van der Deure kans om toestemming te krijgen nog enige tijd in Bennekom te blijven. Hij had de Duitse autoriteiten weten te overtuigen dat het van eminent belang was dat de documenten in zijn kantoor onder zijn hoede bleven. De vrijgezel Max Keuning (hij zat in de directie van drukkerij/uitgeverij Zomer & Keuning te Wageningen), die zich vanuit het ontruimde Wageningen naar Bennekom had begeven en die bij Van der Deure onderdak had gevonden, wist vanuit diens serre een aansluiting te maken op een telefoonlijn van de Provinciale Geldersche Electriciteits-Maatschappij.

Vanuit de centrale in Nijmegen had de PGEM eigen lijnen naar enkele delen van de provincie. In september 1944 hadden de Duitsers alle reguliere telefoonverbindingen met het inmiddels bevrijde Zuid-Nederland verbroken. Maar zij wisten niet van de lijn van de PGEM, Keuning wel. Via deze lijn gaven Van der Deure en Keuning (onder de codenaam Albrecht) uit huize Wester-Eng elke ochtend en elke avond gedurende een half uur informatie door naar het bevrijde Nijmegen. Van der Deure moest wel even diep nadenken voordat hij Keuning toestemming gaf de telefoonpost in zijn woning te installeren. Een dokter plakte een papier op de deur met het woord 'Roodvonk', zodat ze geen last kregen met de Duitsers. Op die manier kon in alle rust een goe-

de verbinding met Engeland worden gelegd. De Gestapo kwam slechts eenmaal bij hen op kar-
toor, waarschijnlijk vanwege hun hulp aan Jo-
den. Toen ze Hitlers *Mein Kampf* op tafel zagen
liggen, maakten ze rechtsomkeer en kwamen
nooit meer terug.

Keuning had al eerder vanuit Wageningen de PGEM-lijn gebruikt, waardoor tijdens de Slag om Arnhem Duitse stellingen in de omgeving effectief vernietigd werden. Ook Klaas van Houten uit Wageningen maakte veelvuldig gebruik van de lijn. Bij de evacuatie kwam hij aan de Kerke-
wijk in Veenendaal terecht. Hij kwam regelmatig bij ons thuis aan de Markt. Van Houten en Keuning zaten later in de directie van *Trouw* in Amsterdam. Na de evacuatie werd de lijn verplaatst naar de Buurtlaan in Veenendaal.

Tekeningen

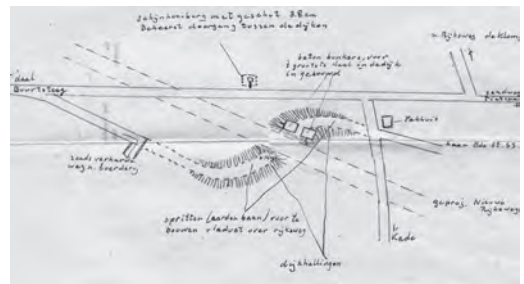
Het front kwam steeds dichterbij en in 1944 werd de Grebbelinie herbouwd. De linie heette nu Pantherstellung. Mijn zwager Jaap Buddingh en ik moesten ons onderduikadres in een boerderij in De Meent verlaten en gingen naar ons huis Markt 22. Tot overmaat van ramp kregen we inkwartiering van de Duitse officier die verantwoordelijk was voor de stellingbouw in onze omgeving. Elke ochtend ging ik door de zakken van deze luitenant Felsko. Zonder resultaat. Maar op een morgen had hij zich verslapen en liet hij al zijn tekeningen achter. Met mijn zwager op wacht had ik een prachtige gelegenheid om ze allemaal te kopiëren. Ik legde ze op tafel en tekende ze snel over. Deze tekeningen van de stellingen en de inrichting van de bunkers speelde ik door naar Tom van Doorn die bij zijn ouders op Hoofdstraat 10 woonde. Die hadden een schoenhandel.

Rita Kuijlaars, die vooral in Amerongen en Leersum werkte, deed hetzelfde voor de Geheime Dienst Nederland. Ze moest de Utrechtse Heuvelrug in kaart brengen. Dat ging heel wat moeilijker. Er stonden overal waarschuwingssborden met de mededeling dat er onmiddellijk geschoten zou worden. Ze had een hondje en een mandje met paddenstoelen bij zich. Als ze een Duitser zag, vroeg ze onmiddellijk waar hij vandaan kwam en of hij een gezin had. Soms liet ze

foto's zien van haar familie. Ze vertelde dan dat ze paddenstoelen zocht. De volgende dag nam ze zo een ander gedeelte van de Heuvelrug. Alle inlichtingen van het district gingen naar Veenendaal. Eerst naar Bonnike, later naar Tom van Doorn. Als ze niet telefonisch konden worden doorgegeven, gingen ze via de Biesbosch.

Duits hoofdkwartier

In Culemborg werd een Duits hoofdkwartier gevestigd. Niemand wist voor wie of voor wat. Daar wilden we meer van weten. Een Duitser op een

Schets door Bert Aartsen van de Pakhuisbrug en omgeving met bunkers en geschut in een nephooiberg, voorjaar 1945 (collectie Martin Brink)

motorfiets vroeg me de weg naar Culemborg. Hij was beledigd dat ik hem koerier noemde. 'Een koerier is de loopjongen van de kapitein. Ik ben melder van regiment naar divisie,' zei hij tegen mij. Daar was de oplossing. De Duitsers hadden de gewoonte om de regimentsnummers op hun graven te zetten. Dat maakte het voor ons makkelijker om vast te stellen welke regimenten er in de omgeving waren.

Een man van Albrecht ging langs alle kerkhoven. Hij kwam ergens en er lag een pak sneeuw. Hij vroeg de tuinman om hulp. 'Mijn tante was met een Duitse soldaat getrouwd,' zei hij, 'en ik zoek zijn graf.' 'Wat is zijn naam?' vroeg de tuinman. Ik weet niet of hij het verhaal geloofde, maar hij haalde een bezem en veegde alle Duitse graven schoon.

Zwarte dag voor Veenendaal

21 november 1944 was een zwarte dag voor Veenendaal. Truus van de Kamp-van Kuijk en Nonny van Doorn-van den Bosch, echtgenote van Tom van Doorn, koeriersters voor Albrecht,

werden gearresteerd in een boerderij bij Scherpenzeel. Voor Truus van Kuijk was het nota bene haar eerste trip voor Albrecht.

De Duitsers kregen zo de namen van verzetsstrijders in handen. Het gaf aanleiding tot huiszoeking bij schoenhandelaar Barend van Doorn in de Hoofdstraat. Eigenlijk waren ze op zoek naar Tom van Doorn, die ook in de Hoofdstraat woonde. Zo namen ze de verkeerde persoon gevangen.

Alles zat tegen die dag. Er volgde een reeks van arrestaties. Jaap Engelaan kwam binnen met brieven van Albrecht en werd ook aangehouden. Ze werden tijdens hun gevangenschap beestachtig behandeld, maar ze wisten niets. Van de mannen is niemand teruggekomen. Het was een dag om nooit te vergeten.

Koerierster Nonny van Doorn legde op advies van een therapeut haar traumatische ervaringen in de gevangenis te Apeldoorn neer in het 39 pagina's tellende typoscript *Een persoonlijk verslag*. Ze schreef het in juli 1992 voor haar kinderen en intieme vrienden. Ze woonde toen met haar man in Deventer, waar hij zijn praktijk had.

Verkeerstelling

Op 24 april 1945 vertelde een politieagent mij dat de Duitsers sterke drank kregen en dat er tanks in het dorp waren. De Engelsen in Renswoude werden daarover ingelicht. De LO en de BS hadden al wekenlang het verkeer geteld, waardoor de Engelsen precies wisten wat hen te wachten stond. Zodra de Duitsers in de richting van Renswoude trokken, kregen ze de volle laag. Helaas was er veel schade en vielen er verschillende doden en gewonden onder de burgers.

Tom van Doorn werd overgeplaatst naar de administratie van de Groep Albrecht in Utrecht. Hij werd vervangen door de Renkumer Bert Aartsen, die na de Slag om Arnhem als evacu   in Veenendaal terechtgekomen was. Met zijn valse papieren als hulppredikant van de Gereformeerde Kerk kon Bert rustig zijn gang gaan. Hij maakte allerlei schetsen en gedetailleerde tekeningen van de stellingen in en rond Veenendaal. Ook gaf hij vele rapporten door. Hij ondertekende altijd met zijn schuilnaam Joop. Ceileen Goote

was zijn koerierster. Zij was een dochter van de bovenmeester van de Patrimoniumschool.

Voor de Buurtlaan kreeg het zwaar te verduren. Daar vond een schietincident plaats. Ik werd gevraagd of ik bereid was met iemand van de gemeente naar Ede te gaan om een wapenstilstand te regelen, zodat de Buurtlaan geëvacueerd kon worden. De Duitsers weigerden hun medewerking.

Op 7 mei 1945 ging ik op eigen houtje met een politieagent naar het hoofdkwartier van de Britse Polar Bears Divisie in Lunteren. We kregen een geweldige ontvangst. Een kolonel zei dat de oorlog sinds 5 mei voorbij was. Hij wilde niet nog meer mensenlevens op het spel zetten. Van een opmars naar Veenendaal kon geen sprake zijn. Gelukkig kwamen ze toch nog op 9 mei en zonder ongelukken. En dat was het einde.

Detail van een kaart van Veenendaal, voorjaar 1945. Albrecht-man Bert Aartsen noteerde nauwgezet waar de Duitsers hun verdediging hadden opgesteld. Onderaan het Omleidingskanaal met de ondermijnde Vaartbrug, een mitrailleursnest met loopgraaf (4) en een mitrailleursnest zonder loopgraaf (5). Verder de Oude Kerk (k) en het gemeentehuis in de Hoofdstraat (j). Achter de Scheepjeswolfabriek (d) zijn ook twee mitrailleursnesten te zien (2). Hetzelfde geldt voor de plek schuin tegenover (27) de Julianakerk (e). Bij het Zwaaipelein (28) tekende Aartsen op: 'Schietgaten in achterzijde van een huis. Beheerst de weg daartegenover in oostelijke richting'. De h is een fabriek, de l een kerk en bij nummer 3 zijn weer twee mitrailleursnesten te vinden. Nummer 24 is de brug voor licht verkeer over het Omleidingskanaal, waar is de watertoren en uiterst rechts (18) staat de kazemat uit 1940, die volgens Aartsen 'nog gebruikt kan worden' (collectie Martin Brink)

Nostalgie op film en foto

Op alweer de laatste bijeenkomst van 2011 heette voorzitter Henk van 't Veld de talrijke aanwezigen welkom. De traditionele foto- en filmavond in de decemberbijeenkomst bleek zoals altijd een grote trekker te zijn. Hennie Henzen had zowel uit zijn eigen archief als uit het archief van de historische vereniging een prachtige presentatie samengesteld.

DOOR INEKE VAN SCHUPPEN

Voor we ons mochten verlustigen in nostalgische beelden, had voorzitter Van 't Veld eerst nog een aantal huishoudelijke mededelingen. De werkgroep Monumenten heeft zich met gunstig resultaat ingespannen om het vier meter hoge en dertien meter lange mozaïek van de voormalige Talmaschool te behoeden voor sloop. Het kunstwerk blijft behouden en zal weer vanaf de straatkant te zien zijn zodra het oude schoolgebouw is verbouwd tot jongerenhuisvesting.

De nieuwe publicatie van de werkgroep Dialect, veldnamen, straatnamen en bijnamen *Wône en winkele in de Straot* zal binnenkort te koop zijn bij Van Kooten, De Rank, Bruna Hoofdstraat en in ons eigen documentatiecentrum.

Henk besteedde ook nog aandacht aan de komst van koningin Beatrix naar Veenendaal op 30 april 2012 en toen was het de beurt aan Hennie Henzen. En wie weet beter dan Hennie wat er op het gebied van historisch fotomateriaal allemaal aanwezig is. 'Van alles wat' werd de presentatie genoemd en die vlag dekte de lading. Voor de pauze leken we door de speciale techniek die Hennie gebruikt had over het oude Veen te zweven. Veel van de gekozen foto's waren nog niet eerder vertoond. Alleen al door het geroezemoes van herkenning wijkt de decemberavond af van de andere drie bijeenkomsten, want de zaal deed volop mee.

Waren de foto's al leuk, na de pauze werd een

film vertoond, die geschonken is door de heer Evert de Ruiter. De zaal waande zich terug in de jaren vijftig door de beelden van Koninginnedagviering, zingen op de Markt, ringsteken in de Zandstraat en de gymnastiekvereniging Sparta die met veel vlagvertoon door de straten van Veenendaal Zuid wandelde. We zagen burgemeester Bakker in levenden lijve voorbijkomen, evenals Ant de Ruiter, meester Wels en Eef van Asselt.

Gemeentesloot, nu Tuinstraat (collectie Hennie Henzen)

Eens te meer bleek hoe belangrijk het voor de geschiedschrijving is als mensen hun foto- en filmmateriaal definitief of in bruikleen willen afstaan. Hennie kreeg een welverdiend applaus voor zijn presentatie en na de welbekende oproep van de voorzitter aan het sterke geslacht om te helpen met het opruimen van de stoelen, ging een ieder zijns weegs.

Kleine herinneringen

Daan Thoomes herinnert zich willekeurig een aantal details van het Veenendaal uit zijn jeugd, zo'n goeie vijftig jaar geleden. Details die op het eerste gezicht onbeduidend lijken, maar dat bij nader inzien niet altijd zijn.

DOOR DAAN THOOMES

Een gepensioneerd schoolhoofd vertelde een keer dat hij vroeger altijd van huis naar school wandelde en dat hij dan meestal een hoed op zijn hoofd had. Als hij dan kwam aanlopen, konden de kinderen op het plein aan de stand van zijn hoed al zien welk humeur hij had. Dat werd dan al snel rondverteld, vooral als dat humeur niet al te best was.

Hoofdzak of bijzaak?

Een ogenschijnlijk nietig detail kan soms veel uitmaken. Het luiden van de schoolbel was ook zoiets. Als die bel een enkele keer kapot was, leek de schooldag ook ineens heel anders. En wat voor een volwassene een bijzaak lijkt, kan voor een kind soms uitermate belangrijk zijn. Zo neem je naar school niet zomaar iets mee, maar dat moet in een bepaald trommeltje of tasje. Zoals de lege speculaastrommel van Van Kooten die zo geschikt was om ijsjes van Jamin in te gaan halen om de hele klas op een verjaardag op te trakteren. Dubbeldik puur (van 15 cent), verkrijgbaar aan het loket bij Banketbakkerij Hament, net over het spoor.

Details die het dagelijks leven kleuren

De rode streekbussen van De Haas en de groene van de NBM die zo kenmerkend waren voor het straatbeeld. Maar ook nog zo nu en dan een paard-en-wagen. En tamelijk veel fietsers. En dan was er blinde Riek die op vaste tijden langsliep als ze naar haar werk ging. Met haar herdershond. Als je haar groette, groette ze ook altijd heel vriendelijk terug. Dat hoorde in die tijd

toch zo. Kinderen behoorden éérs te groeten als ze een volwassene tegenkwamen.

Op school het schrijven met een kroontjespen en alles wat daarmee samenhangt: het schrijfschriftje, het inktpotje in de bank dat regelmatig moest worden bijgevuld en de van huis meegebrachte inktlap. Naar school gaan was spannend en leuk,

De Hoofdstraat, hoek Zandstraat, circa 1963 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

maar ook een beetje ernstig.

Op straat het drukke verkeer als de fabrieken aan- of uitgingen. Op gezette tijden kwamen dan zwermen fietsers voorbij voor de Hollandia Tricotage, de Ritmeester of de Panter. Op zulke momenten werd de sfeer op straat daardoor bepaald. Je hoorde soms ook de fabriekssirenes. Bij het horen van zo'n sirene konden sommige mensen precies zeggen van welke fabriek dat geluid afkomstig was. Het kunnen onderscheiden van geluiden was trouwens toch iets wat vaker voorkwam. Op zondag uiteraard ook de klank van de verschillende kerkklokken.

De bedrijvigheid in en rond het postkantoor. De zichtbaar grote hoeveelheid post die dagelijks verwerkt werd en de vele geüniformeerde postbodes die de post 's morgens en 's middags bij de mensen thuisbezorgden. En niet te vergeten het veld áchter het postkantoor, waar je goed kon voetballen en waar evenementen georganiseerd werden zoals een lilliputtercircus, een waterorgel en de VEWIBETO (de Veenendaalse winkel- en bedrijvententoonstelling in een grote jaarbeurstent).

Kleinigheden die je soms je leven lang bijblijven. Zoals de pot met zuurtjes bij de tandarts. Een bijzonder aardige tandarts en ook een echte kindervriend. Na een langdurige behandeling met de ouderwetse boor mocht je een zuurtje uitzoeken.

En dan het fietsen met het Veense fietsvlaggetje. Een kleurig vlaggetje met in grote letters VEENENDAAL en het wapen van Veenendaal. Fietsen werd zo een stoere aangelegenheid.

Met het Veense fietsvlaggetje had je altijd wind mee (foto Daan Thoomes)

De prachtige Dinky Toys. Zo'n vijftig jaar geleden een vanzelfsprekende wens voor praktisch alle jongens. Verkrijgbaar op de speelgoedafdeling bij Hootsen.

Die 'ellendige nylons' die altijd weer ergens aan bleven haken en waarin dan ladders ontstonden. Die moesten worden 'opgehaald' bij Fennetje van den Bosch in de Hoofdstraat. Een regelmatig terugkerende boodschap voor je moeder.

De introductie van de ijskast. Voortaan 'altijd' ijsjes in huis en de mogelijkheid om ijsblokjes toe te voegen aan priklimonade of een flesje Coca Cola.

De eerste spaghetti met tomatensaus en de eerste macaroni met tomatenpuree, geraspte kaas en hamblokjes uit de oven. Die macaroni-schotel werd ook wel koud meegenomen voor de picknick als er met de auto een uitstapje werd gemaakt.

De ingenieuze automatische platenwisselaar die was ingebouwd in een radiomeubel. Leuk om naar te kijken, maar na het afspelen van een aantal platen begon alles zo te wiebelen dat de muziek niet meer om aan te horen was.

De komst van de televisie. Aanvankelijk kijken met een zonnebril op, want de televisie zou je ogen kunnen bederven. De jaren zestig waren nu duidelijk begonnen.

En waren die Dinky Toys niet onverwoestbaar? (foto Ineke van Schuppen)

Prentenboek

Losse herinneringen die deel uitmaken van een soort geestelijk prentenboek. Zo nu en dan is het leuk om dat nog eens in te kijken. Om snel daarna de bladzijden weer om te slaan om uit te komen bij de dag van vandaag.

Jaarverslag 2011

Na het enerverende jaar 2010 is de Historische Vereniging Oud Veenendaal in 2011 in wat rustiger vaarwater terechtgekomen. Er kwamen leden bij en er gingen leden weg en de HVOV bleef zich inzetten voor het behoud van die zaken die van historische waarde voor Veenendaal zijn.

DOOR INEKE VAN SCHUPPEN

Het bestuur, bestaande uit voorzitter Henk van 't Veld, penningmeester Roland Ottens, secretaris Ineke van Schuppen en de leden Aart Aalbers, Wout Brands, Gerard Muller en Cor Slok, onderging een aantal wijzigingen. Twee leden, de heren Ottens en Aalbers, verlieten het bestuur, maar daarentegen konden we drie nieuwe bestuursleden verwelkomen. Henk de Kleuver werd benoemd als nieuwe financiële man en ook Bert van den Bos en Hennie Henzen namen vol enthousiasme het bestuurslidmaatschap op zich.

Veenendaal in den lande

Traditiegetrouw bood de HVOV ook in 2011 haar leden vier bijeenkomsten aan. De eerste in de serie vond plaats op 24 maart. De oude, reeds hierboven genoemde bestuursleden werden uitgezwaaid en de nieuwe welkom geheten. De lezing van de avond werd verzorgd door voorzitter Van 't Veld. Hij had een selectie gemaakt uit alle keren dat Veenendaal regionaal en landelijk aandacht kreeg in de media.

Schrijvers geturfd

Op de bijeenkomst van 16 juni was het de beurt aan Mats Beek. Hij had in het boek *Schrijvers geturfd* 270 Veense schrijvers bijeen weten te brengen en na het verschijnen van het boek waren daar alweer enige tientallen bijgekomen. Een groot aantal auteurs kwam op deze avond aan bod, onder anderen de bekende schrijver Gerard Reve, die een jaar in Veenendaal woonde.

100 Jaar Nieuwe Molen in Veenendaal

De bijeenkomst van 29 september was ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de

Nieuwe Molen gewijd aan molens. Vrijwillig molenaar Hans de Kroon kon zijn gehoor veel, zo niet alles vertellen over alle soorten molens, waaronder natuurlijk de Nieuwe Molen, molen De Vriendschap en de Oude of Stichtse Molen, die omstreeks 1870 in een storm werd verwoest.

Nostalgie

Op de laatste bijeenkomst van het jaar, op 8 december, werd oudergewoonte een selectie uit het bij de HVOV aanwezige foto- en filmmateriaal gemaakt. Wie anders dan Hennie Henzen weet oude foto's zo te monteren dat ze op een film lijken? Bij oude, nog niet eerder vertoonde filmbeelden uit 1950 ging een golf van herkenning door de zaal. Zoals elk jaar trok deze bijeenkomst veel bezoekers.

Werkgroepen

De werkgroep Dialect, veldnamen, straatnamen en bijnamen nam in 2011 allereerst het bijnamen-gedeelte van de uitgave *Bewaard van vroger* uit 2007 onderhanden. Een toekomstige nieuwe uitgave zal niet alleen een flink aantal aanvullingen en verbeteringen bevatten, maar ook een alfabetisch register op de namen van de dragers. Angemoedigd door de grote belangstelling voor *Winkels in 't Zaand* uit 2010 kon de werkgroep eind 2011 een soortgelijk boekje laten drukken, *Wone en winkels in de Straot*, waarin werkgroep-lid Jan van de Haar in dichtvorm en dialect de Hoofdstraat in de jaren vijftig van de vorige eeuw beschrijft.

De werkgroep Monumenten vergaderde over diverse onderwerpen. Met de gemeente Veenendaal werd overleg gevoerd over het behoud van

het wandkunstwerk in de voormalige Technische School. De werkgroep is onder meer bezig met het documenteren van grote monumenten, monumentale bomen en monumenten op begraafplaatsen, het behoud van het kerkje in de Zandstraat en een onderzoek naar de kegelbaan. Ook op Open Monumentendag werden diverse activiteiten ontplooid, zoals een fietstocht langs een aantal markante Veense panden.

De werkgroep Graven Oorlogsslachtoffers Munikenhof heeft de in 2010 uitgezette wandeling langs de graven van de oorlogsslachtoffers gedetailleerder uitgewerkt. De leden van de werkgroep fungeerden op 4 mei als gids tijdens een wandeling langs de graven en er werden over een aantal slachtoffers veelal indrukwekkende verhalen verteld. Veel werk is verzet om voor 2012 nog meer informatie te verzamelen, te verifiëren en aan te vullen. Voor deze wandeling bestaat veel belangstelling.

Het wandkunstwerk in de voormalige Technische School

Uitgaven

Behalve het bovengenoemde boekwerkje *Wone en winkels in de Straot* verscheen het verenigingsorgaan *Oud Veenendaal* vier maal met in totaal 104 pagina's verhalen, verslagen en wetenswaardigheden.

Documentatiecentrum

Het documentatiecentrum is inmiddels ruim een jaar in bedrijf en heel veel leden maar ook niet-leden wisten de weg naar De Cultuurfabriek te vinden. Schenkingen aan onze vereniging kwamen bijna wekelijks binnen en ook de boekverkoop verliep goed. De samenwerking met de andere partners in De Cultuurfabriek was uitermate plezierig. Op 3 januari werd de software op onze computers op de juiste wijze

geïnstalleerd en kon men eindelijk aan de slag met de archivering. Er werd door vrijwilligers hard gewerkt aan het toegankelijk maken van het archiefmateriaal. De meeste werkgroepleden zijn inmiddels geschoold door gezamenlijk de Adlib archiveringscursus te volgen.

Op 21 mei kregen de leden van de diverse werkgroepen als dank voor hun inzet een hapje en een drankje in het documentatiecentrum aangeboden en konden ervaringen uitgewisseld worden.

Wat nog meer?

- Wout Brands droeg zijn functie in de Beheerstichting van De Cultuurfabriek over aan Hennie Henzen.
- Op 7 april organiseerde Henk van 't Veld de jaarlijkse bijeenkomst van historische verenigingen in de regio.
- Het Historisch Informatie Punt (HIP) nadert zijn voltooiing. De HVOV heeft een belangrijk deel van

de historische informatievoorziening voor haar rekening genomen.

- De HVOV neemt deel in de uitgifte van het Cultuurplek, een cadeaubon van € 20,- die bij de Kunsttuin, Muziekschool De Muzen, Theater De Lampegiet, de Volksuniversiteit, het Viseum Veenendaal, de Bibliotheek Veenendaal en de HVOV kan worden ingewisseld.

De vereniging telt ook dit jaar circa 800 leden. We gaan met enthousiasme door op de ingeslagen weg, want zoals de Engelse schrijver en dichter Lord George Byron twee eeuwen geleden al zei: 'De beste profeet voor de toekomst is het verleden.'

Financieel verslag 2011

Penningmeester Henk de Kleuver doet hierbij over het jaar 2011 verslag van het financieel reilen en zeilen van onze vereniging. Samen met onze administrateur Berry Henzen past hij goed op de portemonnee. U treft ook het voorstel over de begroting voor 2012 aan.

DOOR HENK DE KLEUVER

Resultatenrekening per 31-12-2011

	Werkelijk 2011	Begroting 2011	Werkelijk 2010	Begroting 2012
BATEN				
Subsidie documentatiecentrum	18.793	18.793	4.652	25.869
Contributies	16.152	16.000	13.342	16.000
Sponsorbijdragen/donaties	-	-	2.400	-
Advertenties/opbrengsten kroniek	-	-	9.575	-
Verkopen + giften lustrumboek	-	-	5.152	-
Opbrengst verkopen boeken	6.524	-	1.045	-
Bankrenten/kosten	1.000	1.200	1.692	900
	42.469	35.993	37.858	42.769
LASTEN				
Blad Oud Veenendaal	9.070	10.500	7.233	9.700
Porti/envelop blad Oud Veenendaal	1.651	1.750	1.801	1.750
Uitgave Kroniek van Veenendaal	-	-	10.234	-
Boeken	3.244	-	1.305	-
Aanschaf boeken derden	-	-	738	-
Lezingen/bijeenkomsten	594	500	760	500
Vakgroepen/commissies	87	500	398	500
Administratiekosten	402	400	184	400
Kantoorartikelen/huishoudelijke lasten	331	1.000	521	500
Bestuurskosten	423	500	322	500
Contributies/lidmaatschappen	27	150	138	150
Website	414	500	414	500
Publiciteit	580	1.500	684	750
Automatisering	649	500	81	500
Aanschaf beamer	-	-	-	-
Huur documentatiecentrum	18.793	18.793	4.652	25.869
Investerings documentatiecentrum	3.186	1.447	10.593	-
Overige exploitatielasten doc.centrum	702	550	-	650
Lustrumboek	-	-	11.317	-
Lustrumviering	-	-	3.110	-
Onvoorzien	496	500	-	500
	40.649	39.090	54.485	42.769
RESULTAAT BOEKJAAR	1.820	3.097-	16.627-	-
Van voorz. doc.centrum	3.186	1.447	10.593	
Naar voorz. doc.centrum	-	-	-	
Van voorz. boekuitgaven	-	-	-	
Van algemene reserve	-	1.650	6.034	
	3.186	3.097	16.627	-
SALDO	5.006	-	-	-

Balans per 31-12-2011

	31-12-2011	31-12-2010
ACTIVA		
VASTE ACTIVA		
Depot TPG-Post	133	133
VLOTTENDE ACTIVA		
Vorderingen		
Nog te ontvangen bedragen	1.260	2.000
Vooruitbetaalde kosten	-	-
	1.260	2.000
Liquide middelen		
Kas	168	168
Rabobank rek.courant (.106)	3.854	2.163
Rabobank rendement (.603)	35.800	45.750
Rabobank deposito	-	-
ING Bank	881	130
	40.703	48.211
	42.096	50.344
PASSIVA		
Eigen vermogen		
Algemene reserve	18.064	24.098
Resultaat lopend boekjaar	5.006	6.034
	23.070	18.064
Voorzieningen/reserveringen		
Voorziening vervanging pc's	500	-
Voorziening documentatiecentrum	2.261	5.447
Voorziening boekuitgaven	2.000	2.000
	4.761	7.447
Schulden		
Nog te betalen bedragen	3.243	623
Nog te betalen huur	-	4.486
Vooruitontvangen bedragen	-	18.704
Vooruitontvangen contributies	11.022	1.020
	14.265	24.833
	42.096	50.344

Het laatste woord

Vanaf maart 2001 besluit ons blad met deze rubriek, geschreven namens het bestuur door de voorzitter. De rubriek blijft na dit nummer; de auteur wordt een ander.

DOOR HET BESTUUR

Op de jaarvergadering van 22 maart 2012 treedt Henk van 't Veld na elf jaar af als voorzitter. Als opvolger zal aan de aanwezige leden worden voorgedragen het huidige bestuurslid Bert van den Bos.

Ook treedt dan af bestuurslid Wout Brands, die vanaf september 1997 tot 22 maart 2001 als penningmeester fungeerde en vanaf die datum tot 7 april 2005 als secretaris. Als zijn opvolger zal worden voorgedragen Ab van Kooten. Aftredend en herkiesbaar is bestuurslid Gerard Muller.

Op de jaarvergadering zullen de in dit nummer opgenomen stukken: het jaarverslag 2011, het financieel verslag 2011 en de begroting 2012 ter goedkeuring aan de leden worden voorgelegd. Daarna toont de voorzitter een powerpointpresentatie. 'Wie was ...?' Nee, niet: 'Wie was Wout Brands?' en evenmin 'Wie was Henk van 't Veld?', maar 'Wie was Arie van Hensbergen?'

In onze uitgave *Markante Veenendalers* (2010)

komen als mensen die door hun doen en laten in Veenendaal indruk maakten op hun medeburgers en daardoor grote bekendheid genoten niet alleen invloedrijke personen voor, maar ook personen die kleur gaven aan het dorp. Tot die categorie behoort ook Arie van Hensbergen (1931-2005). Velen maakten Van 't Veld al deelgenoot van hun ervaringen en herinneringen. Aan de orde

komen: grootvader als gastarbeider in Duisburg, schooltijd op de 'Kokse school', chauffeur bij Van Gend & Loos, inwoning bij moeder, vrijwillig verkeersregelaar, vanaf de VUT in 1990 vijftien jaar lang parkeerwachter op het Van Ekeristerrein bij het Zwaaipelein, inzameling van geld voor de stichting Christenen voor Israël.

Alle leden zijn van harte welkom op:

- **Donderdag 22 maart 2012**
- **Ledenbijeenkomst HVOV**
- **Henk van 't Veld:**
'Wie was Arie van Hensbergen?'
- **De Meent, Grote Beer 10**
- **Aanvang: 19.45 uur**
- **Toegang gratis**

Volgende bijeenkomsten:

Donderdag 14 juni 2012:

Johan Huibers: 'Het ontstaan en de betekenis van de eerste 'stadswijk' van Veenendaal'.

Donderdag 27 september 2012:

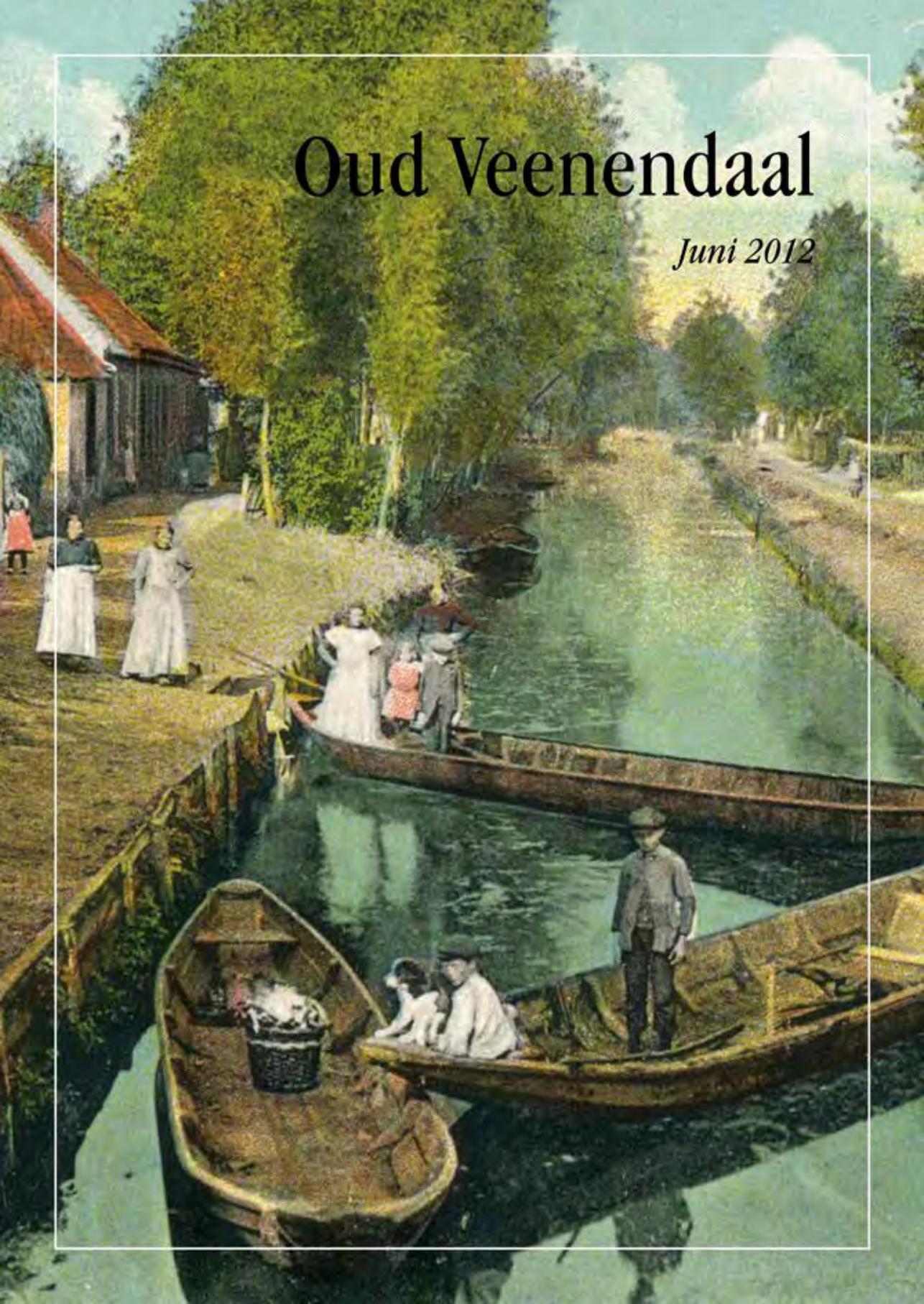
Jan van Oeveren: 'De mythe van het geïsoleerde dorp' - over de bereikbaarheid van Veenendaal tot 1886.

Donderdag 13 december 2012:

Hennie Henzen: Foto- en filmavond.

Oud Veenendaal

Juni 2012

- 27^e jaargang, nummer 2
verschijnt 4 maal per jaar

REDACTIE

Gert Groenleer
Ineke van Schuppen
Cor Slok
redactie@oudveenendaal.nl

BESTUUR

Dr H. van 't Veld, voorzitter
Mevr. G.M.J. van Schuppen-Diepeveen, secretaris
H.C. de Kleuver, penningmeester
A. van den Bos
W. Brands
H. Henzen
A. van Kooten
G.M. Muller
C.J. Slok
info@oudveenendaal.nl

Secretariaat:

Mevr. G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
Eekwal 3, 3904 DL Veenendaal
Telefoon 0318 51 10 66

Ledenadministratie:

J. Groenleer-de Jong
Driemaster 42
3904 RL Veenendaal
Telefoon 0318 51 82 04
ledenadministratie@oudveenendaal.nl

Financiële administratie:

Berry Henzen
MacBridestraat 51, 3902 KK Veenendaal
Telefoon 0318 52 74 91 (na 19.00 uur)

Werkgroepen en commissies:

W. Brands
Middellaan 77, 3904 LE Veenendaal
Telefoon 0318 51 36 50

Documentatiecentrum

De Cultuurfabriek
Kees Stipplein 78, 3901 TP Veenendaal
Telefoon 0318 58 26 68
documentatiecentrum@oudveenendaal.nl

Openingstijden:

Dinsdag van 13.00 tot 16.00 uur
Donderdag van 13.00 tot 16.00 uur (beperkt open)
Zaterdag van 10.00 tot 16.00 uur

Bank:

Rabobank nr. 395110106, t.n.v. Historische
Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt € 20,- per jaar.

Losse nummers van dit blad € 5,-.

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Ontwerp, opmaak en druk:

Henzen ontwerp & communicatie, Veenendaal

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN: 0926-2857

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud

34	Om te beginnen De redactie
35	De schoolklas van 1929 T. van Beek
43	Zuster Heine van Leeuwen M.J. Helder
47	Honderdjarigen in Veenendaal (20) W.C. van Elst
52	Een trouwe wachter G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
56	Het laatste woord Het bestuur

Om te beginnen

Hoe jonger de geschiedenis, hoe herkenbaarder. In dit nummer ligt de nadruk op de jongste geschiedenis van Veenendaal: de twintigste eeuw. Toch zullen niet alleen de oudste lezers aan hun trekken komen. Omdat geschiedenis meer is dan een mannenzaak, vragen we ook uw bijzondere aandacht voor enkele bijzondere vrouwen.

DOOR DE REDACTIE

Kent u het gedicht 'De oude school' van Willem Wilmink? Als lied is het in 1973 bekend geworden door het cabaret Don Quishocking:

'Ach, zou die school er nog wel zijn,
kastanjabomen op het plein,
de zware deur,
platen van ridders met een kruis
en van Goejanvervellesluis
geheel in kleur.'

Het ademt de sfeer die Teus van Beek, de nestor van de Veense geschiedschrijving, oproept in het hoofdartikel: de eerste schooldag, de kinderen, de meesters en juffen, de lessen, de schoolreisjes, de reünie. Terug naar de Boerschelandse School. Mist Wilmink 'die mooie lichte plaat waarop een kleine dessa staat', Teus omlijst zijn schoolherinneringen met vele fraaie plaatjes uit eigen doos. Een beeldig geheel.

Verderop ontmoeten we zuster Van Leeuwen van het Groene Kruis. Meer dan twintig jaar heeft deze sterke en sociale vrouw zich ingezet voor het welzijn van de Veenendaalse bevolking en Margreet Helder heeft haar subtiel geportretteerd. Vrouwen in Nederland worden gemiddeld ouder dan mannen. Dat de twintigste honderdjarige van Wim van Elst weer een vrouw is, is dus geen toeval. Ook ditmaal heeft Wim het verhaal gelardeerd met enkele persoonlijke herinneringen.

In haar verslag van de vorige bijeenkomst besteedt Ineke van Schuppen uitgebreid aandacht aan de wisselingen in het bestuur en de lezing van Henk van 't Veld over Arie van Hensbergen. Ten slotte heeft Bert van den Bos als nieuw benoemde voorzitter voor de eerste keer het laatste woord.

Naar aanleiding van het artikel 'Koninklijk vermeld' in het maartnummer van 2012 is Wim

van Elst op zoek gegaan naar een drietal bomen. De Wilhelminaboom vond hij aan de zuidzijde van de Oude Kerk. Mooi dat daar nu een bordje is aangebracht. Naar de Julianaboom bij de Engelenburgh of op het Davidsplein en naar de Beatrixboom bij 't Boveneind zocht hij echter tevergeefs. Wie werpt licht op het verdwijnen van dit gedenkwaardig houtgewas? Wij horen het graag. En Wim miste nog iets: de in 1951 geopende Wilhelminaschool aan de Geerseweg, een school voor buitengewoon lager onderwijs (b.l.o.). Klopt. Met excuus en met dank.

Andermaal werd de historische vereniging verblijd met schenkingen. We noemen door de Historische Kring Eemnes aangeboden stukken betreffende de Tweede Wereldoorlog en een verslag van de toen zestienjarige A. van Leeuwen, een jongen uit Veenendaal.

Tot zover. Een hartelijke groet aan u allen. Voor reacties kunt u langskomen, bellen of mailen: redactie@oudveenendaal.nl.

Het Davidsplein tijdens de viering van het vierhonderdjarige bestaan van Veenendaal in 1949. Bejaarde inwoners zitten lekker op de bank bij de Julianaboom (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

De schoolklas van 1929

In de drukke en jachtige tijd waarin we nu leven worden televisieprogramma's waarin schoolklassen van vroeger op het scherm komen, goed bekeken. De serie De Reünie, die jaren geleden wekelijks op de buis was, wordt momenteel zelfs herhaald. Leuk programma met een flinke kijkdichtheid. Bijna ieder mens in ons westerse werelddeel zal op de een of andere school, modern of primitief, lezen en schrijven hebben geleerd.

DOOR TEUS VAN BEEK

Menigeen zal een foto hebben van zijn of haar schoolklas. Soms ergens in een lade. Soms keurig ingeplakt in een album. Zelfs mensen die niks hebben met oude foto's, komen de bekende 'oude schoenendoos' een keer tegen. Zo'n doos vol van vroeger, die bij een verhuizing het werk even stilzet. Een doos vol mensen van wie de namen meestal niet meer te achterhalen zijn. Naar de schoolfoto die ertussen zit, blijf je langer kijken. Opeens zit je weer tussen die jonge mensen met wie je vijf dagen per week samen was. En dat jarenlang.

Terug naar school

De Boerschelandse School werd gebouwd in 1903 als eerste hervormde school in onze woonplaats. Twee jaar later kon de eveneens nieuw gebouwde Vrije Christelijke School aan de Nieuweweg haar deuren openen. Beide lagere scholen kwamen voort uit de Vrije Christelijke School aan het Verlaat, die de toestroom van leerlingen niet meer kon verwerken. Bovendien waren daar alle mogelijkheden om de school nog verder uit te breiden, uitgeput. Vader Van Beek stuurde zijn twee kinderen naar de school aan het Boerscheland (op zijn Veens uitgesproken als Boeslaand), bepaald niet om principiële reden, maar 'omdat deze school het dichtst bij huis lag'.

Onderweg

De weg naar school was anderhalve straat lang. Onderweg was altijd wel wat te zien. Vooral aan de linkerkant. Bijna op de hoek van het Boerscheland stond het huis van Willem van Manen, 'het Kamerlid'. Een kleine, drukke man, bekend

Het Boerscheland omstreeks 1928. Onderaan de school met de witte voorgevel. Daarboven de Nieuwe Molen van 1911 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

bij iedere wijkbewoner. Voorbij zijn woning stond een schuur van zwarte planken, waar je met een krijtte zo lekker op kon schrijven. Dan volgden afwisselend woonhuizen en winkels. Het pand van de familie Jan van de Pol was winkel noch woning, omdat de woonkamer dienst deed als etalage. Vader Van de Pol verkocht muziekinstrumenten en zoon Breunis zette daar toen weleens een schrijfmachine bij. Voorbij het pakhuis van De Kleuver en Ertman stond je bijna altijd even stil bij de open deuren van de wasserij van Van de Kraats. Manden vol wasgoed. Draaiende machines. Bestelauto die werd ingeladen. Maar vooral die geuren die in stoomgolven naar buiten kwamen, boeiden de kijkers.

Bij de etalage van Frans Diepeveen begon de tijd te dringen. Van de werkplaats van Huibers

de loodgieter was weinig te zien. Soms waren mannen op de stoep repen zink aan het knippen. Kijken dus. Voor meneer Heintzbergen waren de scholiertjes blijkbaar een welkome afleiding, want hij stond dikwijls in de deuropening van zijn drankwinkel naar de kinderen te kijken. Nu moest je voortmaken. Precies op tijd zou conciërge Vermeer de schooldeur sluiten. Laatkomers dienden zich dan te melden via de kantoordeur bij meneer Nijhoff. Zover kon je het beter niet laten komen.

De klas van 1929

Op de foto zien we de kinderen die aan de hand van vader of moeder naar 'de grote school' werden gebracht, in spannende afwachting van wat er ging gebeuren. Maar deze keer waren ze snel gewend. Vóór schooltijd waren ze, in plaats van op het drukke schoolplein met de wilde spelletjes van de oudere leerlingen, te vinden in de Zandstraat, die was veranderd in één grote zandbak. De steeds smallere restanten van wat ooit de Grift was geweest, werden gedempt. In

plaats van water lag er nu een brede strook mooi, geel zand, dat een treintje met kiepkarren bij de Vendel of de Munnikenweg gehaald had. Je kon nu zomaar onder de brug lopen die ooit vanuit de Zandstraat de enige toegang was naar de Veenendaalsche Stoomspinnerij en -Weverij (VSW). Leuk begin voor de tweeënvijftig jonge mensen die bewerkt, gevormd en opgeleid zouden worden door de meestal streng kijkende meester Nijhoff, die ook voorlezer was op zondag in de Oude Kerk op de Markt en door juffrouw Bos, een lief mens, dochter van bakker Jan Bos uit de Hoofdstraat.

De bijna hoogste klas

Het volgende plaatje, gemaakt in de nazomer van 1935, toont dezelfde klas zes jaar later. Vergeleken met de eerste foto zijn de struiken op de achtergrond in de tussenliggende jaren flink gegroeid. De christelijke gereformeerde kerk is niet meer te zien. Klassenleraar was meester J.B. Blanken, een vrijgezelle jongeman die bij zijn moeder woonde aan het Bettekamperpad in Ede.

Op de eerste rij van boven: Marietje Alberti, onbekend, Dirkje Septer, Toos van Beek, Mina Achterberg, Geertje van Beek, Gerrie van de Loosdrecht, Corrie Leppers, Jansje Beijer, Aartje van Kooten en Jan Rebergen. Tweede rij: Marietje van Binsbergen, Clara van de Weerdhof, Geurtje de Man, Riek Huibers, Alie van Schaik, Maatje van de Lustgraaf, Greta Diepeveen, Stiena Muller, Jannie van den Bosch, Marietje van Hoeflaken en Dirk Meijer. Derde rij: staande Bep van Barneveld, verder Nico van Nieuwamerongen, Dirk de Fluiter, Adrie van Nieuwamerongen, Henk Heikamp, Sander van Manen, Kobus Kroes, Teus van Beek, Jan Wegen, Marinus ter Haar, Wouter Rozeboom, Teus Muller, Bep van Schaik, Marinus van den Dikkenberg en staande Wim Thijssen en Evert van den Dikkenberg. Voorste rij: Evert Brouwer, Jan Achterberg (?), Dirkjan van de Scheur, Aris Diepeveen, Thijs Diepeveen, Piet Diteweg, Wout van Schaik, Jan Hensen, Sander de Kleuver, Kees Vink, Gerrit de Kleuver, Jan van de Pavert, Bertus van Garderen en Wim Oudshoorn. Links de heer Nijhoff en rechts juffrouw Bos (*collectie Teus van Beek*)

De schoolkinderen zijn het verschil in jaren goed aan te zien. De jongens zien er zelfbewuster uit en de meisjes presenteren zich opvallend.

verspreking.

Eens tikte een grijscharig moedertje dat een uit de kluiten gewassen jongeman bij zich had, aan

De klas van meester Blanken. Boven van links naar rechts: Clara van de Weerdhof, Jansje Beijer, Liesbeth Bleijenberg, Geertje van Beek, Mina Achterberg, Jannie Buddingh, Corrie Leppers, Geertui van den Heuvel en Gerrie van de Loosdrecht. Tweede rij: Alie van Schaik, Maatje van de Lustgraaf, Toos van Beek, Wouk van Eden, onbekend, Marietje van Hoeflaken, Dirkje Septer, Annie Sukkel, Marietje Binsbergen en Riek Huibers. Derde rij: Jannie van den Bosch, Dinie Bolderman, Aris Diepeveen, Dirk van Silfhout, Dirk de Fluiter, Teus van Beek, Kobus Kroes, Nico van Nieuwamerongen, Gerrit van Kooten, Marinus van den Dikkenberg, Adrie van Nieuwamerongen, Sander de Kleuver en Dinie Vink. Geknield: Bep van Schaik, Kees Verhoef, Evert van den Dikkenberg, Piet Diteweg, Teus Muller, Thijs Diepeveen, Aart van Manen, Jacob Bolderman en Jan Hensen. Zittend: Wout van Schaik, Wouter Rozeboom, Kees Mater, Gerrit de Kleuver, Kees Vink, Cor Sjoer en Wim Slotboom (*collectie Teus van Beek*)

Zes jaar in de schoolbank

Van die meisjes zijn er twee, Jannie Buddingh en Dinie Vink, die een klas hebben overgeslagen. Volgens mij deed Aart van Manen dat ook. Marinus van den Dikkenberg kon ook rekenen als de beste, maar misschien hield een ander vak hem van een versnelde bevordering af. Maar wanneer je op school maar vlug en handig was met rekenen, hoorde je in elk geval bij de prominenten. Intussen verhuisde de familie Sjoer van Culemborg naar Veenendaal. Zoon Cor kwam terecht in de klas van meester Blanken. Met de kaart van Nederlands-Indië voor de klas werd Soerakarta plotseling Sjoerakarta. De meester was er niet blij mee en maakte zich nijdig over de moedwillige

de deur van ons lokaal. Zij wilde persoonlijk haar verstandelijk gehandicapte zoon naar de klas brengen. Na een kort gesprek met de leraar vertrok ze weer, alleen. De meester deed een beroep op de klas om de nieuwe leerling sportief op te nemen. Kees Vermeer, zo heette de nieuwe klasgenoot, kreeg een plaats aangewezen en is nooit lastig gevallen of gepest. Zijn medeleerlingen sloofden zich voor hem uit en tekenden landkaarten of wat anders, maar 'landkaarten' had hij het liefst. Ook kwam het voor dat een lange, roodharige knul, eveneens verstandelijk gehandicapt, onverwachts de klas instapte. We mochten geen aandacht aan hem schenken. Na enige tijd vertrok hij weer, nadat hij een tijdlang

tussen de schoolbanken languit op de grond had gelegen.

Het zanguurtje

De jonge leraar uit Ede bracht zijn eigen huisorgel (harmonium) mee naar zijn klaslokaal en kon daarmee de zang begeleiden. En wat heeft hij ons laten zingen! Zongen we in de laagste klassen (bij de juffen Bos en Smit) liedjes die bij onze leeftijd pasten, zoals 'Daar komen de schutters' en over pannenkoeken bakken, nu werd het lied 'Koeltjes suiz'len, doen rits'len het lover' met het nodige drama ingestudeerd. Bij de versregel 'en plots'ling brak een stormwind los en joeg vernielende door het bos' braken de elementen los. De leraren van de naastgelegen klaslokalen zeiden bij het uitgaan van de school tegen hun collega Blanken: 'Het stormde vanmiddag weer best bij jou, we deden de ramen maar dicht.'

Het was een prestatie van formaat dat hij ons 'Grote God, wij loven U' vierstemmig leerde zingen. We vonden het zelf prachtig. Op een dag bezocht de schoolinspecteur onze school. De leraren werden daarvan vooraf op de hoogte gebracht. Toen meester Blanken wist dat deze voor zijn promotie belangrijke man in de buurt van onze klas kwam, zette hij de deur op een flinke kier en liet hij de klas een perfecte uitvoering geven van dat vierstemmige lied. Toen meneer de inspecteur ons lokaal betreden had, bekende hij nog nooit eerder op een lagere school door zo'n ontvangst verrast te zijn.

Vanzelfsprekend ontbrak ook de zangbundel voor de christelijke school en het huisgezin *Iedereen op zijne wijs* niet. Elke schooldag begon met gebed. Bijbelse geschiedenis was een leervak. Op maandagochtend moesten de leerlingen een in het weekend uit het hoofd geleerd psalmvers opzeggen. Er werd zilverpapier gespaard voor de zending en we kregen *Ons Zendingsblad* te lezen.

De Schoolkrant

Rekenen, schrijven, taal en lezen waren de hoofdvakken in het onderwijs. *De Schoolkrant*, die bijdroeg aan de algemene ontwikkeling van de leerling, werd eenmaal per maand uitgedeeld in de hogere klassen. Een op elke schoolbank. Anders waren er niet genoeg exemplaren. Vaste

rubrieken in dat krantje waren: nieuws uit binnen- en buitenland, de scheeps- en marktberichten, de puzzels en de raadsels. Het ligt voor de hand dat het blaadje een goede leidraad vormde bij aardrijkskunde en geschiedenis.

Net zoals nu kwamen er toen wereldwijd grote rampen voor. We lazen over een grote droogte in Zuid-Afrika en over hongersnood in de Oekraïne. De Spaanse stad Saragossa werd geteisterd door een verschrikkelijke hagelstorm en 'in de Chinese provincie Honan stierven 50.000 mensen aan moeraskoorts'. Ook de wetenschap kwam aan de beurt. De meester besprak het krantenbericht over professor Piccard die met zijn ballon de stratosfeer bereikte. Die ballon steeg tot een hoogte van 16.000 meter. De Russen, die er toen al op uit waren zich internationaal op de kaart te zetten, overtroefden hem en kwamen tot een hoogte van 19.000 meter. Dat kon omdat zij een veel grotere ballon gebruikten die bestuurd werd vanuit een metalen gondel waarin luchtdruk en zuurstof op peil konden worden gehouden. De Amerikaan Byrd trotseerde de elementen. Hij maakte voor de tweede keer een expeditiereis naar de Zuidpool. Het blad gaf ook informatie over de toenmalige politieke toestand. De Nederlander Marinus van der Lubbe kreeg als communist de schuld van de brand in het Rijksdaggebouw in Berlijn. Hij werd veroordeeld tot de doodstraf. De angst voor het communisme was groot in die tijd. Ook nam de zorg toe over de opkomst van het nationaal-socialisme in Duitsland (Hitler) en het fascisme in Italië (Mussolini). Europa leed onder een grote financiële en economische crisis. Er was veel werkloosheid als gevolg van de beurskrach van 1929, die wereldwijde gevolgen had.

De stemming in Nederland veerde op door de snelle kerstvlucht van het KLM-toestel 'De Pelikaan', dat in ruim vier dagen de kerstpost naar Nederlands-Indië vloog. Verder vermeldde *De Schoolkrant* van 24 mei 1934 dat prinses Juliana op 30 april vijftienvintig jaar hoopte te worden en dat er in China 5000 zendelingen werkten. In september zou de nieuwe spelling worden ingevoerd.

Wandplaten

Ook de talrijke wandplaten die verspreid in alle klaslokalen van de school de wanden sierden,

ondersteunden de lessen van juf of meester. Zo konden er in de geschiedenisles platen bijgehaald worden van de kruistochten of van Floris V met de edelen die hem zouden vermoorden. Ging de les over bloemen of planten, dan hing er een afbeelding van weide- of tuinbloemen. Waren dieren uit veld, bos of boerderij het onderwerp van het lesuur, dan kon het gebeuren dat er opeens een grote groene kikker vanaf de muur naar de klas zat te kijken. Van geheel andere orde was de plaat die representatief was voor de opkomende verkeersdrukte vanaf de jaren twintig. De kijker zag dan een deel van het centrum van Amsterdam. Nu nog herkenbaar zijn daarop de Beurs van Berlage, De Bijenkorf en het Centraal Station. Die wandplaat werd er vast weleens in de verkeersles bijgehaald.

Veilig Verkeer

Het verkeer nam toe. Een voorbeeld daarvan lag dicht bij huis. Langs de buurtschap De Klomp liep de hoofdroute van Arnhem naar Utrecht dwars door dorpen en over soms krappe tweebaans-wegen. Tussen De Klomp en Renswoude bevond zich, een eindje voorbij de toen al bestaande uitspanning Het Hofje, een scherpe bocht in de weg die berucht werd door de vele dodelijke ongelukken. Landelijke kranten schreven over 'de dodenbocht bij Renswoude' wanneer daar weer verkeersslachtoffers waren gevallen.

Het aantal motorvoertuigen groeide sneller dan de bestaande wegen. In 1932 werd de Vereniging voor Veilig Verkeer opgericht. *De Schoolkrant* van 7 december 1933 liet jeugdige lezers een plaatje zien met daaronder de volgende tekst: 'In

De schoolplaat van het Damrak in Amsterdam in de jaren twintig van de vorige eeuw. Rechts het warenhuis De Bijenkorf met daarachter de Beurs van architect Berlage. Daarachter waren onder andere de steigers van de boten naar Volendam en Marken, maar ook van de vaste veerdiensten via de Zuiderzee (na 1933 het IJsselmeer) naar Zwolle, Kampen, Deventer en andere plaatsen. Op de achtergrond het Centraal Station. Links enige hotels, waaronder De Roode Leeuw, een filiaal van Blokker en de kantorboekhandel van Gebroeders Winter. Op de bovenverdiepingen kantoren van handelsagenten. We zien op de plaat een verkeersagent, een open touringcar met toeristen en een loslopende hond. Je raakt op die afbeelding, geschilderd door Gabriëlse, niet uitgekeken. De wandplaat werd uitgegeven door J.B. Wolters' Uitgeversmaatschappij nv, gevestigd te Groningen, Den Haag en Batavia (*collectie Jan van Beek*)

Amsterdam wordt elke week op bepaalde dagen een verkeerstentoonstelling gehouden. De politie geeft de bezoekers dan meteen wenken, hoe ze de regels voor de weg moeten toepassen. Hier zien jullie een schoolklas bij het bekijken van een nagemaakt stadspan met voertuigen en voetgangers.'

De schooldag

Ook Veenendaal kreeg een afdeling van de Vereniging voor Veilig Verkeer. H.M. van Schuppen (Hamp) werd voorzitter en J. Spilger (directeur van de Rotterdamsche Bank) was secretaris-penningmeester. In *Het Verkeersboekje* van 1936 deelde de Veense afdeling mee dat er ter plaatse al een verkeersexamen voor scholieren was gehouden en dat er meer examens zouden volgen. Dat klopte, want ook de klas die in 1929 begon kwam al gauw aan de beurt om dat examen af te leggen. De onderwijzers van de hoogste klassen reden mee als controleurs. Wie slaagde kreeg het bekende driehoekspeldje. Een prettige bijkomstigheid voor de leerlingen was dat ze nu ook eens buiten de schooldeuren kwamen. Dat gebeurde anders maar twee keer per jaar, namelijk bij het oefenen voor de kinderzang op Koninginnedag op het plein van de Geldersche School en bij de kort daaropvolgende uitvoering

op de feestelijk versierde Markt onder leiding van meester Wels op 31 augustus.

Gymnastiekles hadden we niet. Dat leervak werd pas verplicht in 1941. De meisjes kregen naailes. Leerboeken, behalve de leesboekjes uit de eerste klassen en later een atlas en het liedboekje, kan ik mij niet herinneren. Het schoolbord, de wandplaten en de schoolkrantjes ondersteunden de lessen. Er werd voorgelezen uit boeken van de schrijvers C.Joh. Kieviet en W.G. van de Hulst. Spannende verhalen over de gevreesde Schele Ebben uit de tijd van de Spaanse overheersing en over Jaap Holm en zijn vrienden.

Schoolreisje

Aan het eind van het schooljaar maakte de klas van meester Blanken per fiets een tochtje naar Ouwehands Dierenpark in Rhenen. Maar niet iedereen had een fiets, dus dat groepje bleef beperkt. In 1936 maakten de jongens uit de twee hoogste klassen een schoolreisje. Ruim veertig knapen, begeleid door de leraren Meijer, Van Bommel, Van Rijswijk en Blanken, maakten per autobus een dagtocht naar onder meer Rotterdam en Schiphol, waar de groep op de foto ging met als passende achtergrond de Douglas DC-2 'Djalak' (naam van een Indische vogel). Dat vliegtuig was van hetzelfde type als de beroemd

De toen gebruikelijke foto bij een bezoek aan Schiphol. Onze groep is in 1936 opgesteld voor een Douglas DC-2, waarmee de KLM haar grote lijndiensten vloog (collectie Teus van Beek)

geworden 'Uiver', waarmee in 1934 de handicap-race van de Londen-Melbourne-race gewonnen werd. Dit in de loop van de tijd veelgebruikte vliegtuigtype werd wereldwijd bekend onder de naam Dakota.

Mogelijk maakten de meisjes die dag ook een uitstapje onder leiding van de dames leraren, maar we zijn elkaar niet tegengekomen. In *Oud Veenendaal* van juni 2004 is op pagina 61 een foto afgedrukt van een eerder gemaakt schoolreisje, maar dan met twee complete klassen. Die veel grotere groep was toen op Schiphol opgesteld voor het toestel DC-2 'Gaai'. Omdat dat toestel in juli 1935 bij de bergpas San Bernardino in zwaar weer was verongelukt, moet die groep in elk geval een jaar vóór ons dat reisje hebben gemaakt. Toen met negen leraren, die het waarschijnlijk niet verantwoord vonden om in het vervolg met zo'n grote groep op stap te gaan.

De lagere school, en dan?

Hoe verging het de leerlingen van de klas die begon in 1929 na het verlaten van de school? Bij een sollicitatie kon geen rapport worden overgelegd. Rapporten werden in die tijd niet verstrekt. Toch bestond de school intussen al meer dan dertig jaar. Een toekomstige werkgever had geen zicht op iemands vaardigheden. Zelfs kreeg de schoolverlater geen verklaring mee dat hij lager onderwijs had genoten.

Voor de meisjes was doorleren niet vanzelfsprekend. Het geld was schaars. Een enkeling mocht naar de plaatselijke ulo-school aan de Vaartbrug. Meer meisjes zouden dat ook best gewild hebben, maar in die nog altijd aanhoudende crisistijd waren niet alle ouders in staat het hogere schoolgeld op te brengen. Een aantal van hen zou terechtkomen in een van de lawaaierige hallen van de plaatselijke fabrieken. Meisjes waren in die tijd nog niet voorbestemd om kostwinner te worden. Wel een goede huisvrouw, liefst met een spaarpotje. Soms mocht ze op naailes. Voor bijscholing kon iedereen goed terecht in de Teekenschool aan de Kerkewijk, waar men in de door de Veenendaalsche Winkeliers Vereeniging opgerichte avondschool praktisch onderwijs ontving dat paste bij een winkel- of kantoorbaan. Jongens konden naar de ambachtsschool of

gingen vader helpen in winkel of bakkerij. Soms gewoon ergens als loopjongen om dan 'de kat maar eens uit de boom te kijken'. In 1936 was het nog lang geen vetpot. Veel ouders waren niet gelukkig met de onzekere politieke toestand in Europa. Toch ging op 7 januari 1937 in Nederland overal de vlag uit. Prinses Juliana trouwde met Bernhard van Lippe-Biesterfeld. Ruim een jaar later werd prinses Beatrix geboren. Het Boerse-land (de nieuwe spelling was intussen ingevoerd) werd herdoopt in Beatrixstraat en de school ging (later) Prinses Beatrixschool heten.

Risicovolle tijd

De ouders hadden gegronde redenen om bezorgd te zijn. Er kwam mobilisatie. Het normale leven stond op zijn kop, maar het werd nog veel erger. Ons land werd in 1940 bruut overvallen door Duitsland. Een wrede bezetting die zou duren tot het voorjaar van 1945, tartte de bevolking. De schoolklas die begon in 1929, kreeg het zwaar te verduren. Hun leeftijd maakte dat vooral de jongens bijzonder kwetsbaar waren: verplicht werken in de wapenindustrie van Duitsland. Wilde je dat niet, dan kon je niet langer thuisblijven. Dan moest je onderduiken. Soms moesten steden en dorpen evacueren.

Voor zover mij bekend overleefden twee klasgenoten de oorlog niet. Gerrit de Kleuver moest voor de zogenaamde Arbeitseinsatz naar Duitsland en kwam terecht in het stadje Rötha ten zuiden van Leipzig. Hij werd daar bevrijd door geallieerde troepen, maar overleed op de moeilijke weg naar huis door granaatvuur. Sander de Kleuver (geen familie van Gerrit) werd op de Weteringschans in Amsterdam op 12 maart 1945 doodgeschoten na in Renswoude als verzetsstrijder gepakt te zijn. Na de bevrijding in mei 1945 kon de risicovolle leeftijdsgroep erop rekenen dat ze grote kans liep om als militair naar Nederlands-Indië te worden gestuurd. Menig klasgenoot overkwam dat en was jarenlang ver van huis.

In het leeggeroofde Nederland begon de wederopbouw. Maar er bleef dreiging van Rusland, dat zijn grenzen in Europa inmiddels flink had kunnen verleggen. Mensen voelden zich niet meer veilig. In die tijd emigreerden talrijke dorpsgenoten naar Canada, Australië of Nieuw-Zeeland.

Waar zijn ze gebleven?

Voormalig klasgenoot Marinus van den Dikkenberg maakte de grote stap en vertrok in 1951 naar Tasmanië, een eiland anderhalf maal zo groot als Nederland, ten zuiden van Australië en begon daar samen met zijn vrouw een tomatenkwekerij. Aart van Manen (nog zo'n rekenwonder) zat in een groep die kort na de bevrijding met vakantie ging naar Loosdrecht. Dat werd voor het eerst, na spannende oorlogsjaren, weer een onbezorgde week. Aart werd boekhouder bij Recter, trouwde en kreeg kinderen. Adrie van Nieuwameringen zette een vloerenbedrijf op. Hij voorzag onder andere de vloeren van het kantoor en de showroom van groothandel Louis van Beek van keurige colovinyltegels. Jannie Budding trouwde met drogist Paul Groeneveld. De verstandelijk gehandicapte Kees Verhoef die door zijn moeder de eerste keer naar school werd gebracht, kwam terecht in een gezinsvervangend tehuis aan de Dr. Colijnstraat. Bij mooi weer liep hij met huisgenoten te kuieren op de Kerkewijk.

In de straten van ons dorp kwamen we elkaar tegen, de meisjes en jongens van de schoolklas van 1929. Aris Diepeveen, Bep van Schaik, Daan Stuivenberg, Dinie Bolderman, om er een paar te noemen. Soms een praatje, maar altijd een groet. De laatste tijd dikwijls met steun van de rollator. Aartje van Kooten heb ik een keer opgeraapt toen

Affiche ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de school (*collectie Teus van Beek*)

ze gevallen was bij de grote boom op de hoek van de Frisia Villa.

De Reünie

Op 1 november 2003 werd het honderdjarig bestaan van de school herdacht. Belangstellenden, in het bijzonder oud-leerlingen, werden uitgenodigd voor een bijeenkomst in de aula van het Ichthus College aan de Vondellaan. Het was daar gezellig druk die zaterdag. Hoe kon het anders, met zo veel bekenden van nu en van vroeger. Naast de grote ontmoetingsruimte voerde een lange gang naar de tientallen lokalen van het grote gebouw. Aan oud-leerlingen werd gevraagd naar het lokaal te gaan waar aan de deur een kaart hing waarop het jaar van schoolverlaten stond vermeld. Een groepje leerlingen uit onze klas moest lang zoeken naar de deur met het bordje 1936. Daar werd een foto gemaakt. Dick Minderhoud schreef een boek over hervormde scholen, in het bijzonder over die aan het Boerscheland. Hij was ooit directeur van een hervormde school. Hij schreef zijn boek vanaf de lessenaar. Mijn mijmeringen komen vanuit de schoolbank.

Vijf mensen die pas of zeer binnenkort tachtig jaar oud zouden zijn. Van links naar rechts zittend voor de wandplaten: Toos Meijer-van Beek, Jannie van Dijk-van den Bosch en Riek van de Haar-Huibers. Staand Teus van Beek en Cor Sjoer. Toos van Beek en Riek Huibers zijn inmiddels overleden (*collectie Teus van Beek*)

Bronnen

Gemeente- en eigen archief

Illustraties uit eigen collectie, tenzij anders vermeld

Zuster Heine van Leeuwen

Op 24 januari 1959 nam zuster Heine van Leeuwen onder grote belangstelling afscheid als wijkverpleegster van het Groene Kruis in Veenendaal. Tweëntwintig jaar was zij in dienst geweest van deze vereniging, die ooit de grootste was in Nederland.

DOOR MARGREET HELDER

Het Groene Kruis was een neutrale, landelijke vereniging voor de wijkverpleging. Het idee voor de oprichting van een vereniging voor ziekenverpleging ontstond tijdens een vergadering van de afdeling Woerden van de Nederlandse Maatschappij tot bevordering der Geneeskunde in september 1900. De daar aanwezige huisarts Wilhelm Poolman uit Driebruggen stelde voor een landelijke vereniging op te richten met plaatselijke afdelingen waarvan iedereen lid kon worden, ongeacht zijn levensbeschouwing. Huisarts Van Deinse uit Kamerik kwam met het idee de vereniging het Groene Kruis te noemen, omdat groen de huiskleur was van de medische faculteit van de universiteit. Na de oprichting van de eerste plaatselijke vereniging in Driebruggen volgden er snel meer.

Op 7 september 1903 werd de Veenendaalse afdeling opgericht. Daarmee is deze een van de oudste kruisverenigingen in Nederland. De vereniging kende een bescheiden begin. In eerste instantie leende zij alleen verpleegartikelen uit vanuit een magazijn aan de Kerkewijk. Later benoemde het bestuur een wijkverpleegster. Haar taak was veelomvattend. Uit de bewaard gebleven jaarverslagen blijkt dat zij niet alleen zieken moest verplegen, maar ook bezoeken bracht aan gezinnen met een baby, aan bejaarden en tbc-patiënten. Daarnaast bood zij hulp bij het afleggen van overledenen.

1 Het gebouw staat er nog steeds. Het heet Het Groene Huis en er is een makelaarskantoor in gevestigd.

Een nieuwe baan

Heine van Leeuwen kwam in 1936 in dienst van het Groene Kruis. Zij was in 1903 in Veenendaal geboren als dochter van G.H. van Leeuwen en C.G. Van Leeuwen-Vink. Haar vader was koopman in ijzerwaren en het gezin woonde aan de Kerkewijk. Heine was gediplomeerd verpleegster en vroedvrouw. Negen jaar had ze gewerkt in verschillende ziekenhuizen, waaronder het Diaconessenhuis in Arnhem, voor ze als wijkverpleegster werd benoemd in Rhenen. Daar werkte ze twee jaar, en met de kennis die ze opdeed kon ze in Veenendaal aan de slag.

Op 1 oktober 1936 begon ze met haar werk. Ze trok weer in bij haar ouders aan de Kerkewijk. Sa-

Het Groene Kruisgebouw aan de Kerkewijk in 1920 (collectie Ineke van Schuppen)

men met zuster Konings verzorgde ze de zieke inwoners van Veenendaal. De zusters werkten vanuit het wijkgebouw aan de Kerkewijk.¹ Het is niet bekend wanneer dit gebouw is aangekocht. Wel is er een foto bewaard gebleven van om-

streeks 1915 waarop het gebouw is afgebeeld.

Badgelegenheid

In het Groene Kruisgebouw waren drie consultatiebureaus gevestigd en controlerend artsen en specialisten hielden er spreekuur. Ook was er badgelegenheid voor inwoners die thuis niet over een bad beschikten. En dat waren er heel wat. Van de twee badcellen werd zo veel gebruik gemaakt dat het bestuur in 1940 besloot er drie nieuwe bij te laten bouwen. Aan het einde van dit jaar bleek het aantal van vijf baden nog niet voldoende om aan de vraag te voldoen.

Ook het aantal zieken nam toe. In 1940 legden de twee zusters maar liefst 4700 ziekenbezoeken af. Het bezoeken van zuigelingen en tbc-patiënten was daar niet bij gerekend. In 1941 benoemde het bestuur van het Groene Kruis daarom een derde zuster: zuster Swart. Veenendaal werd in drie wijken verdeeld. Zuster Van Leeuwen kreeg de centrumwijk, omdat die het dichtst bij haar huis lag. Het voordeel van de komst van de nieuwe zuster was dat alle zusters voortaan een dag per week vrij waren. Ze moesten echter wel de kraamverzorgsters bijstaan als die het erg druk hadden.

Vrijwilligerswerk

Ook in haar vrije tijd zette zuster Van Leeuwen zich in voor haar medemens. Zo was zij bestuurslid van de afdeling Veenendaal van de Vereniging voor Christelijke Gezondheids- en Vakantiekolonies in Nederland. Deze organisatie zorgde ervoor dat lichamelijk zwakke kinderen uit arme gezinnen (de zogenaamde bleekneusjes) een tijdlang in een gezonde omgeving konden verblijven. Ook maakte ze deel uit van het bestuur van

Heine van Leeuwen met haar moeder en haar nichtje Aaltje (Aline) van Leeuwen, circa 1951 (*collectie Aline van der Kooij-van Leeuwen*)

de Burgerlijke Instelling voor Maatschappelijke Zorg, een plaatselijke instelling die mensen met lage inkomens hielp door het betalen van ziekenfondspremies en het geven van huurtoeslag, voedsel, kleding en beddengoed. Verder zorgde zij voor uitbesteding van kinderen en 'maatschappelijk ongeschikten', zoals deze mensen toen genoemd werden.

Nieuwbouw

In september 1952 vroeg het bestuur van het Groene Kruis of de onderzoekkamer uitgebreid mocht worden. Deze kamer lag aan de achterzijde van het gebouw en was eenvoudig uit te

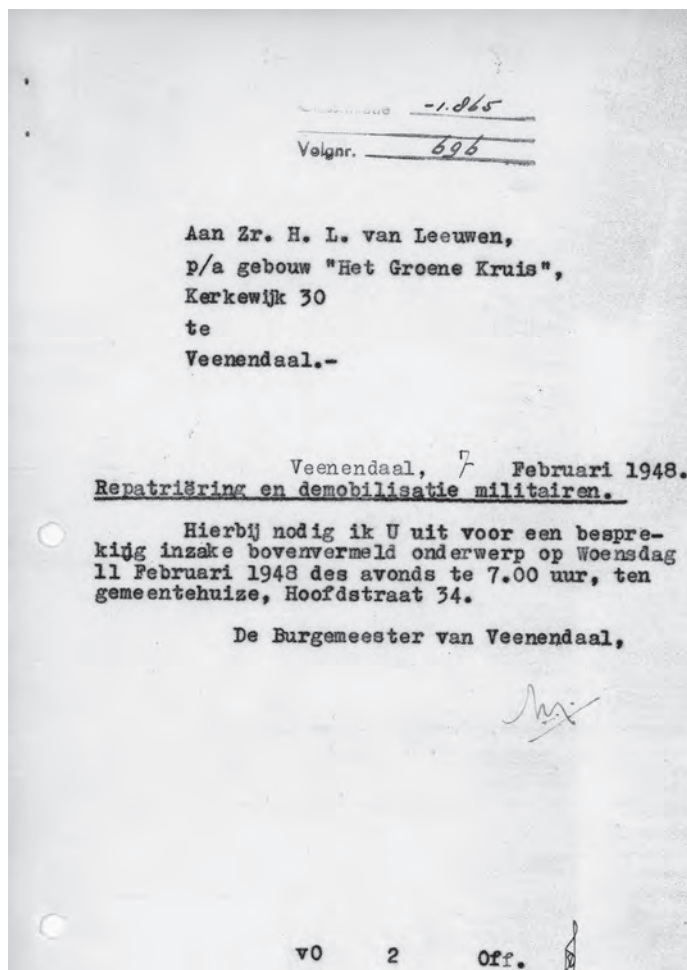
bouwen. De gemeente ging akkoord met een aanbouw van zes en een half bij drie meter. Deze uitbreiding bleek op den duur onvoldoende. Het wijkgebouw werd te klein voor een groeiende

zuster Anbeek als vierde zuster benoemd en er waren ook kraam- en gezinsverzorgsters gekomen. In het wijkcentrum was een apart kraambureau gevestigd. Daardoor veranderden de taken

van de wijkverpleegsters, zoals de zusters vanaf 1954 genoemd werden. Zij bezochten voortaan alleen nog de zieken, bejaarden en tbc-patiënten en hielpen bij het afleggen van overledenen. Moeders kwamen zelf met hun baby's naar het consultatiebureau. In 1956 benoemde het bestuur een vijfde wijkverpleegster vanwege het stijgend aantal zieken. Op 1 februari 1957 begon zij met haar werk.

Afscheid

Ruim een half jaar na de opening van het nieuwe wijkgebouw, op 1 oktober 1958, stopte zuster Van Leeuwen met haar werk. Ze was vijfenvijftig jaar en ging met pensioen. Waarom ze op betrekkelijk jonge leeftijd stopte met werken is niet bekend. In het uitgebreide verslag dat ter gelegenheid van haar afscheid in *De Vallei* verscheen, lezen we er niet over. Het afscheid vond plaats op 24 januari 1959 in het nieuw wijkcentrum aan de Eikenlaan. Het voltallige college van burgemeester en wethouders was aanwezig, alsook de huisartsen en vertegenwoordigers van diverse instellingen, zoals de Burgerlijke Instelling voor

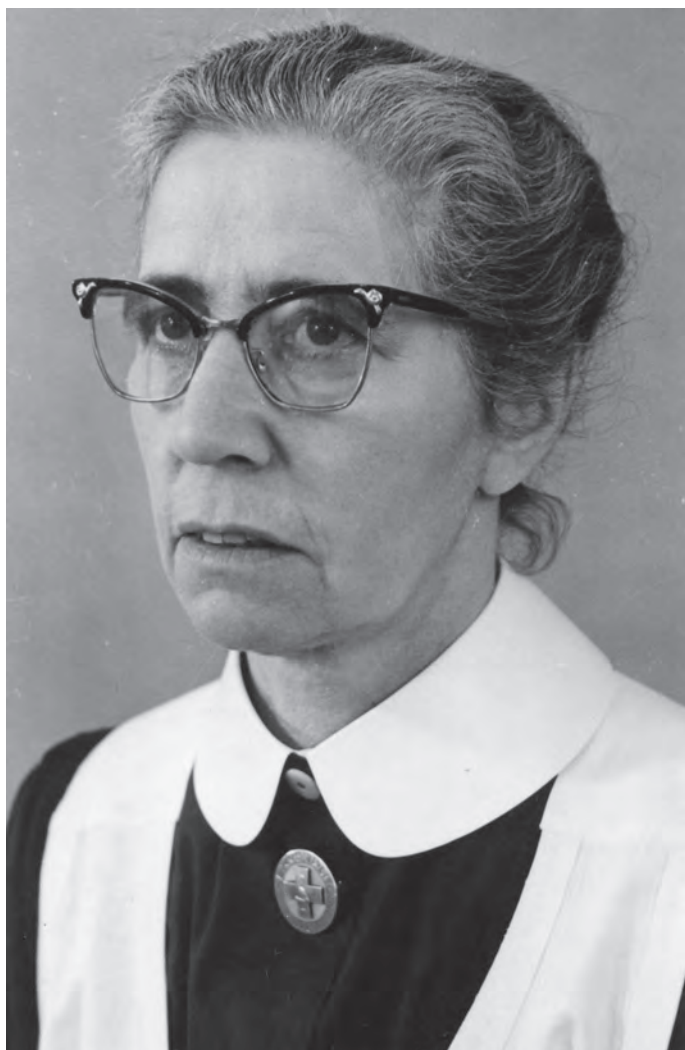
Doorslag van een briefje van burgemeester A. Bakker aan zuster H.L. van Leeuwen, 1948 (*Gemeentearchief Veenendaal, collectie Tweede Wereldoorlog*)

gemeente en het bestuur ging naarstig op zoek naar een andere locatie om het werk voort te zetten. Begin 1956 kocht het Groene Kruis het pand Kerkewijk 30 met tuin en erf (hoek Eikenlaan) voor f 26.000,- en daar verrees het nieuwe wijkgebouw.

In februari 1958 werd het gezondheidscentrum geopend. Zuster Van Leeuwen hield een toespraak namens het personeel. Dat bestond inmiddels uit een hele groep mensen. In 1954 was

Maatschappelijke Zorg.

Maar liefst tien mensen voerden het woord, waaronder burgermeester A. Bakker en dokter J.P. Vergouwen, de voorzitter van het Groene Kruis. Uit de toespraken komt een beeld naar voren van een hardwerkende, altijd opgewekte en sociaal bewogen vrouw die haar werk verrichtte vanuit haar geloof in God. Hoe houdt een mens het vol, zo vroeg de burgemeester zich af, om tweeëntwintig jaar lang dag en nacht klaar te staan voor

Zuster Van Leeuwen in 1959 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

zijn medemens? Hij wist ook het antwoord: haar naastenliefde. 'De liefde tot God en de naaste gaan bij haar hand in hand.' Dokter Vergouwen meende dat er ook andere wijkverpleegsters waren 'met twee rechterhanden en een ziel, maar die konden niet tippen aan de staat van dienst van de scheidende zuster die, zo zei hij, de wijkverpleging volkomen beheerste. Mevrouw Spilger, die haar namens het hoofdbestuur van de Groene Kruisverenigingen een zilveren medaille aanbood, noemde haar een buitengewoon goede propagandiste van het Groene Kruis. De sprekers lieten zuster Van Leeuwen niet met

lege handen weggaan. Volgens de krant werd ze overladen met cadeaus, waaronder een 'pick-up met fraaie langspeelplaten', een envelop met geld en een envelop met handtekeningen van patiënten. De scheidende wijkverpleegkundige bedankte de sprekers voor hun waarderende woorden en verzekerde hen dat ze altijd met grote vreugde in Veenendaal had gewerkt. Ze sprak de wens uit 'dat het bestuur en alle werkers van het Groene Kruis door de Heiland worden ondersteund'. Na het officiële gedeelte was er een receptie, die druk bezocht werd. Veel inwoners van Veenendaal maakten van de gelegenheid gebruik 'hun' zuster de hand te drukken.

Laatste jaren

Heine van Leeuwen bleef nog enkele jaren bestuurslid van de Burgerlijke Instelling voor Maatschappelijke Zorg. Of ze haar vrijwilligerswerk voor de vakantiekolonies nog langer heeft voortgezet, is niet bekend. Na het overlijden van haar ouders betrok ze een flat aan De Grote Pekken. Op 14 februari 1976 overleed zuster Van Leeuwen op de leeftijd van dieënzeventig jaar. Na een rouw-

dienst in de gereformeerde Brugkerk werd ze begraven op de algemene begraafplaats aan de Munnikenweg.

Bronnen

Gemeentearchief Veenendaal:

Archief van de afdeling Veenendaal van de vereniging het Groene Kruis 1923-1999

De Vallei, 25 en 28 januari 1959

Veenendaalsche Courant, 30 januari 1959

Bevolkingsregister 1900-1910

Archief van de Burgerlijke Instelling voor Maatschappelijke Zorg 1948-1964 (1967)

Honderdjarigen in Veenendaal (20)

Als we vroeger vanaf de Zandstraat het Boerscheland (thans Beatrixstraat) inliepen, vonden we tegenover de pastorie van de Christelijke Gereformeerde Kerk (nu de kerk van de Gereformeerde Gemeente in Nederland) de muziekwinkel van A. van de Weerd. Binnen waren de huisorgels keurig neergezet. De sortering mondorgels en overige instrumenten was goed zichtbaar en op de schappen was veel bladmuziek uitgestald. Muziekhandelaar Anthonie van de Weerd was gehuwd met Geertrui van Geerenstein, die in Gelders Veenendaal werd geboren en de leeftijd van 102 jaar en 8 maanden mocht bereiken. Met goedkeuring van de familie willen we deze keer iets over haar vertellen.

DOOR WIM VAN ELST

Omdat ik zelf in de Zandstraat geboren en getogen ben en ik als kind op het Boerscheland naar school ging, kan ik me de winkel van Van de Weerd goed herinneren. We hebben op de stoep ervoor heel wat afgeknikkerd. Helaas doet tegenwoordig weinig meer aan de toenmalige situatie terugdenken. In gedachten komen wel alle bewoners weer boven.

Buurtbewoners

Na de viswinkel van L. Hartog en de garage van Prette kregen we eerst de zaad- en graanhandel van A. van de Weerd, met daarnaast hun woonhuis. De woning boven de winkel was het domicilie van Piet van Eden en zijn gezin. Vervolgens kwamen de huizen van de bejaarde mevrouw Van de Weerd en politie Chr. van Rijswijk, dan het pand waar schilder F. van Hardeveld en aanemer G. van Hardeveld woonden. Naast E. Wels was de slagerij van de gebroeders Van Hunnik. Op nummer 62 was de familie G. van den Heuvel te vinden, met daarnaast de muziekwinkel van Anthonie van de Weerd. De beide panden van Van Doorn volgden nog, voordat je bij kolenhandel Van Schuppen kwam. Wat een herinneringen! Bij mijn weten heeft de familie Van de Weerd altijd op nummer 60 gewoond. Toch geeft het bevolkingsregister aan dat men voordien ook nog in de Hoofdstraat heeft gebivakkeerd en wel op de nummers A 158 en A 149, wat in 1931 werd om-

genummerd tot 116. We komen daar straks nog even op terug.

Zoals bij veel kerkelijk meelevende gezinnen in ons dorp stond er ook bij mijn ouders een harmonium in de huiskamer. Bladmuziek haalden we natuurlijk bij Van de Weerd. Enkele van deze bladen (alle voorzien van het bekende firmastempel) zijn nog steeds in mijn bezit. Het traporgel niet meer.

Een detail van bladmuziek met het firmastempel van A. van de Weerd (collectie W.C. van Elst)

Dat Anthonie van de Weerd aan zijn eerste baan, het zogenaamde sajetnoppen, de brui gaf en een eigen muziekwinkel begon, zal hij weloverwogen hebben gedaan. Muziek en vooral orgelspelen zat de familie Van de Weerd nu eenmaal in het bloed. Wijlen mijn vriend Anton Roor, wiens moeder eveneens een Van de Weerd was, kon hier

lyrisch over doen als hij wat fantaseerde op orgel of piano. Uiteraard denk ik ook terug aan de repetitieavonden van de Christelijke Oratoriumvereniging in een van de lokalen van de Nieuwege School, toen nog onder leiding van Gijsbert van Zanten. Anthonie (Toon) van de Weerd, mijn vader en ik zongen samen met anderen de baspartij en stonden vaak naast elkaar.

Gelders Veenendaal

Omdat Geertrui van Geerenstein in Gelders Veenendaal (gemeente Ede) was geboren, trok ik naar het gemeentehuis van onze buurgemeente om de personele gegevens van haar ouderlijk huis wat nader te bekijken. Haar ouders waren Jan van Geerenstein, geboren te Veenendaal op 6 september 1866, overleden te Ede op 4 januari 1948, van beroep landbouwer, koopman in vee en Cornelia Schoeman, geboren te Ede op 4 maart 1868, overleden te Ede op 6 februari 1939, beiden wonende te Gelders Veenendaal. Zij trouwden te Ede op 20 april 1889, vestigden zich op het Boveneindsepad nummer 36 en kregen op dit adres de volgende kinderen: Cornelis (1889), Gerard (1891), Heintje (1892), Klaas (1894-1897), Geertrui (1896), Klazina (1898-1912), Wilhelmina (1899), Jan (1900), Johanna (1902), Cornelia (1904), Gerrit (1905), Jacoba Christina (1907), een levenloos jongetje (1909) en Gerritje (1911).

In de geboorteakte (nummer 433) van Geertrui van Geerenstein lazen we dat zij op vrijdag 13 november 1896 's morgens om negen uur ter wereld kwam. Vader Jan van Geerenstein deed hiervan de volgende dag aangifte bij de Edese burgemeester Florent Sophius op te Noord in zijn functie als ambtenaar van de burgerlijke stand, waarbij als getuigen aanwezig waren commies ter secretarie Karel Hendrik Monsjou en gemeentebode Albert Jan Arnoldus Thürkow.

Boveneindsepad

Van het Boveneind uit vroeger tijden zijn gelukkig veel foto's bewaard gebleven. Ze roepen bij ons het verlangen op om, ware het mogelijk, nog eens een eindje te kuieren langs de Boveneindse Grift en te genieten van een idyllisch stukje Gelders Veenendaal. Volgens P. Will voerde deze grift het

water af vanuit de Witte en Zwarte Eder Venen. Erlangs liep het zogenaamde Boveneinds(ch)epad, veel voorkomend in de oude archieven van de gemeente Ede.

Als we tegenwoordig de drukke Prins Bernhardlaan en de Stationsstraat in ogenschouw nemen, is het maar moeilijk voor te stellen dat hier zo'n tachtig jaar geleden nog geen gemonitoriseerd verkeer mogelijk was en men van een aak gebruik diende te maken voor vervoer te water. Lopend kon men De Klomp bereiken via het Boveneindsepad. Met elkaar renden de kinderen Van Geerenstein naar het station toen daar de eerste auto's kwamen. Een bezienswaardigheid voor die tijd!

Geertrui woonde met de overige gezinsleden in een grote boerderij aan de oostzijde van het Boveneind, halverwege de Buurtsteeg (Buurtlaan oost) en De Klomp. Vanwege het grote aantal

De heer en mevrouw Van de Weerd-van Geerenstein bij het huwelijk van hun zoon Albertus (Bep) met Riek van Leeuwen op 16 november 1961 (collectie H. van de Weerd-van Leeuwen)

kinderen was het in huize Van Geerenstein altijd een zoete inval van vriendinnen en vrienden. De oude boerderij is jaren geleden afgebroken en er staat nu een nieuw huis (Stationsstraat 54), waarin een later familielid woont. Geertrui bezocht als kind de Gelderse School aan de Prins Bernhardlaan, heeft vóór haar trouwen thuis veel genaaid voor allerlei mensen en deed op verzoek ook regelmatig naai- en verstelwerk buitenshuis.

Naar Stichts Veenendaal

Toen Geertrui van Geerenstein 27 jaar oud was, trouwde zij op 11 september 1924 te Veenendaal met de 29-jarige Anthonie van de Weerd, geboren op 24 maart 1895 te Ede, sajetnopper, zoon van Albertus van de Weerd, wolkamer en Hendrika Jansen, beiden wonende te Veenendaal. De aankondiging van het huwelijk vond op 30 augustus 1924 plaats te Veenendaal en Ede. Het huwelijk werd voltrokken door burgemeester H.A. van de Westeringh als ambtenaar van de burgerlijke stand. Cornelis van Geerenstein, 35 jaar, koopman, wonende te Ede, broer van de bruid en Albertus van de Weerd, 21 jaar, sigarenmaker, wonende te Veenendaal, broer van de bruidegom fungeerden als getuigen.

De vader van de bruid vond het nodig aan zijn nieuwe schoonzoon het volgende advies mee te geven: 'Toon, je moet goed voor Geertrui zorgen, want ze is wel zwak.' Hij wist niet dat zijn dochter 102 jaar zou worden en zelfs nooit in het ziekenhuis zou komen te liggen.

Het was de bedoeling om na hun huwelijk op het Boerscheland te gaan wonen. In 1924 werd weliswaar door de gemeente Veenendaal op naam van Albertus van de Weerd, vader van de bruidegom, een vergunning afgegeven voor de bouw van een winkelhuis met de huisnummers 60 en 62, maar op de huwelijksdatum was een ingebruikname van het pand nog lang niet in zicht. Zoals al eerder opgemerkt, ging het paar wonen op het adres Hoofdstraat A 158, naast de pastorie van dominee R. Kok. De oudere lezers herinneren zich op deze plaats de tabakswaarenwinkel van Oepke Abma. Later verhuisde men naar Hoofdstraat A 149, dat in 1931 werd omgenummerd tot 116. Dit pand bevond zich tussen drogisterij Tak en de zaak van Wout van Schup-

pen. Chocolaterie Jamin en mevrouw Bouman met haar hoedenzaak hebben zich er nadien nog gevestigd.

Het echtpaar Van de Weerd werd gezegend met een viertal kinderen, te weten: Hendrika (1925-2009) en Cornelia (1927) die allebei in de Hoofdstraat werden geboren, vervolgens Albertus (1933-2010) en Jannie (1940) die op het Boerscheland en in de latere Beatrixstraat hun eerste levenslicht zagen.

Op Boerscheland 60 zette Geertrui van Geerenstein zich in de eerste plaats in voor haar gezin, maar zij was ook bereid bij afwezigheid van haar man de klanten in de winkel te woord te staan. Toen ze pas getrouwd waren, gebeurde het meermalen dat men aan haar vroeg: 'Is je vader thuis?' Zo jeugdig zag ze eruit. Ze stond bekend als een vriendelijke vrouw die haar vrije tijd vooral vulde met het breien van sokken.

Uit de informatie die dochter Janny Koopman-van de Weerd uit Elst (Gelderland) mij via inter-

Mevrouw Geertrui van de Weerd-van Geerenstein in de tuin bij dochter Janny in Elst (Gelderland), 1991 (collectie J. Koopman-van de Weerd)

net over haar moeder doorgaf, citeer ik graag het volgende:

'Moeder is altijd zeer zorgzaam voor ons geweest. Ze was tot op hoge leeftijd vol belangstelling voor haar kinderen, kleinkinderen en omgeving. Ze was bescheiden, maar had duidelijk een eigen mening. Ze was een echt natuurmens, stond altijd vroeg op en leidde een heel regelmatig leven. Tegen ons zei ze: "Jullie verslapen de mooiste tijd van je leven." Ze luisterde graag naar praatprogramma's op de radio en hield van lezen. Tot op hoge leeftijd is ze lid gebleven van de bibliotheek. Moeder heeft altijd hard gewerkt toen ze nog niet getrouwd was en later in haar gezin.'

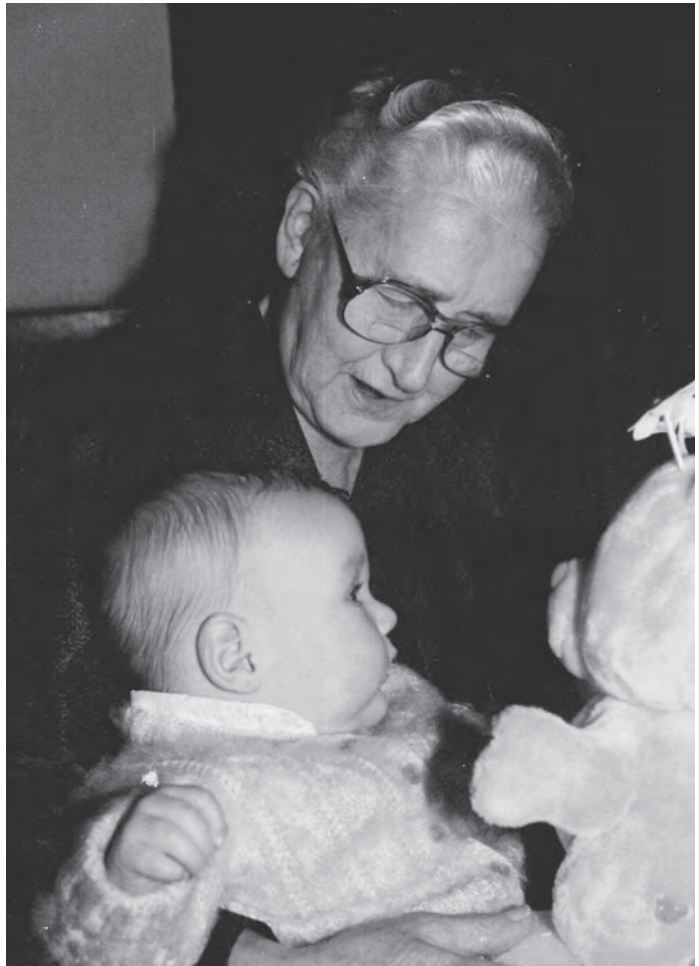
De Sterke Arm

Riek van de Weerd-van Leeuwen wist mij te vertellen dat haar schoonouders in 1970 besloten vanwege hun leeftijd de muziekwinkel te sluiten en te gaan verhuizen naar de bejaardenflat van de Stichting Interkerkelijk Bejaardenwerk (SIB) aan De Sterke Arm. Ze genoten daar met volle teugen, vooral vanwege de vele contacten met hun leeftijdsgenoten. De mannen verzamelden het oude papier en brachten vele uurtjes door op de buitenbank naast de toegangsdeur. De dames gingen bij elkaar op visite of maakten af en toe een gezellige wandeling. Deze sfeer roept bij mij veel herinneringen op omdat ook mijn ouders hier jarenlang tegelijk met de familie Van de Weerd hebben gewoond.

Helaas ging aan De Sterke Arm de gezondheidstoestand van Anthonie van de Weerd langzamerhand achteruit en bleek in 1979 een permanente opname in het verpleeghuis De Meent noodzakelijk. De kinderen en de medebewoners hadden bijzonder veel respect voor mevrouw Van de Weerd, die ondanks haar hoge

leeftijd op maandag, woensdag, vrijdag en in het weekend haar man in De Meent bezocht, en dat gedurende bijna twee jaar. Op 14 april 1981 overleed Anthonie van de Weerd op de leeftijd van 86 jaar. Hij werd begraven op de algemene begraafplaats aan de Munnikenweg in graf nummer G 65.

Aan de contacten die zij had opgedaan aan De Sterke Arm, had zij nu veel steun. Zonder anderen te kort te doen, mag met name mevrouw Frieda Versteeg-van Geenhuizen worden genoemd, met wie ze veel optrok en ook regelmatig ging wandelen. Mevrouw Versteeg had vier en een half jaar daarvoor (in november 1976) eveneens

Mevrouw Van de Weerd-van Geerenstein met haar eerste achterkleinzoon Vincent op haar negentigste verjaardag, 16 november 1982 (collectie J. Koopman-van de Weerd)

Burgemeester F. Brink bezoekt mevrouw Van de Weerd-van Geerenstein op haar honderdste verjaardag in zorgcentrum De Engelenburgh (collectie J. Koopman-van de Weerd)

haar man verloren, ze behoorden toentertijd beiden tot dezelfde kerkelijke gemeente (christelijke gereformeerde Pniëlkerk) en voelden zich ook daardoor tot elkaar aangetrokken.

Goede jaren volgden, totdat zij op weg naar haar vriendin Frieda bij het verlaten van de lift ongelukkig kwam te vallen. Vanaf die tijd ging het minder goed met Geertrui. Omdat het medisch gezien niet meer verantwoord was alleen in haar appartement aan De Sterke Arm te blijven wonen, verhuisde zij naar kamer 351 van woon- en zorgcentrum De Engelenburgh aan de Kerkewijk.

De Engelenburgh

Op 13 november 1996 vierde Geertrui van de Weerd-van Geerenstein haar honderdste verjaardag temidden van haar kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen. Namens het gemeentebestuur bracht ook burgemeester F. Brink de jarige een bezoek. Van dochter Janny hoorde ik de volgende anecdote: 'Toen mijn moeder honderd jaar werd, zei een neef die haar kwam feliciteren: "Tante Trui, hoe komt u toch aan zo'n mooie gave huid?" Haar antwoord was: "Elke dag een beetje NIVEA op je gezicht doen."'

Een bijzonder voorrecht was het dat mevrouw

Van de Weerd daarna nog tweemaal haar geboortedag mocht beleven in De Engelenburgh. Na het breken van haar pols werd zij op de ziekenafdeling gerevalideerd. Blijkbaar was dit te veel voor haar, want zij had daarna nergens belangstelling meer voor en wilde volgens haar schoondochter aan niets meer meedoen.

Geertrui van de Weerd-van Geerenstein overleed op 24 juli 1999 op de leeftijd van 102 jaar en 8 maanden en werd op 28 juli bij haar man begraven op de algemene begraafplaats aan de Munnikenweg te Veenendaal. Zij liet naast haar kinderen negen kleinkinderen en zeven achterkleinkinderen na.

Dank

Het is altijd weer een aangename verrassing om bij het bezoeken van familieleden zo enthousiast te worden ontvangen. Dat gold ook ditmaal Riek van de Weerd-van Leeuwen, die contact opnam met haar schoonzussen Corrie Meijer-van de Weerd in Amerongen en Janny Koopman-van de Weerd uit Elst (Gelderland). Laatstgenoemde was graag bereid enkele foto's voor deze rubriek in *Oud Veenendaal* af te staan en mij aanvullende informatie toe te sturen.

Een trouwe wachter

Aangezien de HVOV geen kaartjes voor haar bijeenkomsten verkoopt, kunnen we niet spreken van een uitverkochte zaal. We kunnen echter wel stellen dat de zaal bomvol zat op de bijeenkomst van 22 maart 2012. Arie van Hensbergen heeft klaarblijkelijk goede herinneringen nagelaten in Veenendaal.

DOOR INEKE VAN SCHUPPEN

Voor de laatste keer opende voorzitter Henk van 't Veld de vergadering en heette hij de aanwezigen welkom. Hij stelde zowel het jaarverslag van de secretaris als van de penningmeester aan de orde, maar beide verslagen bleken hamerstukken te zijn. De heren Huibers en Doolaard hadden de kas gecontroleerd en in orde bevonden. Zij konden de aanwezige leden adviseren de penningmeester decharge te verlenen. Henk bedankte alle vrijwilligers en medewerkers, in het bijzonder Berry Henzen, de administrateur van de vereniging.

Wisseling van de wacht

Op deze avond veranderde de bestuurssamenstelling tamelijk ingrijpend. Na een voorzittersperiode van elf jaar gaf Henk van 't Veld de voorzittershamer door aan Bert van den Bos. Wout Brands, bestuurslid sinds 1997, had eveneens te kennen gegeven het bestuur te willen verlaten. Ook zijn echtgenote Heini, die vele jaren de boekentafel verzorgde, wilde zich graag gaan wijden aan andere bezigheden. Gelukkig kon in alle vacatures worden voorzien. Wout wordt opgevolgd door Ab van Kooten en Janny Groenleer neemt de boekentafel over. En toen was het woord aan de nieuwe voorzitter. Bert bekende dat hij in eerste instantie niet echt affiniteit met de Veense historie voelde, maar

nadat hij een periode had meegedraaid in de werkgroep Monumenten kreeg hij er plezier in. Hij sprak de hoop uit een even goede voorzitter te worden als Henk, die de afgelopen jaren heel veel energie in de HVOV heeft gestoken. Daarvoor

De scheidende voorzitter (rechts) krijgt uit handen van de nieuwe voorzitter de erepenning van de Historische Vereniging Oud Veenendaal (foto Cor Slok)

kwam hem zeker veel waardering toe, maar ook Wout Brands heeft veel verdienste gehad voor de HVOV. Hij vervulde een aantal functies, zoals secretaris en penningmeester en fungeerde als coördinator van de diverse werkgroepen. Beide heren kregen een envelop en een bloemetje en dat was ten volle verdiend.

Erepenningen

Bert was echter nog niet uitgesproken. Naast zijn vele verdiensten voor de HVOV is in het bijzonder de *Canon van Veenendaal* op het conto van Henk te schrijven. Niet veel plaatsen in Nederland hebben een eigen canon en het bestuur was van mening dat Henk daarvoor een speciaal blijk van waardering toekwam. Daarom werd hem deze avond de erepenning van de vereniging uitgereikt. Maar dat betekende nog niet het eind van de plechtigheden. Niemand minder dan burgemeester en mevrouw Elzenga verschenen op het toneel en toen de burgemeester zijn ambtsketting omhing, bleek dat er iets bijzonders te gebeuren stond. Henk werd namelijk ook geëerd met de erepenning van de gemeente Veenendaal en

ook daarvoor bleek de *Canon van Veenendaal* de aanleiding te zijn.

Arie van Hensbergen

Na al deze emoties zag Henk toch nog kans de lezing van deze avond te verzorgen. Hij belichtte het leven van Arie van Hensbergen, een markante Veenendaler die zichzelf benoemde als parkeerwachter. Arend Johannes, roepnaam Arie, werd op 1 maart 1931 in Veenendaal op Van de Pollstraat 47 geboren als zoon van Wouter van Hensbergen en Jannetje van Nellestijn. Het echtpaar kreeg daarna nog vier kinderen: Willem, Maasje, Pieter en Petronella. Na korte tijd verhuisde het gezin naar Wilhelminastraat 19, later omgenummerd tot Wilhelminastraat 10. Zoals

Hensbergen van										
Volg-nummer.	GESLACHTSNAAM. (Geslachtsnaam der vrouw.)	VOORNAMEN. (Voluit geschreven.)	Geslacht. M. mannelijk. V. vrouwelijk.	Betrekking der leden tot het hoofd van het huizegezin. (Art. 24, 3e lid, sub 6.)	Geboorte.		Burgerlijke staat voor ongehuwd met O, voor de gehuwden met H, voor weduwnaats met W, voor gescheiden van echt met S, voor huwelijksoverblij- ving na vrijwillige schei- ding van tafel en bed met T.		Kerk- genoot- schap of vereen- ging met godsdienstig doel (te onder- schieden volgens art. 24, 3e lid, sub 1).	Nationaliteit door in te voeren: Nederlands, vreemdeling, vreemdeling, etc.
					Dagteekening en jaar der geboorte.	Plaats *) van geboorte.	Tijdens de in- schrijving.	Veranderingen en hare dagteekening		
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
1	Hensbergen van	Wouter	M	hoofd.	16.5.09	Duisburg	H	1.11.10	2.11.10	Ned.
2	Jannetje van	Jannetje	V	vrouw	15.9.09	Veenendaal	H			Ned.
3	Arend Johannes van	Arend Johannes	M	zoon	1-8-1911	Veenendaal	O			Ned.
4	Willem van	Willem	M	zoon	28.11.1912	Veenendaal	O			Ned.
5	Maasje van	Maasje	V	dochter	4-5-1915	Veenendaal	O			Ned.
6	Pieter van	Pieter	M	zoon	24.11.1917	Veenendaal	O			Ned.
7	Petronella van	Petronella	V	dochter	29.11.1919	Veenendaal	O			Ned.

N. S. 1364

1) Te vermelden: den naam der gemeente van Nederland — eventueel ook het daarbij betrokken onderdeel — benevens dien der provincie, is de plaats buiten Nederland gelegen, dan bij te voegen den naam van het Rijksoverheid buiten Nederland, dan wel dien van het vreemde land.

Het ouderlijk gezin van Arie van Hensbergen in het bevolkingsregister 1921-1940. Zijn vader was onder meer fabrieksarbeider, katoenwever, ijscoventer en houtbewerker (*Gemeentearchief Veenendaal, archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nr. 2658*)

zo veel Veenendalers had ook Arie een uitschel: Arie 't Hempie. Vader Wout had die bijnaam al in zijn jeugd gekregen, toen hij met andere jongens voor spook speelde en een hemd over zijn hoofd had getrokken.

Werk en hobby's

Arie bezocht de Kokse school aan de Hoogstraat. Deze school was genoemd naar dominee R. Kok die op 9 maart zijn intrede in de Gereformeerde Gemeente deed, maar in de jaren vijftig gebeurde het dat er een verzoek binnenkwam om gegevens te verstrekken over de opleiding tot kok. In de Tweede Wereldoorlog werd vader Wouter werkloos en nadat hij vrouw en kinderen verlaten had, moest moeder Van Hensbergen het gezin onderhouden. Zij vond een betrekking bij cafetaria Het Grote Dorp en deed ook huishoudelijk werk.

Crommer, een bestelauto met een schuifdeur en het stuur rechts. Hij trouwde niet maar bleef bij zijn moeder wonen, met wie hij in 1958 naar Govert Flinckstraat 12 verhuisde.

Arie had veel hobby's: hij had een grote verzameling treinen waar hij graag mee bezig was, hij speelde orgel, maar was ook gek met zijn konijnen, cavia's en vogels. Daarnaast bezat hij een groot aantal illegale krantjes uit de Tweede Wereldoorlog. Maar al in zijn jonge jaren maakte hij er zijn hobby van om bij calamiteiten het verkeer te regelen. Daarom had hij in de jaren zestig al een mobiele telefoon aangeschaft.

Verkeersregelaar

In het *Gelders Dagblad* van 24 augustus 1992 verscheen een uitgebreid artikel over Arie. Daarin vertelde hij dat zijn grote liefde uitging naar het

Koos Veenendaal (tweede van rechts) overhandigt in 2012 de handschoenen van Arie van Hensbergen aan conservator Natalie Kriek van het Viseum Veenendaal. Janneke van den Berg en Henk van 't Veld kijken toe (foto Sjoerd de Jong)

Als klein kind wilde Arie al politieagent worden, maar tot zijn grote verdriet werd hij daarvoor afgekeurd omdat hij te zacht van karakter zou zijn. Daarom werd hij chauffeur bij Van Gend & Loos, waar hij bestellingen rondbracht in een

regelen van het verkeer. Ook voordat hij het verkeer op het Zwaaipein regelde, was hij in zijn vrije tijd vaak langs de weg te vinden. 'Al zo'n veertig jaar, denk ik. Ik zat niet achter de vrouwen aan, maar achter het verkeer', zei hij daar zelf over. Hij

had ook een eigen motor, waarmee hij graag op pad ging. In 1974 volgde weer een verhuizing, nu naar Morgenster 128, maar toen zijn moeder in De Engelenburgh opgenomen moest worden en daar overleed, bleef hij er alleen wonen.

In 1990 ging hij met de VUT, maar, zo zei hij: 'Ik hoorde de mensen klagen dat ze weleens met de auto vastgeklemd zaten op het Zwaaiplein. Ik dacht: "Daar moet ik iets aan doen." De VUT is lekker, maar nietsdoen is niets, hè.' En zo

jubiläum als toezichthouder op het braakliggende terrein waar eens de synagoge stond.

Parkeergarage

De fooien die hij ontving schonk hij aan projecten in Israël. Zo was hij de dag voor zijn overlijden nog op de motor naar Nijkerk geweest om f 585,- te doneren voor de gaarkeuken in dat land. Zijn overlijden op 74-jarige leeftijd kwam dan ook voor iedereen erg onverwachts. In 2006

Arie van Hensbergen volop in actie op het parkeerterrein van Van Ekeris

fungeerde hij vijftien jaar als zelfbenoemde parkeerwachter op het Van Ekeristerrein. Op zijn waltalkie zocht hij de frequentie van de politie en van Van Gend & Loos op, omdat hij wilde weten wat zij deden. Met zijn witte koppelriem en zijn blauwe marechausseejasje werd hij een bekende figuur in het Veenendaalse straatleven. In augustus 2002 vierde hij zijn twaalf-en-een-halfjarig

werd besloten de nieuwe parkeergarage aan het Verlaat naar hem te vernoemen. Op 17 juni 2010 werd de parkeergarage Arie van Hensbergen officieel geopend.

En daarmee besloot Henk zijn lezing, waarna voorzitter Bert hem bedankte en een ieder wel thuis wenste.

Het laatste woord

Een oude bekende rubriek, maar nu geschreven door een nieuwe auteur. Daarmee is tevens gezegd dat we als historische vereniging ook hechten aan tradities. En de traditie dat de voorzitter deze rubriek vult, willen we ook onder de nieuwe voorzitter zo laten.

DOOR HET BESTUUR

Het was een bijzondere avond op 22 maart 2012. Aangekondigd was dat op onze ledenvergadering twee bestuursleden afscheid zouden nemen, namelijk Wout Brands en voorzitter Henk van 't Veld. Woorden van dank voor Wout, die vanaf 1997 bestuurslid is geweest. Een lange periode waarin hij diverse bestuursfuncties vervulde en achtereenvolgens penningmeester, secretaris en algemeen bestuurslid was. Ook waren er lovende woorden voor Henk van 't Veld voor zijn inzet als voorzitter van onze vereniging gedurende een periode van elf jaar in het algemeen en zeker ook vanwege zijn voorzitterschap van de werkgroep Dialect, veldnamen, straatnamen en bijnamen. Verder bleek tijdens de ledenvergadering dat ook Gerard Muller te kennen heeft gegeven zijn bestuurslidmaatschap te willen beëindigen. Wij zullen in de bijeenkomst van 27 september afscheid van hem nemen.

Natuurlijk kijken we ook al weer uit naar de bijeenkomst van 14 juni. Met de bekende Veenendaalse architect Johan Huibers wandelen we dan door de eerste Veenendaalse 'stadswijk'. Velen van ons herinneren zich het begin van de sterke groei van Veenendaal die begon in de jaren vijftig met de ontwikkeling van de Klaas Katerstraat en omgeving en het Franse Gat. Die groei zette sterk door in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw. Wie herinnert zich niet de bouw van de eerste hoge flats in het Prins Willem-Alexanderpark? We kennen Johan als een begenadigd spreker

en zullen ongetwijfeld ook kennis kunnen nemen van een aantal voor ons nieuwe dingen.

Alle leden zijn van harte welkom op:

- **Donderdag 14 juni 2012**
- **Ledenbijeenkomst HVOV**
- **Johan Huibers: 'Het ontstaan en de betekenis van de eerste 'stadswijk' van Veenendaal'**
- **De Meent, Grote Beer 10**
- **Aanvang: 19.45 uur**
- **Toegang gratis**

Woningen en winkels aan de zuidzijde van de Jan Steenlaan, circa 1960
(collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Volgende bijeenkomsten:

Donderdag 27 september 2012:

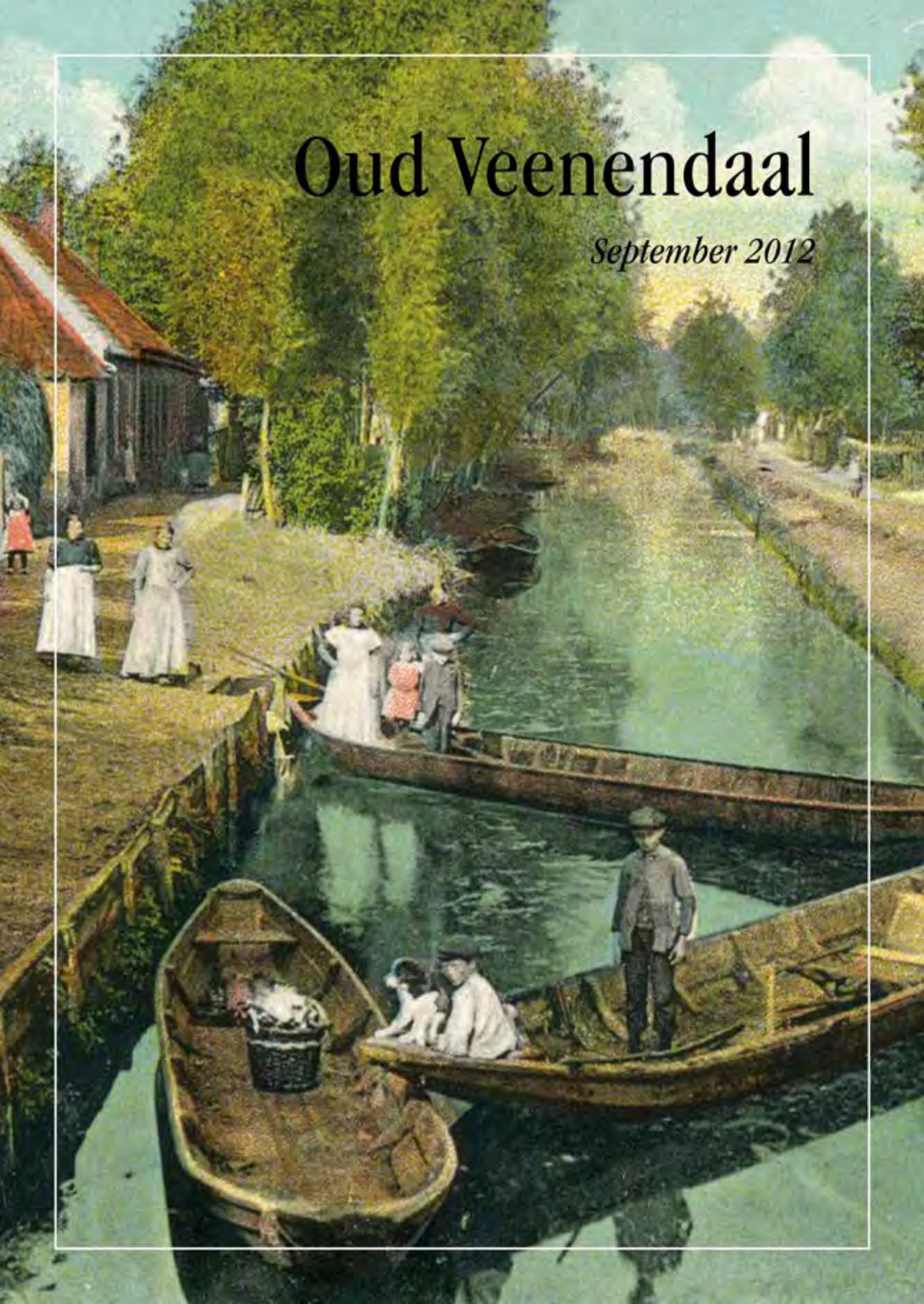
Jan van Oeveren: 'De mythe van het geïsoleerde dorp' - over de bereikbaarheid van Veenendaal tot 1886.

Donderdag 13 december 2012:

Hennie Henzen: Foto- en filmavond.

Oud Veenendaal

September 2012

- 27^e jaargang, nummer 3
verschijnt 4 maal per jaar

REDACTIE

Gert Groenleer
Ineke van Schuppen
Cor Slok
redactie@oudveenendaal.nl

BESTUUR

A. van den Bos, voorzitter
Mevr. G.M.J. van Schuppen-Diepeveen, secretaris
H.C. de Kleuver, penningmeester
H. Henzen
A.K. van Kooten
G.M. Muller
C.J. Slok
info@oudveenendaal.nl

Secretariaat:

Mevr. G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
Eekwal 3, 3904 DL Veenendaal
Telefoon 0318 51 10 66

Ledenadministratie:

J. Groenleer-de Jong
Driemaster 42
3904 RL Veenendaal
Telefoon 0318 51 82 04
ledenadministratie@oudveenendaal.nl

Financiële administratie:

Berry Henzen
MacBridestraat 51, 3902 KK Veenendaal
Telefoon 0318 52 74 91 (na 19.00 uur)

Werkgroepen en commissies:

A.K. van Kooten
Componistensingel 107, 3906 BV Veenendaal
Telefoon 0318 55 36 44

Documentatiecentrum:

De Cultuurfabriek
Kees Stipplein 78, 3901 TP Veenendaal
Telefoon 0318 58 26 68
documentatiecentrum@oudveenendaal.nl

Openingstijden:

Dinsdag van 13.00 tot 16.00 uur
Donderdag van 13.00 tot 16.00 uur (beperkt open)
Zaterdag van 10.00 tot 16.00 uur

Bank:

Rabobank nr. 395110106, t.n.v. Historische
Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt € 20,- per jaar.

Losse nummers van dit blad € 5,-.

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Ontwerp, opmaak en druk:

Henzen ontwerp & communicatie, Veenendaal

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN: 0926-2857

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud

58	Om te beginnen De redactie
59	De laatste bewoners van spoorhuis 31 J. Hardeman
68	Waardevolle aanwinsten H. van 't Veld
69	De koepokkeninenting van 1821 E.J. van Beek
73	Belgische vluchtelingen M.J. Helder
77	Uitgelezen G.C. Groenleer
78	De eerste 'stadswijk' van Veenendaal: het Franse Gat G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
80	Aan het Boerscheland H.J. Sieling-de Bruin
84	Het laatste woord Het bestuur

Om te beginnen

Gevarieerd. Zo kunnen we deze editie wel noemen. Aan bod komen diverse thema's uit de negentiende en twintigste eeuw: treinverkeer, volksgezondheid, vluchtelingenhelp, woningbouw. Soms gaat het over heel Veenendaal, soms over een wijk, een straat of een huis.

DOOR DE REDACTIE

In het hoofdartikel vertelt Johan Hardeman over zijn voorgeslacht in het spoorhuis aan de Kerkewijk. Het is dus ook een familiegeschiedenis: een prettige mix van mensen en treinen. En hoe belangrijk was het dat de spoorbomen op tijd dichtgingen? Het was van levensbelang. Ooit trad een kind op als redder in nood. Johan verluchtigt de tekst met fraaie illustraties.

Wie archiefonderzoek doet, kan veel verhalen. Je ziet nieuwe dingen, mensen, verbanden. Als je je vondsten deelt met anderen, kom je samen verder. Geschiedschrijving is een groepsproces - ook in Veenendaal. Voor nieuws van vroeger dat verder teruggaat dan je eigen geheugen, moet je naar het archief. Het verscherpt je blik, het vormt je, het verbaast je: 'Hadden we dat hier in 't Veen ook? Nooit geweten.'

Dat Veenendaal in 1914 Belgische vluchtelingen heeft opgevangen, was bekend uit de literatuur. Ouderen hebben er in hun jeugd over horen vertellen. Er waren wat foto's. Maar hoe zat het nou precies? Waar hebben ze gezeten? Met hoevelen waren ze? Hoe lang zijn ze gebleven? Hoe was de opvang geregeld? Margreet Helder beantwoordt dit soort vragen onder meer met de raadsnotulen en de correspondentie van de burgemeester en werpt zo nieuw licht op deze tot nu toe bijna vergeten episode uit de Veenendaalse geschiedenis. Mooi is dat.

En zo hebben we er nog een. Want Evert Jan van Beek, een andere vaste archiefbezoeker, schrijft over de koepokkeninenting van 1821 en de arts die daarbij betrokken was. Uit de literatuur kenden we dokter Peissmann als een ongemakkelijk heerschap. Evert Jan completeert dat beeld. Hij toont tevens aan dat je aan één archiefstuk genoeg kunt hebben als uitgangspunt voor een

gedegen exposé met een verzorgde annotatie. Wat leren wij hiervan? Dat een artikel iets heeft van een mens: het begint in het klein.

Voorts wensen we u genoeg met de herinneringen van Rie Sieling aan het Boerscheland, de terugblik op de lezing over het Franse Gat, de boekbesprekingen, de aanwinsten van de oudvoorzitter en het laatste woord van de huidige president.

Twee rechtzettingen ten slotte. Op de colofonpagina van het juninummer zijn het bestuur en de werkgroepen en commissies de mist ingegaan. En op pagina 35 gaat het niet om de wasserij van Van de Kraats maar om die van Van de Craats. Onze excuses daarvoor. Wij groeten u hartelijk en zien uw reacties en kopij graag tegemoet.

Het station Veenendaal Centrum vlak voor de opening van de Veenendaallijn op 30 mei 1981 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

De laatste bewoners van spoorhuis 31

In de driehoek tussen spoorlijn, Kerkewijk en Spoorlaan staat tegenwoordig het complex Panta Rhei. Op de begane grond van dit vijf verdiepingen tellende gebouw is de polikliniek van het ziekenhuis Gelderse Vallei gevestigd met daarboven een groot aantal appartementen. Hoe geheel anders was de situatie tot 1994. Er stond toen maar één woning met een nokhoogte van slechts vijf meter.

DOOR JOHAN HARDEMAN

Vanaf de Spoorlaan was de woning grotendeels aan het zicht onttrokken door fruitbomen en seringen. De woning stond met de voorkant naar de spoorlijn en was vanaf de spoorwegovergang goed zichtbaar. Dat het huis uitzicht bood op de spoorlijn had alles te maken met het doel waarvoor het aan het eind van de negentiende eeuw was gebouwd. Het was een zogenaamde wachterswoning. De bewoners spraken echter van een spoorhuis. Spoorhuizen werden bewoond door spoorwegpersoneel. De mannen waren als baanwerker belast met het onderhoud van de spoorweg. De vrouwen werden vaak ingeschakeld als spoorwegwachteres en waren belast met het sluiten en openen van de bomen.

manier zou er een snelle verbinding ontstaan tussen Amsterdam en Nijmegen. De aanleg was in handen van de staat. In 1880 werd een begin gemaakt met de bouw van de Rijnbrug in Rhenen en in 1883 werden de eerste zes wachterswoningen aanbesteed. Na ruim tien jaar kon de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij, afgekort als HIJSM of HSM, de exploitatie op zich nemen. Naast de HIJSM waren er nog enkele particuliere spoorwegondernemingen actief, zoals de Nederlandsche Rhijnspoorweg-Maatschappij (NRS) en de Nederlandsche Centraal-Spoorweg-Maatschappij (NCS). Op 17 februari 1886 vond de officiële openingsrit plaats en een dag later kon het publiek er ook gebruik van maken.

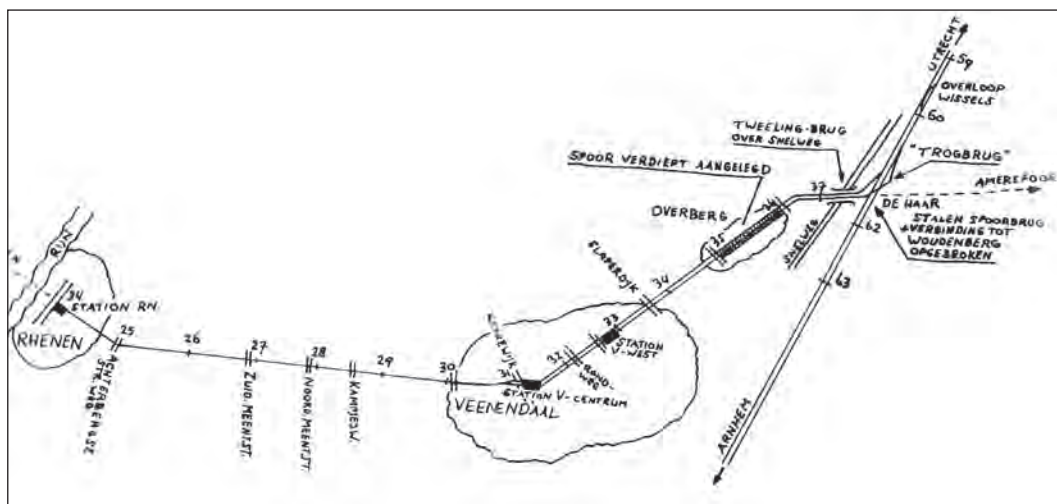
Op de plaats van spoorhuis 31 staat nu het luxe appartementencomplex Panta Rhei (collectie J. Hardeman)

Spoorlijn

In 1875 werd besloten een spoorlijn van Amersfoort naar Kesteren aan te leggen. Op deze

Het traject Kesteren-Amersfoort was dertig kilometer lang. Verspreid over dit spoortraject werden dertig wachterswoningen gebouwd. Ze stonden op plekken waar wegen de spoorbaan kruisten en waar dus spoorwegovergangen gerealiseerd moesten worden. De afstand tussen de woningen was dan ook niet gelijk. In Amersfoort en bij de Rijnbrug in Rhenen stonden ze betrekkelijk dicht bij elkaar, maar in het buitengebied was de afstand groter. De wachterswoningen waren allemaal volgens hetzelfde bestek gebouwd. Een uitzondering hierop

vormden de twee woningen aan weerszijden van de Rijnbrug. Bij station Kesteren stond wachterswoning 21 en de laatste woning, nummer

Kaartje van de lijn tussen Rhenen en De Haar (G.A. Russer, Amersfoort Kesteren. 'n Veel besproken spoorlijn, 1981)

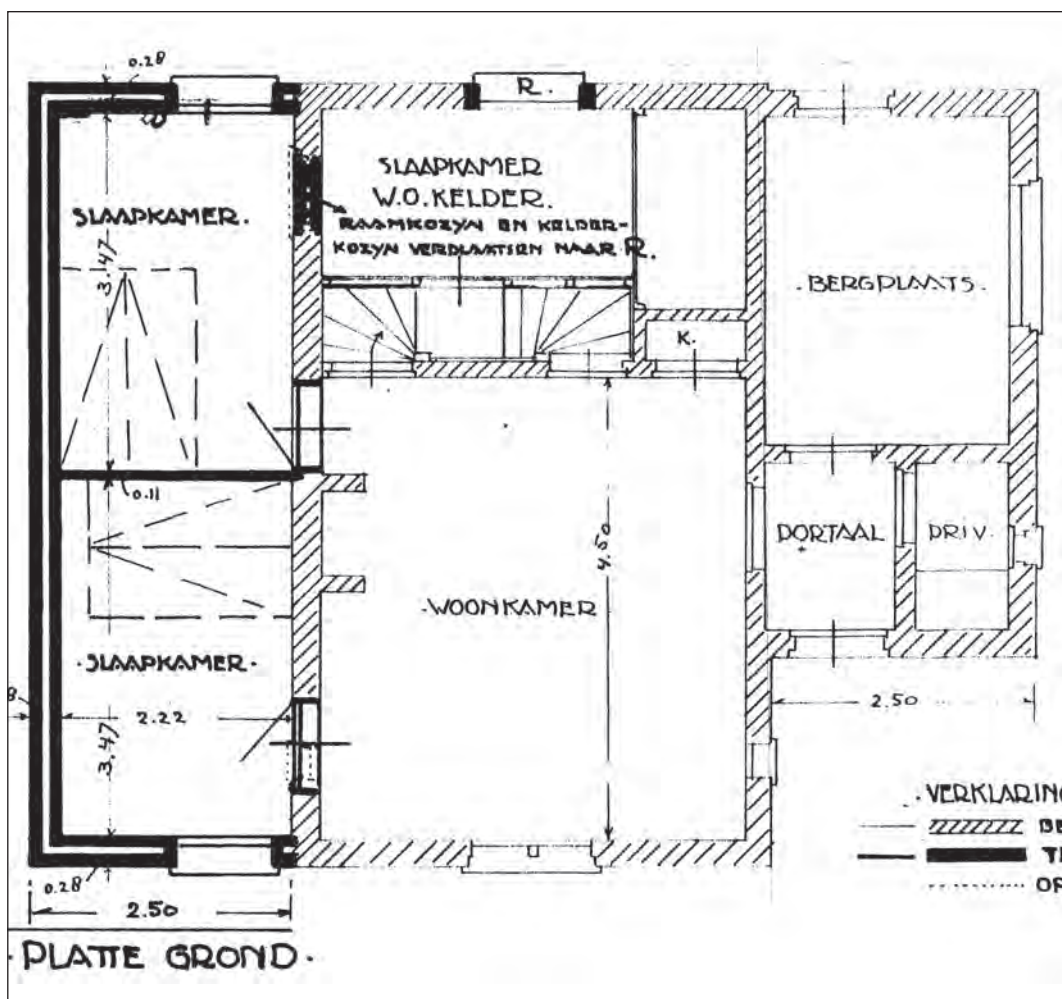
50, stond aan de Utrechtseweg in Amersfoort. Op de muur links van de voordeur was met witte verf een groot vierkant gemaakt. Hierin stond met grote zwarte cijfers het nummer van de woning aangegeven. Bij spoorhuis 31 was op de

voorkant van de woning ook nog de plaatsnaam Veenendaal aangebracht.

Ook spoorhuis 30 en 32 stonden binnen de gemeentegrenzen van Veenendaal. Spoorhuis 30 stond bij de spoorwegovergang aan het Mid-

Op de voorgevel staat Veenendaal, op de zijgevel bij de voordeur staat 31 en in het wachtershokje zit Gijsbert van Appeldoorn, geboren in 1888. Hij bewoonde spoorhuis 33 aan de Slaperdijk. Het is niet bekend waarom hij omstreeks 1930 in het wachthuisje bij spoorhuis 31 is gefotografeerd (collectie J. van Garderen)

De plattegrond van spoorhuis 31, in 1932 getekend voor een uitbreiding met twee slaapkamers (Gemeentearchief Veenendaal)

delbuurtsepad. De woning stond op de plaats waar tegenwoordig de Middelbuurtseweg vanuit het zuiden de spoorlijn raakt en vervolgens een stukje parallel loopt aan de spoorweg. Spoorhuis 32 stond bij de spoorwegovergang aan de Geerseweg. Wanneer de huidige Geersebrug naar het zuiden wordt doorgetrokken, kom je op de plek waar deze woning heeft gestaan.

Nummer 31

Terug naar spoorhuis 31 aan de Kerkewijk. Voor de woning was een aftakking naar de NeWofabriek (Nederlandsche Wol). Hierdoor stond

de woning verder van de spoorlijn dan andere spoorhuizen, die vaak pal aan het spoor gebouwd waren. Aanvankelijk liep de Kerkewijk ook dicht langs de woning. In de jaren vijftig werd de spoorwegovergang verlegd in de richting van het station, waardoor de woning ook verder bij de Kerkewijk vandaan kwam te liggen.

De woning had een bijzondere indeling. De voordeur bevond zich aan de kant van de spoorlijn. Vervolgens was er een gangetje met een toilet, een deur naar de keuken en een deur naar de woonkamer. De woonkamer was niet groot en werd gedomineerd door zes deuren die toegang gaven tot andere ruimten. In de muur tegenover

Spoorhuis 31 met rechts de NeWo-fabriek. Er loopt een aftakking van de spoorlijn naar de fabriek. De foto is ook afgedrukt bij het artikel van Jan van Oeveren over de tram in Oud Veenendaal van september-november 2010 (foto J.G.C. van de Meene, circa 1958)

het raam zaten drie deuren. De ene deur leidde naar de trap, de andere gaf toegang tot de kelder en achter de derde was een muurkast. Aan de andere kant van de kamer waren links en rechts van de kachel deuren die toegang gaven tot twee slaapkamertjes die later bij de meeste spoorhuizen zijn aangebouwd. Met al die deuren was er weinig ruimte voor meubels.

De trap naar boven voerde eerst langs het opkamtje en vervolgens was er een zoldertje met een bedstee en nog wat ruimte voor een ledikant. Onder het opkamtje was een kelder-tje dat bereikt kon worden met een trapje vanuit de kamer. Vanuit de gang was er ook een deur die toegang gaf tot een keukentje. Daar werd meer gegeten dan gekookt. Koken gebeurde in het houten hok dat aan de achterkant tegen het huisje was aangebouwd. In het hok was een koperen pomp waarmee het water kon worden opgepompt.

Familie Wisgerhof

Het onderhoud aan de spoorlijn vroeg de nodige mankracht. Er waren dus baanwerkers nodig voor het onderhoud. Een van hen was mijn betovergrootvader Albert Wisgerhof, geboren in Rhenen op 23 november 1856. Hij trouwde in Rhenen op 4 februari 1880 met Willemijntje van Laar, geboren in Rhenen op 9 september 1857. In het voorjaar van 1889 verhuisde Albert met vrouw en kinderen (Janna, geboren op 31 mei 1880, Gerrit-Jan, geboren op 31 januari 1884, Evert, geboren op 20 november 1886 en Hendrik Johannes, geboren op 22 januari 1889) van Rhenen naar Overberg. Hij werd aangesteld op het baanvak Amersfoort-Kesteren en ontving hiervoor een traktement van f 0,90 per dag. Dit bedrag werd in 1890 verhoogd tot f 0,95 cent en in 1892 tot f 1,-. In 1906 verdiende hij f 1,40 per dag.

De aanstelling leverde Albert en zijn gezin ook een woning op. Deze spoorwegwoning met het

STAMBOEK L.

N° 1503

Hollandsche
IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

De Administrateur der Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij

Beoost A. Wisgerhof

TOT

Arbeider op het kaant Amersfoort Westeren

met ingang van den 15 April 1889

op een traktement van f. 0.90 per dag.

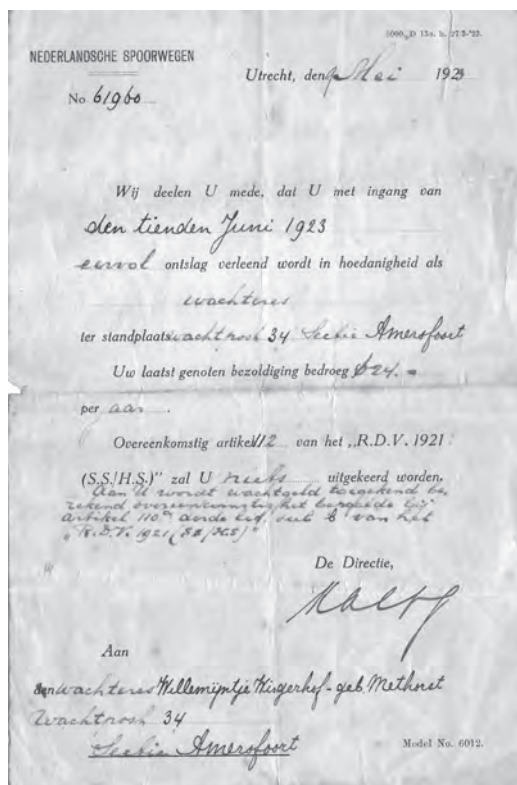
De Administrateur voortsigend,

W. van Marssen

Amsterdam,

11 April 1889.

vacature G. Middelmar

De ontslagakte van Willemijntje Wisgerhof-Methorst, 1923 (collectie H.J. Wisgerhof)

nummer 37 lag bij de spoorbrug bij De Haar en werd daarom ook wel het spoorhuis aan de brug genoemd. De brug zorgde ervoor dat de spoorlijn Amersfoort-Kesteren over de reeds bestaande spoorlijn Utrecht-Arnhem geleid werd. De woning lag ver van de bewoonde wereld op het grondgebied van de gemeente Leersum. Voor kerk en school was men aangewezen op de buurtschap Overberg.

Op 14 juni 1891 werd het gezin uitgebreid met een dochter: Gijsbertje. In de jaren daarna werden nog zeven kinderen geboren, waarvan er vier levenloos ter wereld kwamen en drie stierven in het eerste levensjaar. In 1909 kwam Alberts vrouw Willemijntje Wisgerhof-van Laar te overlijden nadat ze een jaar lang in het Academisch Ziekenhuis te Utrecht was verpleegd.

Op 30 januari 1914 trouwde de jongste zoon Hendrik Johannes (Henk) met Willemijntje (Willemien) Methorst. Willemien was op 9 maart 1889 geboren op de boerderij Klein Zelder aan

de Hopeseweg in Renswoude. Henk en Willemien trouwden in bij hun vader. Henk was na het vervullen van zijn dienstplicht ook in dienst gekomen bij de HIJSM, evenals zijn beide broers Gerrit Jan en Evert en zijn zwager Arie Henken, die met Gijsbertje getrouwd was.

Henk Wisgerhof had leidinggevende capaciteiten en klom al snel op tot ploegbaas. Met zijn ploeg arbeiders was hij verantwoordelijk voor het onderhoud aan de spoorbaan ter hoogte van Overberg. In het spoorhuis aan de brug werden drie kinderen geboren: Willemijntje (1914), Marie (1915) en Albert (1916). In 1917 verhuisde het gezin samen met opa Albert Wisgerhof naar spoorhuis 34. Dit huis stond op het kruispunt van de Haarweg en de Eindseweg in Overberg. Willemien werd hier wachteres en was dus belast met het sluiten en openen van de spoorbomen.

Net op tijd

De treinen passeerden de overweg op vaste tijden. Het gebeurde echter weleens dat er een extra trein werd ingezet. De spoorwegwachters

Albert Wisgerhof op bezoek bij zijn zoon Evert in spoorhuis 50 in Amersfoort, circa 1920 (collectie H.J. Wisgerhof)

konden het zien aan een schijf op de achterkant van de voorgaande trein. Het was natuurlijk belangrijk om dat goed in de gaten te houden. Op een keer had Willemien de schijf niet gezien. Toen de eerstvolgende trein eraan kwam, waren de spoorbomen niet dicht. Zoon Albert had vaak gezien hoe zijn moeder de bomen sloot en bedacht zich geen moment. Met zijn kleine pootjes schopte hij de hendel eraf en toen gingen de bomen nog net op tijd naar beneden. Volgens dochter Riek was het niet eenvoudig om dit werk te combineren met de zorg voor het gezin.

In spoorhuis 34 werden de dochters Johanna (1920) en Hendrika Johanna (1925) geboren. Enkele jaren later verhuisde het gezin weer naar het spoorhuis aan de brug. Hier werd de jongste dochter Willie geboren (1929). Voor de verhuizing van het meubilair werd een lorrie gebruikt. Uiteraard was dat een zaak van goed opletten, maar tussen twee treinen door konden de meubels, over een afstand van ruim twee kilometer, snel

vervoerd worden.

Inmiddels bestond het gezin uit negen personen, die allemaal een slaapplekje moesten hebben. De uitbreiding van de woningen, waarvoor in 1932 vergunning werd aangevraagd, zorgde voor meer wooncomfort. De spoorhuizen tussen Veenendaal (huisje 31) en Amersfoort (huisje 50) werden uitgebreid met twee extra slaapkamers op de begane grond. Voor die tijd sliep opa in het opkamtje en sliepen vader en moeder in de bedstee en de kinderen in ledikanten op zolder. In de oorlog werd het spoorhuis zwaar beschadigd door een bombardement en moest het gezin tijdelijk uitwijken naar een noodwoning.

Na de oorlog

In 1946 stierf opa Albert Wisgerhof op de hoge leeftijd van negenentachtig jaar. Bijna zestig jaar van zijn leven had hij in spoorhuizen gewoond. Henk naderde intussen ook de pensioengerechtigde leeftijd en keek uit naar een woning dicht

Henk en Willemien Wisgerhof-Methorst met tussen hen in dochter Willy (1929). Verder van links naar rechts: Johanna (1920-2005), Albert (1916-1990), Willemijntje (1914-2003), Maria (1915-2009) en Hendrika Johanna (1925), circa 1932 (collectie J. Hardeman)

Mijn overgrootmoeder heeft nog enkele jaren kunnen genieten van de nieuwe bedrijvigheid op het spoor. Zij stierf op 12 november 1985 op zesennegentigjarige leeftijd. Dochter Hendrika Johanna (Riek) bleef alleen achter in het spoorhuis aan de Kerkewijk. Ze werd in de gelegenheid gesteld het huis te kopen van de Nederlandse Spoorwegen. Daar heeft ze gebruik van gemaakt. Het huisje kreeg een nieuw uiterlijk doordat het wit geschilderd werd en stak zo nog beter af tegen het omliggende groen.

Op projectontwikkelaars oefende het spoorhuisje met bijbehorende grond grote aantrekkingskracht uit. Het werd verkocht en in het najaar van 1994 werd het laatste spoorhuis op Veenendaals grondgebied gesloopt om plaats te maken voor een appartementencomplex annex polikliniek.

Dochter Riek vertrok naar een appartement in het centrum van Veenendaal. Als aandenken aan het spoorhuis nam ze de muurankers mee en die kregen een plekje op het balkon.

De muurankers van spoorhuis 31, 2006 (collectie J. Hardeman)

De arbeiders van ploeg 8 in de buurt van Overberg, circa 1920. Staand van links naar rechts: Aart van den Brandhof, Henk Wisgerhof, Van Engelenhoven en Henk Bloemendaal (woonde in spoorhuis 39). Geknielt: Gart van de Glind en Jut van Seumeren (woonde in spoorhuis 38) (collectie J. Hardeman)

Waardevolle aanwinsten

De afgelopen maanden zijn de volgende waardevolle aanwinsten voor de vereniging in ontvangst genomen door respectievelijk onze oud-voorzitter Henk van 't Veld en onze secretaris Ineke van Schuppen.

DOOR HENK VAN 'T VELD

Ontvangen van de heer Charles Dekker te Leersum een exemplaar van de 'TOESPRAAK naar Klaagl. III : 21-23, gehouden tot de uit den WATERSNOOD GEREDDE VEENENDALERS, tijdelijk gehuisvest in de GEERTE KERK TE UTRECHT, op den eersten Zondag na hunne

aankomst aldaar, in genoemde kerk door J.H. BÖSKEN, predikant te Utrecht (geheel ten voordeele van VEENENDAALS noodlijdenden door de overstroming), Utrecht, KEMINK EN ZON, 1855'.

Wij zijn als HVOV heel blij met deze schenking, want in het themanummer van ons blad van januari 2005, *Watersnoodramp 1855*, konden we op pagina 10 alleen een herdruk tonen uit de collectie van Ineke van Schuppen die op een later tijdstip was uitgegeven door drukkerij Jac. van Hardeveld te Veenendaal. De prijs van het boekje was 10 cent of f 2,- bij afname van 25 exemplaren en f 3,50 bij afname van 50 exemplaren. Op de binnenkant van de omslag wordt door dominee Bösken vermeld dat zijn collega dr Van den Ham, vroeger predikant te Veenendaal, door ongesteldheid was verhinderd voor te gaan (kandidaat Frederik Constans van den Ham, geboren te Rotterdam in 1818, had in 1842 intrede gedaan te Veenendaal en was in 1847 vertrokken naar Harderwijk. In dat jaar was hij gepromoveerd en in 1851 was hij in Utrecht een collega van dominee Bösken geworden). Van de heer Dieperink uit Neede kreeg de HVOV drie kastjes die vroeger werden gebruikt als display voor stopwol en garens. Een van de kastjes is een fraai exemplaar van de N.V. Veenendaalsche Sajat- en Vijfschachtfabriek v.h. Wed. D.S. van Schuppen en Zoon te Veenendaal.

Het kastje van de firma Van Schuppen (foto Ineke van Schuppen, 2012)

De koepokkeninenting van 1821

In de archieven van de gemeente Veenendaal 1811-1941 zijn overzichten aanwezig van de koepokkeninentingen die in het begin van de negentiende eeuw in Veenendaal werden uitgevoerd. In dit artikel naar aanleiding van een archiefstuk enkele gedachten over het doel van de koepokkeninenting, de inentingscampagne in Veenendaal, de kinderen die werden ingeënt en de arts die deze inenting uitvoerde, dr L.F. Peissmann. De lijst waarop de inenting van het jaar 1821 werden genoteerd, nemen wij hierbij als uitgangspunt.

DOOR EVERT JAN VAN BEEK

In 1798 begon de Engelse arts Edward Jenner met de vaccinaties tegen pokken. Hij ontdekte dat het mogelijk was bij mensen een natuurlijke weerstand op te bouwen door het toedienen van een kleine hoeveelheid van het pokkenvirus. Het virus was afkomstig van koeien die kunstmatig werden besmet met pokken. Het virus van deze koepokken werd vervolgens gebruikt voor het vaccineren van kinderen.

Edward Jenner (1749-1823) (foundersofscience.net)

Bezwaren

De koepokkeninenting was in die tijd zeker niet onomstreden. De bezwaren tegen vaccinatie waren religieus maar ook medisch van aard. Inentingen leidden regelmatig tot ernstige complicaties als huiduitslag en dergelijke. Een bekend tegenstander van vaccineren was Abraham Capadose.¹ Hij heeft zich in woord en geschrift jarenlang met dit onderwerp beziggehouden. David Kalmijn, die in 1950 op Capadose promoveerde, heeft dan ook niet minder dan 47 pagina's tekst gewijd aan Capadoses bestrijding van de koepokkeninenting.²

In principe was de koepokkeninenting niet verplicht, maar Wulphert van Ginkel, onderwijzer op de openbare school van Veenendaal, verklaarde in 1823 dat hij overeenkomstig het besluit van de gouverneur in de provincie Utrecht op zijn school geen kinderen had toegelaten die niet waren gevaccineerd. De verklaring waarin stond dat een kind was ingeënt tegen pokken werd pokkenbriefje genoemd.

¹Abraham Capadose werd op 22 augustus 1795 in Amsterdam geboren. Hij was een bekend figuur uit het Nederlandse Réveil. Esther Capadose, enige dochter uit het eerste huwelijk van Abraham Capadose, trouwde met ds H. K. Bervoets, van 1876-1881 hervormd predikant in Veenendaal, wiens graf onlangs is 'herondekt' op de Oude Begraafplaats aan de Weverij.

² De auteur bedankt Gercoline van Beek voor het lenen van het proefschrift van Kalmijn uit de universiteitsbibliotheek van de Radboud Universiteit Nijmegen.

Abraham Capadose (1795-1874) (wikipedia.org/wiki/Abraham_Capadose)

In Veenendaal

De inentingscampagne in 1821 in Veenendaal startte op donderdag 9 augustus. Op die dag was Clasine Catharine Jacoba de Gaaij Fortman³ het eerste 'voorwerp' dat door dr L.F. Peissmann werd geprikt. Zij was op 17 mei 1821 geboren, twee weken na het overlijden van haar vader, ds Nicolaas de Gaaij Fortman.⁴ Op dezelfde dag werden ook Leentje van Leeuwen en Piet Achterberg ingeënt. In totaal kregen in de periode van 9 augustus tot en met 4 september 82 kinderen in Stichts Veenendaal een inenting tegen pokken. De leeftijd van de kinderen varieerde van twee weken tot zeven jaar. Door de grote armoede die in die tijd in Veenendaal heerste, waren de ouders van slechts 11 van de 82 kinderen in staat de kosten van de inenting te betalen. De overige kinderen werden gratis ingeënt. De kinderen woonden op een na allen in Veenendaal.

Op zondag 19 augustus 1821⁵ toog dokter Peissmann naar Renswoude om daar een kind te vaccineren. Daarnaast kregen in Gelders Veenendaal

nog 34 andere kinderen een inenting, waarbij voor 4 kinderen werd betaald. De namen en leeftijden van de ingeënte kinderen uit Gelders Veenendaal werden niet vermeld op de lijst.

Toelichting

Aan het eind van de lijst met inentingën heeft Peissmann nog een toelichting gegeven. Hij zegt hierin dat hij ondanks de gevreesde moeilijkheden erin had toegestemd deze taak op zich te nemen. Welke moeilijkheden dit precies zijn geweest wordt niet helemaal duidelijk, maar hij schrijft: 'Dit werk is met uiterste bemoeienissen en ongemakken slechts zoo verre gevordert, dat ik vermoeit door zoo veele ontmoetingen van verwarringen en onaangenaamheden, deeze door mij opgestelde inenting gratis voor de gemeenen man, heb moeten staaken.' Peissmann wilde op de gang van zaken op een later tijdstip in een gesprek met het gemeentebestuur terugkomen. Hij vond toch al dat hij overbelast was gezien zijn omvangrijke taak in de uitoefening van de 'Genees-, Gerechtelijke en Politie Artsenij-Heelkunsten'. De gevraagde opgave voor Stichts en Gelders Veenendaal afzonderlijk had hij als bijzonder lastig ervaren.

Ook deed Peissmann zijn beklag over het ontbreken van voorgedrukte standaardformulieren. Daardoor moest hij zelf alles uitschrijven. Zijn herhaalde pogingen om deze formulieren bij de Provinciale Commissie in Arnhem te verkrijgen, waren vruchteloos gebleven. Daardoor en door zorgen in zijn gezin⁶ was de inzending van de lijsten vertraagd. De burgemeester werd dringend gevraagd hem te laten weten waar hij de standaardformulieren kon verkrijgen, zodat hij die in het vervolg kon gebruiken. Peissmann vermeldde er nadrukkelijk bij dat ze wel gratis moesten zijn. Extra uitgaven waren ongewenst, omdat hij een brodeloze praktijk had en steeds op zijn eigen vermogen inteerde.

³ Volgens de geboorteakte waren haar voornamen Klazina Jacoba Catharina.

⁴ Ds Nicolaas de Gaaij Fortman was van 1807 tot 1821 hervormd predikant in Veenendaal en overleed op 3 mei 1821 in de leeftijd van 39 jaar.

⁵ Op de lijst staat duidelijk 19 augustus en volgens de eeuwigdurende kalender viel die datum op een zondag.

⁶ Mogelijk was zijn vrouw ziek. Kort daarna is zij namelijk overleden.

Planttekeningen en opgave van koepokken
inenting, gedaan door L. & Peisfmann M.D.
te Veenendaal, in den Jaar 1821, welken allen
der Ingeente Voorwerpen thans woonachtig
te Veenendaal, Sectie Utrecht, en te Renouwen-
dijk.

Maand.	Datum.	Naam van het ingeente voorwerp.	Ouderdom.	Geslacht.	Naam der ouders.	Beloning.	Gratis.
August.	9	" Catharina Jacobs.	12 weken.	vr.	{ Wyl. d. Gortmer. A van Amerom.	—	—
—	—	" Leentje.	18 maanden.	d.	{ H van Leuwer. J van den.	—	—
—	—	" Piet.	1 jaar.	M.	{ J achterberg. L van Leemput.	—	—
—	17	" Albert.	11 maanden.	d.	{ vader onbekend. M. gaasbeek.	—	—
—	—	" Geertje.	2 jaar.	vr.	{ J van Soest. J van Dolder.	—	—
—	—	" Evertje.	9 maanden.	d.	{ J achterberg. M. van Lye om.	—	—
—	—	" Cornelis.	4 maanden.	M.	{ J van a Pavet. J Bulderman.	—	—
—	18	" Cornelis.	6 jaar.	d.	{ Hk verroef. Gwint huf.	—	—
—	—	" Frans.	2 jaar.	d.	{ J van Hardeweld. C. Groeneveld.	beloning	—
—	—	" Dirk.	4 maanden.	vr.	{ B. B. van Renouwen. Buma.	—	gratis
—	—	" Jan.	9 maanden.	d.	{ J. Snyder. W. van Leemput.	—	—
—	—	" Elisabeth.	4 maanden.	d.	{ W. van Dijk. H. van Berg.	—	—
—	19	" Catharina.	9 maanden.	d.	{ L. achterberg. Lem. Dykman.	—	—
—	—	" Neeltje.	3 maanden.	vr.	{ T. Renep. J. Slaatsman.	—	—
—	—	" Hendrina.	3 maanden.	M.	{ J achterberg. M. van Schipper.	—	—
—	—	" Jacob.	19 weken.	d.	{ W. van Dijk. H. van Berg.	—	—
—	—	" Albert.	21 weken.	vr.	{ J. Wijk. G. Wijk.	—	—
—	—	" Tryntje.	1/4 jaar.	d.	{ A. van Rotsch. J. de Waal.	—	—
—	—	" Heintje.	3 maanden.	vr.	{ J. Diepman. L. van Dijk.	—	—
—	—	" Gerrit.	6 maanden.	M.	{ L. Diepman. C. Warteg.	—	—
—	—	" Elisabeth.	10 maanden.	d.	{ H. van Ravenswaay.	—	—
—	—	" Jacob.	18 maanden.	vr.			
—	—	" Meerten.	9 maanden.	vr.			
—	—	" Klaasje.	9 maanden.	M.			
—	—	" Klaas.	7 maanden.	d.			

Lijst van de koepokkeninenting te Veenendaal (Gemeentearchief Veenendaal, Archiven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nr. 121)

Het jaar daarop werden inderdaad standaardformulieren gebruikt, maar al snel werd op een ander systeem overgestapt. In de jaren daarna werd per kwartaal opgegeven hoeveel kinderen er totaal werden ingeënt, zonder specificatie van namen en leeftijden. De door ons beschouwde lijst uit 1821 is dan ook bijzonder, aangezien ze volledig handgeschreven is en de namen en leeftijden van de ingeënte personen bevat.

Wie was dokter Peissmann?

Ludolph Frederich Peissmann werd in 1751 of 1752 in Lunenburg (Duitsland) geboren. Hij studeerde achtereenvolgens te Göttingen (natuur- en geneeskunde), Berlijn (chirurgie en verloskunde) en Kopenhagen (filosofie en chemie). Peissmann promoveerde op 21 februari 1785 te Leiden in de geneeskunde. Het proefschrift met de titel *Bigam observationum, quibus Naturae vires in morborum cum maxime illucidantur* telde slechts twintig pagina's. Dit staat in schril contrast met de omvang van hedendaagse dissertaties, maar was voor die tijd niet ongewoon. Twee weken na zijn promotie trad Peissmann in de Lutherse Kerk te Rotterdam in het huwelijk met Alijda van de Velde uit Rotterdam. Uit dit huwelijk werden te Rotterdam vier dochters geboren. De oudste overleed op 4-jarige leeftijd. De tweede dochter trouwde met ds Rudolph Scheffer, evangelisch-luthers predikant te Beverwijk. Maria Henriëtte, de derde dochter, stichtte op 19-jarige leeftijd het 'Instituut van opvoeding voor jonge jufvrouwen' te Beverwijk en trouwde twaalf jaar later met een tuinder. De jongste dochter bleef ongehuwd en overleed op 56-jarige leeftijd te Beverwijk.

Peissmann was als 'medicine doktor' werkzaam in Rotterdam en woonde op de Wijnhaven. Door de tijdsomstandigheden (Franse tijd) had hij in 1810 'bijkans alles verloren' en vertrok hij naar Beverwijk. In 1814 solliciteerde hij naar de post van arts te Veenendaal in de vacature van dr M. Ypma. Tot omstreeks 1822 waren er weinig klachten over Peissmann. Daarna werd het echter anders en liep zijn praktijk terug. Misschien is het overlijden van zijn vrouw in 1822 daar mede debet aan geweest. Ook de leeftijd zal een rol hebben gespeeld: Peissmann was toen

ongeveer 70 jaar oud. Bovendien had hij waarschijnlijk geen gemakkelijk karakter. Van Manen bestempelt hem in zijn boek *Aanzienlijk vlek in 't Stichtse* dan ook als 'een notoire zeurkous'. Bij het lezen van de brieven die hij aan de gemeente heeft gestuurd (en dat zijn er vele) ontstaat de gedachte dat daarvoor wel iets is te zeggen. Hoe het ook zij, na de nodige problemen vertrok hij in 1823 of 1824 naar Amsterdam en sleet hij daar verder zijn dagen als arts in ruste. Hij overleed op 10 augustus 1831 te Amsterdam in de leeftijd van 79 jaar.

Veenendaalse schrijver

Peissmann kan dus ook tot de Veenendaalse schrijvers worden gerekend. Naast zijn in juni 1785 in druk verschenen proefschrift heeft hij nog een drietal publicaties op zijn naam staan. In 1797 verscheen van zijn hand een werk over de 'Diaconie-armen' van de Lutherse Kerk in Rotterdam. Een andere publicatie met een enigszins onsmakelijke titel betrof een artikel in een geneeskundig tijdschrift.⁸ Ten slotte heeft hij geschreven over de *Natuur- en ontleedkundige waarneming aan eene jonge kat*. Dit artikel is verschenen in de *Nieuwe Algemene Konst- en Letter-bode* van 1797. Hierin beschrijft Peissmann de ontleding van een jonge kat met acht poten en andere afwijkingen. Voor de liefhebbers: het artikel is via internet te raadplegen.⁹

Noot van de redactie

Door een misverstand is de bronnenopgave achterwege gebleven. De auteur heeft voor zijn artikel gebruikgemaakt van boeken, kranten en websites en van stukken uit het Gemeentearchief Rotterdam, het Gemeentearchief Veenendaal, het Noord-Hollands Archief en het Stadsarchief Amsterdam.

⁷ Zie hiervoor Schilperoort (in: Van Grootheest en Bischoop, 2000, p. 341-343) en Van Manen (2001, p. 315-317).

⁸ *Waarneming van een wankleurige waterlozing, welke door ontlasting van insecten, door den gewonen waterweg is gevolgd.*

⁹ www.google.nl – zoekterm Peissmann + konst.

Belgische vluchtelingen in Veenendaal

Op 28 juli 1914 viel Oostenrijk-Hongarije Servië binnen en begon de Eerste Wereldoorlog. Enkele dagen later, op 4 augustus 1914, begon de Duitse invasie van België, Frankrijk en Luxemburg. Veel inwoners van België vluchtten naar Nederland. Ongeveer een miljoen burgers trokken de grens over om in Nederland bescherming te zoeken tegen het Duitse oorlogsgeweld. De meesten gingen na enige tijd weer terug, maar ongeveer 100.000 vluchtelingen zijn de hele oorlog in Nederland gebleven.

DOOR MARGREET HELDER

In eerste instantie werden de meeste vluchtelingen ondergebracht in openbare gebouwen, zoals de stationsgebouwen van Baarle-Nassau en de loodsen van het IJ in Amsterdam. Elders verzezen tentenkampen, bijvoorbeeld in Bergen op Zoom en Tilburg. Al deze onderkomens waren tijdelijk. Ondertussen werkte de Nederlandse overheid aan de bouw van drie permanente kampen of vluchttoorden in Ede, Nunspeet en Gouda. Vanaf half november werden hier vluchtelingen ondergebracht. Elk vluchttoord bestond uit ba-

rakken met woon- en slaapkamers en beschikte over diverse voorzieningen: een kerk, een postkantoor, een winkel, een ziekenzaal. Voor 'ongewenste elementen' kwamen er twee bewaakte kampen, een in Oldebroek en een in de Rijkswerkinrichting in Veenhuizen.

Meer hulp

Op 7 augustus 1914 werd het Nederlandsch Comité tot steun aan Belgische en andere slachtoffers opgericht (later kortweg het Amsterdams

Een groep Belgische vluchtelingen in Veenendaal, 2 november 1914 (foto W.A.J. van Son, collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Comité genoemd), een particulier initiatief dat zich inzette voor het onderbrengen van vluchtelingen. Doordat het door de Duitsers bezette gebied zich uitbreidde, nam het aantal vluchtelingen toe en besloot de Nederlandse regering zich met het vraagstuk te bemoeien. Allereerst riep zij de Centrale Commissie in het leven, die huisvesting moest regelen voor bemiddelde vluchtelingen. De overheid vond het niet nodig dat deze mensen in kampen verbleven, maar bracht hen tegen betaling onder bij particulieren. De Centrale Commissie zette zich ook in voor de registratie van vluchtelingen en probeerde zo familieleden te herenigen die elkaar tijdens de vlucht waren kwijtgeraakt.

De val van Antwerpen

Kort nadat de Centrale Commissie met haar werk was begonnen, zetten de Duitsers de aanval op Antwerpen in. Op 30 augustus viel het eerste fort en tien dagen later was de hele stad in Duitse handen. Veel inwoners verlieten de stad en vluchtten naar Nederland. In de grensstreken nam het aantal vluchtelingen dusdanig toe dat er chaos ontstond. Zo veel mensen konden daar niet opgevangen worden en daarom verzocht het ministerie van Binnenlandse Zaken alle Nederlandse gemeenten Belgische vluchtelingen op te nemen. Eind oktober bevonden zich vluchtelingen in driekwart van de Nederlandse gemeenten. In Veenendaal kwamen 720 Belgen terecht. Het Utrechtsch provinciaal comité tot hulp en ondersteuning van vluchtelingen noteerde alle ontheemden die in de provincie werden opgevangen. Hun namen, woonplaatsen, geboortedata en tijdelijke verblijfplaatsen in de verschillende gemeenten zijn bewaard gebleven. Uit deze gegevens kunnen we opmaken dat de meeste vluchtelingen die Veenendaal opving, afkomstig waren uit Antwerpen en omliggende plaatsen als Merksem, Berchem en Borgerhout. Ook kwamen er vluchtelingen uit Brussel en Mechelen.

Huisvesting

De Belgen werden ondergebracht in de koekfabriek aan het Verlaat, de openbare school aan de

Schoolstraat, de sigarenfabriek van Van Schuppen (de latere Ritmeester), de Teekenschool en bij particulieren. Uit de lijst van het provinciaal comité blijkt dat bewoners van onder meer de Zandstraat, de Hoofdstraat, het Verlaat, de Nieuweweg en de Engelsche Stad bereid waren mensen op te nemen. Vooraanstaande inwoners van Veenendaal lieten zich evenmin onbetuigd. Zo namen notaris Sandbrink en de familie Van Asch van Wijk mensen bij zich in huis. Ook de pastorie van de Hervormde Kerk verschaftte verschillende vluchtelingen onderdak. In de meeste gevallen ging het daarbij om twee of drie personen. Een enkeling had ruimte voor meer vluchtelingen. Grotere gezinnen werden gesplitst of in hun geheel in een school of fabriek ondergebracht.

De Teekenschool aan de Kerkewijk, circa 1990 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Het steuncomité

Om de vluchtelingen in de gemeente te huisvesten en van voedsel te voorzien werd een steuncomité gevormd met als voorzitter J. van Leeuwen, secretaris A. Brakel en penningmeester J.P.C. Leinweber. Het comité kreeg hiervoor geld van de gemeente, die dat op haar beurt weer terugkreeg van het Rijk. Op 12 oktober 1914 besloot de gemeenteraad het comité te steunen met f 3.000,- en enkele weken later, op 29 oktober, behandelde de raad het verzoek van het steuncomité om hetzelfde bedrag nogmaals te mogen ontvangen. Het comité kon zijn rekeningen niet betalen en had dringend geld nodig.

Raadslid H. Heij rekende uit dat, als dit verzoek werd toegestaan, er al f 9.000,- uitgegeven was voor de vluchtelingen. Kennelijk was er in een eerdere raadsvergadering ook al f 3.000,- toegezegd, maar daarover heb ik niets kunnen vinden. Heij vroeg zich af of het comité wel goed met het geld omging. De burgemeester vond dat een be-

lediging, omdat de leden hem hadden laten zien waar het geld voor gebruikt werd. Hij had het volste vertrouwen in het steuncomité, en niet in het minst omdat raadslid Van Leeuwen er lid van was.

Naar J.P.C. Leinweber, directeur van de N.V. Veenendaalsche Sajat- en Vijfschachtfabriek v.h. Wed. D.S. van Schuppen en Zoon, werd in 1939 een straat genoemd (*collectie Gemeentearchief Veenendaal*)

Niet al het geld was trouwens bestemd voor de vluchtelingen. Een gedeelte werd gebruikt voor de aankoop van aardappels voor de eigen ingezetenen. Al deze argumenten konden Heij echter niet overtuigen en hij verklaarde zich tegen de kredietverstrekking. Omdat hij de enige was, besloot de gemeenteraad de gevraagde f 3.000,- toch te geven.

Op 30 december stelden burgemeester en wethouders voor maar liefst f 5.000,- uit te trekken voor steun aan de Belgische vluchtelingen. Het is vreemd dat er nog zo veel geld nodig was, omdat in november de meeste vluchtelingen vertrokken waren. Raadslid Heij wilde eerst dat het comité een overzicht liet zien van alle uitgaven, en wel graag in de eerstvolgende vergadering. Van Leeuwen vond dat geen probleem. De gemeenteraad wilde echter niet wachten met de behandeling van het verzoek om geld en nam zonder hoofdelijke stemming het voorstel aan.

Het laatste verzoek kwam ter sprake tijdens de raadsvergadering van 24 februari 1915. Het steuncomité vroeg om f 500,-. Heij vond het welletjes: er was al erg veel uitgegeven, namelijk f 14.000,-, en het was hem nog steeds niet duidelijk hoe het geld besteed was. De burgermeester stelde hem gerust met de mededeling dat het Rijk al f 5.000,- had terugbetaald. Leinweber, penningmeester van het comité en kennelijk voor deze gelegenheid aanwezig, liet weten dat er opening van zaken ge-

geven kon worden als de hele raad er om zou vragen. Heij bleef echter van mening dat er genoeg was uitgegeven. Het is niet duidelijk waar het geld voor nodig was. Op 12 januari hadden de meeste vluchtelingen Veenendaal verlaten. Een enkeling was na een paar dagen teruggekomen. Waarschijnlijk was het geld voor deze mensen bestemd.

Uit de raadsnotulen blijkt dat ook de inwoners van Veenendaal hun steentje bijdroegen, waarschijnlijk via een huis-aan-huiscollecte.

Terugkeer

Op 12 oktober 1914 begonnen de onderhandelingen tussen de Belgische overheid en de Duitsers over de terugkeer van de burgerbevolking. De Nederlandse regering bemoeide zich daar niet mee, maar oefende wel zachte drang uit om zo veel mogelijk vluchtelingen te laten terugkeren. De gemeenteraad van Veenendaal sprak ook al op 12 oktober over terugkeer. Raadslid Van Leeuwen had in de krant gelezen dat de commandant van het Duitse leger had gezegd dat de inwoners van Antwerpen zonder levensgevaar konden terugkeren. De burgermeester beloofde de minister van Binnenlandse Zaken te vragen of terugkeer echt verantwoord was. Blijkbaar was dat niet het geval, want pas op 2 november gingen de eerste vluchte-

Gemeente VEENENDAAL.	
Inwoners totaal: 6289.	
Plaatselijk Comité:	
Voorzitter:	J. VAN LEEUWEN.
Secretaris:	A. BRAKEL.
Penningmeester:	J. P. C. LEINWEBER.
Inspecteur Utr. Prov. Comité: Dr. R. JESSE te Rhenen.	
Oorspronkelijk aangekomen aantal vluchtelingen: 720.	
Geldelijke bijdragen:	

Veenendaal ontfermde zich over minstens 720 Belgische vluchtelingen (*Opgave van vluchtelingen welke verblijf houden of gehouden hebben in de provincie Utrecht*)

Gemeente VEENENDAAL.													
Volgnr.	N A M E N en V O O R N A M E N.	Nummer van den inschrijving in de Gemeente	Jaar en datum van geboorte.	Ged. oord. van de vader.	Geboorteplaats.	Nationali- teit.	Laatste woonplaats in den vreemde.	Beroep.	Datum van aankomst in de Gem.	Juist adres in de Gemeente.	Vertrokken		D.
											Datum.	Naar	
1	Aekeren, Joannes Josephus van	23	21 Febr. 1865.	H.	Antwerpen.	Belg.	Borgerhout.	Schoenmaker.	10 Oct.	Verlaet A. 97.	2 Nov.	België.	
2	Aekeren, geb. Heyderick, Anna Catharine van	29	6 Aug. 1864.	H.	"	"	"	Strijkster.	"	"	"	"	
3	Aekeren, Josephus Carolus van	27	29 Aug. 1897.	O.	"	"	"	Kantoorbed.	"	"	"	"	
4	Aekeren, Bernardus van	327	26 April 1888.	H.	"	"	"	Möbelsmaker.	"	A. 118.	"	"	
5	Aekeren, geb. Jans, Joanna Carolina Eduarda Antonia van	328	12 Febr. 1890.	H.	Borgerhout.	"	"	Naaister.	"	Verlaet.	"	"	
6	Aekeren, Josephus Carolus van	329	14 Aug. 1913.	O.	"	"	"	Zonder.	"	"	12 Jan.	Genda.	
7	Ayraum, Desiderius Josephus	337	27 Febr. 1877.	H.	Myssen.	"	Myssen.	Möbelsmaker.	"	"	"	"	
8	Ayraum, geb. Smits, Maria Virginia	338	8 Dec. 1879.	H.	Bonheyden.	"	"	Naaister.	"	Korteweg 107. Oelv. Veenendaal.	"	"	
9	Ayraum, Ludovicus Alphonsus	339	3 Juni 1904.	O.	"	"	"	Zonder.	"	"	"	"	
10	Ayraum, Joannes Baptista Emi- lius	340	26 Aug. 1905.	O.	"	"	"	"	"	C. Achterberg.	"	"	
11	Ayraum, Alphonsius Ludovicus	341	6 Aug. 1907.	O.	"	"	"	"	"	"	"	"	
12	Althournoudt, Flora Camelia van	371	23 Oct. 1893.	H.	Laeken.	"	Machelen.	"	"	V. Harleveld.	2 Nov.	België.	
13	Antonissen, Charlotta	689	7 Jan. 1896.	H.	Antwerpen.	"	Antwerpen.	"	"	A 97.	"	"	
14	Antonissen, Louise	690	29 Maart 1895.	H.	"	"	"	"	"	"	"	"	
15	Baekelmans, geb. Ruysseher, Joh. Catharina de	320	12 Juni 1849.	W.	Mortael.	"	Berechem.	"	"	Nieuweweg.	"	"	
16	Banks, Caspar	570	29 Jan. 1886.	H.	Antwerpen.	"	Antwerpen.	Werktuighande- Zonder.	"	E 15.	"	"	
17	Banks, geb. Lenaerts, Maria Elisabeth	571	14 Dec. 1886.	H.	"	"	"	"	"	"	"	"	
18	Banks, Philomena Joanna	572	13 Febr. 1907.	O.	"	"	"	"	"	"	"	"	
19	Beneden, Philippus van	23	14 Sept. 1867.	H.	"	"	"	Dokwerker.	"	A 97.	"	"	
20	Beneden, geb. Hens, Ludovica Melanie van	24	10 Jan. 1874.	H.	"	"	"	Zonder.	"	"	"	"	
21	Beneden, Carolus Franciscus van	25	11 Juli 1904.	O.	"	"	"	"	"	"	"	"	
22	Beneden, Frans van	508	25 Febr. 1872.	H.	"	"	"	"	"	"	"	"	
23	Beneden, geb. Delais, Maria Theresia van	509	19 Oct. 1872.	H.	Rijssel.	"	"	Sigarenmaker. Zonder.	"	"	"	"	
24	Beneden, Eduarda Maria van	510	5 Juli 1901.	O.	Antwerpen.	"	"	"	"	"	"	"	
25	Beneden, Floratius van	505	6 Nov. 1842.	H.	"	"	"	"	"	D 51a.	"	"	
26	Benneke, Andreas	191	24 Sept. 1865.	H.	"	"	"	Gem. beambte.	"	A 141.	"	"	
27	Benneke, geb. Tersago, Maria Josephina	192	20 Oct. 1864.	H.	St. Nicolaas.	"	"	Zonder.	"	"	"	"	
28	Benneke, Josephus Ivo	193	10 Mei 1895.	O.	Antwerpen.	"	"	"	"	B 303.	"	"	
29	Benneke, Eugenius	194	2 April 1904.	O.	"	"	"	"	"	A 141.	"	"	
30	Berg, Joha. Baptist van den	561	20 April 1859.	H.	"	"	"	Wijnsteker.	"	B 40a.	"	"	
31	Berg, geb. de Pree, Catharina van den	562	23 April 1858.	H.	"	"	"	Zonder.	"	B 49.	"	"	
32	Berg, Johanna Franciscus van den	563	18 Jan. 1897.	O.	"	"	"	Naaister.	"	Nieuweweg 47.	"	"	
33	Berg, Johannes Franciscus van den	564	7 Maart 1889.	O.	"	"	"	Kloermaker.	"	"	"	"	
34	Berg, Guillaume Johannes van den	565	19 Dec. 1891.	O.	"	"	"	Zonder.	"	"	"	"	
35	Berg, Petrus Ludovic van den	236	16 Jan. 1856.	W.	Meerhout.	"	"	Dokwerker.	"	V. 28A.	2 Nov.	België.	
36	Berg, geb. Nardus, Maria Ludo- vica van den	235	26 Aug. 1890.	H.	Konings-Hoyokt	"	"	Zonder.	"	Pastorie.	"	"	
37	Berg, Marie Franciscus van den	236	9 Mei 1913.	O.	Antwerpen.	"	"	"	"	"	"	"	
38	Berg, Johannes Franciscus van den	234	9 Sept. 1872.	H.	Herselt.	"	Houtrenne.	Landbouwer.	"	Teekeenschool, Koeckfabriek.	"	"	

Namen en andere gegevens van 38 in Veenendaal opgevangen vluchtelingen (Opgave van vluchtelingen welke verblijf houden of gehouden hebben in de provincie Utrecht)

lingen terug naar België. In de loop van de maand volgden er meer.

De gemeente Veenendaal had een brief ontvangen van de voorzitter van de Intercommunale Commissie voor Antwerpen en omstreken. Hij liet weten dat de situatie in Antwerpen veilig was. De burgers konden terugkomen. 'Voor ordelievende menschen is er geen enkele reden om afwezig te blijven', schreef hij. Het was ook nodig dat de vluchtelingen terugkwamen, want het dagelijks leven moest weer op gang komen. Vooral bakkers, slagers en andere winkeliers werden opgeroepen naar huis te komen.

Ongeveer 170 mensen gingen niet naar huis maar naar Gouda, waar particulieren een vluchtoord hadden ingericht voor 2.000 personen. Een enkele vluchteling die naar België of Gouda was vertrokken, kwam na een paar dagen terug naar Veenendaal. De reden van hun terugkomst wordt niet vermeld. Zij werden ondergebracht in de koekfabriek, bij particulieren en in het Hospitaal. Waar dat

gewees is, is niet bekend. Ik heb geen instelling voor ziekenverpleging kunnen vinden die met die naam werd aangeduid. Evenmin is duidelijk hoe lang de teruggekeerden gebleven zijn. Omdat de raadsnotulen geen aandacht meer schenken aan de Belgische vluchtelingen en de gemeente geen geld meer voor hen uittrok, vermoed ik dat zij na enkele weken naar België zijn teruggegaan.

Bronnen

Gemeentearchief Veenendaal, Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nrs. 16, 456

Opgave van vluchtelingen welke verblijf houden of gehouden hebben in de provincie Utrecht. Samengesteld door het Utrechtsch provinciaal comité tot hulp en ondersteuning van vluchtelingen. Utrecht z.j.

Gerard van Bruggen, De hei is groot genoeg. Belgische vluchttoorden op de Veluwe 1914-1918. Vluchtoord Ede. Barneveld 2008.

Anton Reijngoudt, Gehalveerde mensen. Het Belgenkamp in Harderwijk 1914-1918. Barneveld 2004.

Uitgelezen

We hebben twee fotoboeken in de aanbieding. Het ene is een jubileumboek van een landelijke vereniging waar ook de gemeente Veenendaal lid van is, het andere een herinneringsboek bij een bezoek van een bekende Nederlandse familie aan Rhenen en Veenendaal eerder dit jaar.

DOOR GERT GROENLEER

Koninginnedag 2012 in Rhenen en Veenendaal. Geïll., 128 p., Koninklijke BDU Uitgevers, Barneveld, in samenwerking met de gemeenten Rhenen en Veenendaal, ISBN 9789087881825, € 10,-.

Een kleurrijk naslagwerk met veel oranje. Het begint met een tevreden voorwoord van de burge-meesters en het eindigt met het dankwoord van de koningin voor 'een onvergetelijke Koninginnedag'. Tussendoor is er weinig tekst en des te meer beeld. Sommige foto's zijn klein, maar de meeste zijn groot genoeg om de feestvreugde op stijlvolle wijze te tonen. In de buurgemeente zien we Achterberg, Ouwehand, de Rijnpoort, een Cuneraspel, Elst, een smartlappenkoor, de scouting. Veenendaal pakt uit met een aubade en zeven thema's van Historisch tot Cultureel. Het koninklijk gezelschap ruikt aan de geschiedenis van bijen, turf, wol en sigaren. Wist u dat we hier zesennegentig culturen hebben? Spannend hoogtepunt is de zeepkistenrace. Waar en wanneer wagen twee prinsessen hun benen voor koningin en vaderland? Op de Markt in Veenendaal op 30 april 2012 (p. 101). Het feest is geweest, maar met zo'n boek duurt de napret lekker lang.

Tussen traditie en moderniteit. 100 Jaar lokaal bestuur in beeld door Martijn van der Steen en Mark van Twist. Geïll., 240 p., Vereniging van Nederlandse Gemeenten, ISBN 978-90-12-57652-9, € 34,50.

Pas aan het eind van het prachtboek van de honderdjarige Vereniging van Nederlandse Gemeenten komt de VNG als belangenbehartiger aan het woord. Overigens is er vooral aandacht voor het onopvallende, het alledaagse. In een historisch-sociologische spiegel zie je jezelf en je voorgangers als klant, kiezer, onderdaan, ambtenaar en inwoner. Veel plaatjes, veelal aangeleverd door de gemeenten. Schitterend is een foto van een zwemles aan de hengel uit 1938. Van Veenendaal staan er drie foto's in. De meest opvallende is die van Cor Kortenhoeven als raadpleger van het archief van de gemeente in 1967 (p. 35). In de toelichtende teksten zit aardig wat wijsheid. Wat dacht u van: 'De kunst van het vooruitzien is die van het terugkijken'? Op pagina 34 pleiten de auteurs voor de herwaardering van de archiefdienst en noemen zij het archief 'het kloppend hart van de organisatie'. Zo is dat. En al die tijd is één ding niet veranderd: het stemlokaal. Heeft u het gezien op 12 september? Dezelfde hokjes, dezelfde mensen achter de tafel, dezelfde attributen. Alleen de uitslag varieert.

De eerste 'stadswijk' van Veenendaal: het Franse Gat

Ondanks de examenuitslagen en de voetbalwedstrijden kon voorzitter Bert van den Bos op 14 juni een goed gevulde zaal welkom heten. Deze avond was Johan Huibers uitgenodigd om te vertellen over het ontstaan van Veenendaals eerste 'stadswijk': het Franse Gat.

DOOR INEKE VAN SCHUPPEN

Bert meldde dat de voorbereidingen voor Open Monumentendag op 8 september in volle gang zijn en hij beval de desbetreffende website van harte bij zijn gehoor aan. Ook vertelde hij dat men in het gemeentearchief volop bezig is om de foto's van Koninginnedag 2012 op de site te zetten en dat die zeker de moeite van het bekijken waard zijn. Op dit moment zijn de foto's van de spoorlijn Amersfoort-Kesteren zeer aan te bevelen.

Voordat hij Johan aankondigde, liet hij de aanwezigen delen in zijn eigen jeugdherinneringen aan het Franse Gat. Zo herinnerde hij zich de heer Van Essen uit de Savornin Lohmanstraat, die het terrein voor de eerste huizen in de Paulus Potterstraat uitgroef met de bats.

Familiegeschiedenis

Johan wilde zijn gehoor graag laten zien hoe de eerste stadswijk van Veenendaal ontstond en vooral ook hoe we hier vijftig jaar later tegen aankijken. Maar alvorens daarmee te beginnen, maakte hij zijn gehoor deelgenoot van enkele wetenswaardigheden over de familie Huibers waaruit hij is voortgekomen. Overgrootvader Huibers was van 1891-1899 de eerste koster van de Brugkerk en later de koster van de Pniëlkerk. Het kosterschap zat klaarblijkelijk in de familie, want ook grootvader Huibers was koster. Vader Huibers week af van de familietraditie. Nadat hij de Boerschelandse School en de Teekenschool had bezocht, begon hij in 1948 voor zichzelf met

een winkel in - toen het toppunt van vooruitgang - radio en televisie.

Zelf zag Johan waarschijnlijk niets in elektriciteit: hij ging bouwkunde studeren in Delft. Daar studeerde hij in 1979 af op de bouw van een nieuw theatercomplex annex muziekschool in Veenendaal. In 1980 trad hij in dienst bij architect Jarring, met wie hij in 1984 een partnerschap aanging. Deze introductie sloot aan bij zijn lezing, omdat

Portiekwoningen aan de Rembrandtlaan, 1955. Rechts op de achtergrond woningen aan wat toen nog de Hovystraat genoemd werd en wat nu de Gerard Doustraat is (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Delft een belangrijke universiteit voor architectuur en stedenbouw in Europa is en het bureau OD205 belangrijk is geweest voor de naoorlogse ontwikkeling van Veenendaal. Architect Jarring werkte ook korte tijd samen met de Veense architect Bernard van Kreel en hij ontwierp een tweetal portiekflats aan de Dr. Colijnstraat. Vijftig jaar later werkt het architectenbureau Huibers & Jarring aan een deel van de nieuwe opzet van

het Franse Gat, namelijk de wooneenheden voor Philadelphia en Kwintes Zorg aan de David Tengerslaan en het plan Binnenronde rondom het Dr. Slotemaker de Bruïneplein en, maar dat is nog in een voorbereidende fase, de verbouwing van de Sionskerk.

Meer en hoger

Veenendaal had na de Tweede Wereldoorlog een snel groeiende bevolking en weinig woningen. In de oorlog waren ook nog eens 130 woningen in brand gestoken of opgeblazen om schootsveld te verkrijgen. De eerste 20 naoorlogse woningen werden in 1946 door de Veenendaalse Woningstichting gebouwd aan de Gladiolenstraat en het Panhuis, in 1947 gevolgd door 22 woningen aan de Lindenlaan. Al snel kwamen er ook woningen aan de Boslaan, de Larixlaan en de Denenlaan. In 1949 kreeg Veenendaal voorts 105 duplexwoningen toegewezen, die later werden omgezet in 80 ruimer opgezette zogenaamde montagewoningen. Die werden rond 1950 aan de Klaas Katerstraat gebouwd door de firma Krap uit Utrecht. In 1951 kwamen ook 96 woningen aan de Dr. Colijnstraat gereed, waardoor Patrimoniums Bouwvereniging, de huidige Patrimonium woonstichting, in de eerste zes jaar na de oorlog 364 woningen bouwde, ruim driemaal zoveel als in de 27 jaar ervoor.

De snelle industriële ontwikkeling van Veenendaal dreigde te worden geremd door de woningnood. Het ministerie, want de overheid bepaalde waar en hoeveel huizen werden gebouwd, besloot 48 en 200 extra migratiewoningen toe te wijzen voor respectievelijk de Ritmeester en de SKF. Dat waren woningcontingenten voor arbeiders die boven op het normale, jaarlijks toegekende contingent kwamen. Toen in juni 1954 de SKF werd geopend, kwamen voor de personeelsleden woningen beschikbaar in de Van der Duyn van Maasdamstraat, de Van Limburg Stirumstraat en de Van Hogendorpstraat.

Tekeningen uit 1923 laten al een uitbreidingsplan zien. Belangrijk voor de opbouw van Veenendaal was stedenbouwkundige Samuel Josua van Embden (1904-2000). Hij ontwierp onder meer huize De Staete in 1940 en het pand van de Veenendaalsche Waterleiding Maatschappij,

maar ook de Salvatorkerk en het oorspronkelijke raadhuis zijn van zijn hand, 'een raadhuis', zoals hij zelf zei, 'voor een nuchtere, hardwerkende bevolking'. Zelfs het idee van Rondweg-west kwam uit de koker van Van Embden.

De eerste etagewoningen verrezen aan het Rembrandtpark, maar volgens een van Johans toehoorders kwam de flats aan de Stadhouderslaan die eer toe. Hoewel men liever eengezinswoningen wilde bouwen, was dat vanwege de hoge kosten niet altijd mogelijk. Daarom werden het etagewoningen zonder lift, centrale verwarming en gemeenschappelijke wasinrichtingen. Pas bij een hoogte van vijf tot zes lagen werden liften gebouwd.

Stadse allures

Tussen 1945 en 1949 werd het uitbreidingsplan Zuidwest ontworpen met de bouw van exact 1000 woningen. In de jaren 1952-1962 groeide het inwonertal van Veenendaal van 15.000 naar 23.000. *De Vallei* meldde in 1953 dat meer dan 1000 aanvragen voor een woning stonden geregistreerd. Het college vroeg Patrimoniums Bouwvereniging in 1952 om vier blokken van 24 woningen in drie lagen te bouwen aan de Rembrandtlaan en de Geerseweg bij de Geerboerderij. De Nederlandse Spoorwegen wilden ruimte vrijhouden voor bedrijfsgebouwen en tekenden bezwaar aan. Uiteindelijk werd besloten tot de bouw van 66% eengezinswoningen en 34% etagewoningen met een dichtheid van circa 40 woningen per hectare. De grondprijs per gerealiseerde woning bedroeg gemiddeld f 3.000,-. Aanvankelijk wilde de bouw niet zo vlotten vanwege de schaarste aan bouwvakarbeiders en problemen met de materiaalaanvoer. Rond 1955 werden grootscheepse plannen ontwikkeld voor de bouw van 400 tot 500 woningen met een huur tussen de elf en twaalf gulden in de week en werd de 'Schildersbuurt' van het Franse Gat een feit. Vanwege onder andere de noord-zuid verkaveling, waaraan Van Embden de voorkeur gaf, is het Franse Gat een prettige woonomgeving geworden.

Voorzitter Bert bedankte Johan voor zijn interessante lezing en overhandigde hem de traditionele envelop en bloemen.

Aan het Boerscheland

Hoe beleef je als kind je woonomgeving? Eigenlijk denk je daar niet vaak over na. Tot je bijvoorbeeld een paar uitgaven van Oud Veenendaal in handen krijgt. Je leest over die vroegere tijd met een gretigheid die je van jezelf niet verwachtte.

DOOR RIE SIELING

Je vond het verleden te somber om nog ooit naar terug te verlangen. Maar dan lees je over die ouwe tijd en de toenmalige bewoners en gebeurtenissen. Dan begint er iets te borrelen in je geheugen en de herinneringen komen langzaam bovendrijven.

Sfeer

Die sfeer van vroeger kun je dus oproepen en opnieuw beleven. Zeker als je leest over dat oudste stukje Veenendaal, het Achterkerk. Je woonde daar immers vlakbij en liep daar, speelde daar en kende al die namen van de in het desbetreffende artikel genoemde mensen. Bepaalde gebouwen, het oude kerkhof, bedrijven en winkeltjes. Je ziet

het weer voor je, je hoort de geluiden (paardenhoeven die schrapen over de straatstenen), je ruikt de geur van hun lijven, je hoort de stemmen van de straatventers, het gieren van de gierzwaluwen in de zomermaanden, pijlsnel zwenkend tussen de huizen door, het gegil van de fabrieksfluiten, 's morgensvroeg en 's avonds, om de arbeiders naar het werk te roepen. Je ziet ze weer gaan, de lange stoeten mensen die naar de fabriek liepen. Er was genoeg bedrijvigheid, maar alles ging in een rustig tempo. Geen volle straten met autoverkeer of harde muziek. Ieder ging zijns weegs op die kalme golfbeweging van het dagelijkse ritme. Op zondag leek het dorp helemaal uitgestorven. Behalve op het tijdstip dat de kerkklokken gingen

Het Boerscheland gezien vanuit de Achterkerkstraat, circa 1930 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

luiden en de lange rijen kerkgangers zich naar de diverse kerken begaven om een donderpreek over zich heen te krijgen. Bedrukt en zwijgend schuifelde de menigte huiswaarts om daar onder het genot van een kopje koffie de preek nog eens door te nemen. Al dan niet met instemming of onlustgevoelens. Veenendaal was een zeer orthodox-christelijke gemeenschap.

Somber en veilig

Aan het Boerscheland, daar begon het allemaal. In de jaren twintig van de vorige eeuw. Geboren in de pastorie naast de christelijke gereformeerde kerk. Wat weet je nog van die tijd? Terugkijkend zie je die straat als een saaie, sombere en toch veilige omgeving waar je als kind volop kind kon zijn met tal van vriendinnetjes en vriendjes. Er was geen verkeer, geen lawaai, maar er was genoeg te beleven. De melkboer kwam langs met paarden-wagen en je kwam met je pan naar de kar om die te laten vullen door de melkboer. Melkbussen met een kraantje onderaan, de pan eronder en het witte vocht stroomde al. Maar het mooiste was een ritje in de melkwagen als toegift. Ook de groenteman liet ons vaak een eindje meerijden. De paarden voor de kar waren zo gedwee en gewend aan het voortdurend stoppen, er gebeurden nooit ongelukken.

Als het zomer werd, werd het pas echt spannend. Er kwamen nieuwe geluiden, nieuwe mogelijkheden als we lang buiten speelden. Het vreemde, galmende en onverstaanbare geroep van de haringman uit Scheveningen was al van ver te horen. We renden hem tegemoet, wonderlijke man met een juk op de schouders waaraan de emmers hingen met nieuwe haring. Het schoonmaken van de vis op een houten plankje ging hem goed af en we bleven kijken tot hij de hoek om was. Ook de mannen met volgeladen handkarren in de kersentijd was iets om naar uit te zien.

Maar nog leuker waren de ritjes naar de kersen-boomgaarden op de schoongepoetste kolenwaggen van de buurman. Alle kinderen uit de buurt mochten mee; het was een gebeurtenis waar lang naar werd uitgekeken. Met de pont overvaren naar Lienden of Kesteren en dan met gejuich de kersenboomgaarden in. De grote ronde manden werden tot de rand gevuld en al gauw leeggege-

ten, we waren immers met een groot gezelschap. En voor de thuisblijvers gingen volle manden mee naar huis. Daar wisten de moeders wel raad mee. Er werd jam gekookt en geweckt, zodat er een mooie voorraad voor de wintermaanden was. We waren gelukkig met de kleine pleziertjes, nooit ver van huis en met weinig middelen. Er was altijd wel iets dat onze aandacht trok en er waren genoeg leuke plekjes om te spelen. Bijvoorbeeld het schoolplein van de hervormde school vlak naast ons huis, de bovenmeester was onze buurman. Met zijn kinderen verzonnen we allerlei wonderlijke spelletjes en speelden we na schooltijd verstoppertje in de lege klaslokalen. In die jaren dertig kwamen de kinderen op klompen naar school en stonden in de gangen de hokken waar de klompen in gezet werden. En aan de muren hingen die wonderlijk mooie platen van de bekende schilder Koekkoek. Allemaal natuurfotorelen om eindeloos in weg te dromen.

Nieuwewegse School

Maar wij gingen naar een andere school; lopend via het Lombok, en dat was nog eens een apart buurtje. Lange rijen kleine arbeidershuisjes in het smalle straatje waar je in de goten zo heerlijk kon knikkeren. Ook in de dwars op het Lombok gelegen steegjes stonden kleine woningen die tot achter de fabriek van de Scheepjeswol een typische enclave vormden. Het maakte op ons de indruk van een bestaan dat getekend werd door armoede en achterstand.

Aan de Nieuweweg, even voorbij de kwekerij van bloemist Van Ginkel en tegenover de imposante molen, stond de School met de Bijbel. Daar gingen wij naartoe. Ook al zo'n fantasieloos gebouw met veel klassen, want in die tijd moest je twaalf klassen doorlopen en was er elk halfjaar de overgang naar een hogere klas. Ongezellig en koud waren die lokalen. De lange, sombere gangen met gladde vloeren nodigden bepaald niet uit om er langer dan strikt noodzakelijk was rond te hangen. Liefst zo snel mogelijk weer naar buiten.

Buiten spelen, daar waren we goed in, en steeds weer verzonnen we nieuwe spelletjes. Urenlang konden we ons vermaken met hinkelen, touwtje springen, hoepelen, tolleren, knikkeren enzovoort. Wat weet de hedendaagse jeugd van dit soort

genoegens? Wij leefden ons uit in gefantaseerde veldslagen of ontvoeringen. Want spannend moest het wel zijn. We waren niet braver dan de jeugd van nu. Maar anders in onze beleving, denk ik. Er waren genoeg kinderen in de straat en er kon altijd iets op touw gezet worden.

Wat ik me verder nog herinner van de buurtbewoners is dat je als kinderen eigenlijk nooit werd gevraagd om binnen te komen en bij slecht weer bij elkaar in de huiskamer te spelen. Je wist weinig of niets van de gewoontes van die mensen of hoe ze met elkaar omgingen. Men was nogal naar binnen gericht en per se niet mededeelzaam. Het was nu eenmaal de sfeer van een gemeenschap waar hard gewerkt moest worden en waar men zich weinig kon veroorloven.

Bloed

Onze straat werd herdoopt en werd Beatrixstraat. Aan de ene kant werd ze begrensd door het Achterkerk en aan het andere eind door de Zandstraat. En er waren ook winkels, een kerk en een school. Vlak bij de school was de slagerij van Van Hunnik en op de hoek van de Zandstraat de slagerij van

Alberti. Voor ons een aparte trekpleister, alhoewel ook een plek om te gruwen. Hier werden de koeien en varkens binnengebracht en in het slachthuis doodgeschoten. Wij waren er als de kippen bij, maar stonden aan de grond genageld toe te kijken hoe het bloed gutschend uit de halsslagader over de vloer stroomde. Toch bleven we kijken en de slagers joegen ons niet weg. Later, als al het vlees gehakt en vermalen in de gehaktmolen en daarna in de darmen werd geperst, zagen we dat het goed was en gingen we tevreden naar huis. Wat spannend kan het leven zijn als je van alles meemaakt in het echt. Niet zoals in de moderne tijd verzonnen op tv of nagespeeld via games.

En er waren de jaarlijkse hoogtepunten. Koninginnedag op 31 augustus, want Wilhelmina was de vorstin en alle schoolkinderen gingen haar een hulde brengen op de Markt. Allemaal achter de muziek lopend, zwaaiend met vlaggetjes. Wat een feest, en wat waren we trots op onze bijdrage op de Markt, als uit die honderden keeltjes het Wilhelmus klonk, en nog andere ingestudeerde versjes. Ook spannend was de optocht op de zaterdag vóór Palmpasen, als we met onze ver-

Het oudste gedeelte van de Boerschelandse School, later Beatrixschool geheten, 1965 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

sierde broodhaantjes mee mochten dingen naar de uitgeloofde prijzen voor wie de mooiste had, en ook weer achter de fanfare lopend.

Maar Lampegijtersavond, in september, spande absoluut de kroon als het ging om een opwindend feest. Weken van tevoren waren we al nerveus of we wel of niet de mooiste lampionnen konden bemachtigen om zo in de stoet van honderden kinderen door de straten te mogen marcheren achter de muziek aan. De jongens hadden kalebassen uitgehold en ook zij werden beloond met mooie prijzen. De kaarsjes zorgden vaak voor treurige toestanden. Als de lampionnen in brand vlogen, stonden huilende kinderen langs de weg met hun troostende ouders. En dan, aan het eind van het feest, wachtte thuis de warme chocolademelk met kaneelbeschuitletjes.

Respect en liefde

De sfeer in die dagen was gemoedelijk, ingetogen. Geen relletjes of vernielingen. Van overdaad of luxe hadden we geen weet. Je groeide op in een tijd dat de geur van turf en petroleum nog rond ieder huis hing. Het water in de keuken kwam uit de pomp en de komst van waterleiding was een

lampen, zodat de man met de lange stok om de gaskaarsjes aan te steken ook uit beeld verdween. Zo zag je langzamerhand de dingen die vertrouwd waren, veranderen.

Je groeide mee en werd ouder. Na de lagere school gingen we naar de ulo bij het kanaal aan de Kerkewijk. Wie kende niet de heer Thoomes die daar de scepter zwaaid? Een indrukwekkende man met een deftig voorkomen, maar zeer afstandelijk. Je herinnert je nog enkele docenten uit die jaren voordat de oorlog uitbrak, onder anderen de heren Van Essen (leraar Duits) en Augusteijn en natuurlijk juffrouw Jager (lerares Engels). Wat keken wij op tegen deze mensen die ons gingen klaarstomen voor een toekomst in de maatschappij. De omgangsvormen op scholen waren toen heel anders dan nu. Terugkijkend zie je de enorme veranderingen in alle aspecten van het dagelijks leven. Veenendaal zoals, hier beschreven en beleefd, bestaat niet meer. Maar de herinneringen zoals ze bij mij opborrelden tijdens het opschrijven, geven mij toch het gevoel dat het een waardevolle periode is geweest en dat respect en liefde voor de eigen omgeving een mooie basis is om sterk te staan als het leven even niet zo gemakkelijk is.

Kerkewijk 53 en 55 in 2004. Links de ulo van dr J.G. Thoomes, rechts zijn woning. In de school is nu een notariskantoor gevestigd en in het huis een makelaardij (foto Annemieke Broek, collectie Gemeentearchief Veenendaal)

regelrechte sensatie. Water, dat zomaar stroomde via de kraan, zonder dat moeizame zwengelen. En de gaslantaarns in de straat die voor de verlichting zorgden, werden vervangen door moderne

Noot van de redactie

Rie Sieling heeft zich laten inspireren door het artikel van Teus van Beek over de Achterkerkstraat in *Oud Veenendaal* van juni 2011.

Het laatste woord

Het was op 14 juni, toen Johan Huibers zijn voordracht hield over het Franse Gat, voor mij als voorzitter een bijzondere avond. Omdat ik er geboren en getogen ben kwamen bij mij allerlei jeugdherinneringen naar boven en was de verleiding groot daar ook uitvoerig bij stil te staan. Het bleef beperkt tot enkele kleine anekdotes, want deze avond was uiteraard ingeruimd voor Johan. Hij heeft ons bekwaam en op een boeiende wijze door de ontstaansgeschiedenis van Veenendaals eerste 'stadswijk' geleid.

DOOR HET BESTUUR

Meestal is het in de vakantie komkommertijd wat het nieuws betreft. Op de site van de *Veenendaalse Krant* verscheen op 25 juni echter een interessant artikel over het pand van Rijkoompje in de Hoofdstraat. Gememoreerd werd dat de HVOV een brief heeft geschreven aan de gemeenteraad met het verzoek het desbetreffende pand van de gemeentelijke monumentenlijst te verwijderen. Op zich een opmerkelijke actie. Onze vereniging is er immers meer voor om juist panden op die lijst te krijgen. Wilt u weten waarom wij de brief geschreven hebben? U kunt hem, in zijn geheel, lezen op onze website.

Het huis van Rijkoompje, circa 1973 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

De volgende bijeenkomst is op 27 september. Jan van Oeveren gaat ons dan onderhouden over het vermeende isolement van Veenendaal in de negentiende eeuw. In een gesprekje wilde hij nog niet veel prijs geven over de inhoud van zijn lezing, maar wel is zeker dat het weer een zeer boeiende avond gaat worden.

Er is ook een huishoudelijk gedeelte. We hopen afscheid te nemen van ons bestuurslid Gerard Muller en een nieuw bestuurslid, Mieke Wienecke, welkom te heten. Op de agenda staat verder een voorstel van het bestuur om de contributie te verhogen van € 20,- naar € 22,-. De reden van dat voorstel zullen wij op de vergadering nader toelichten.

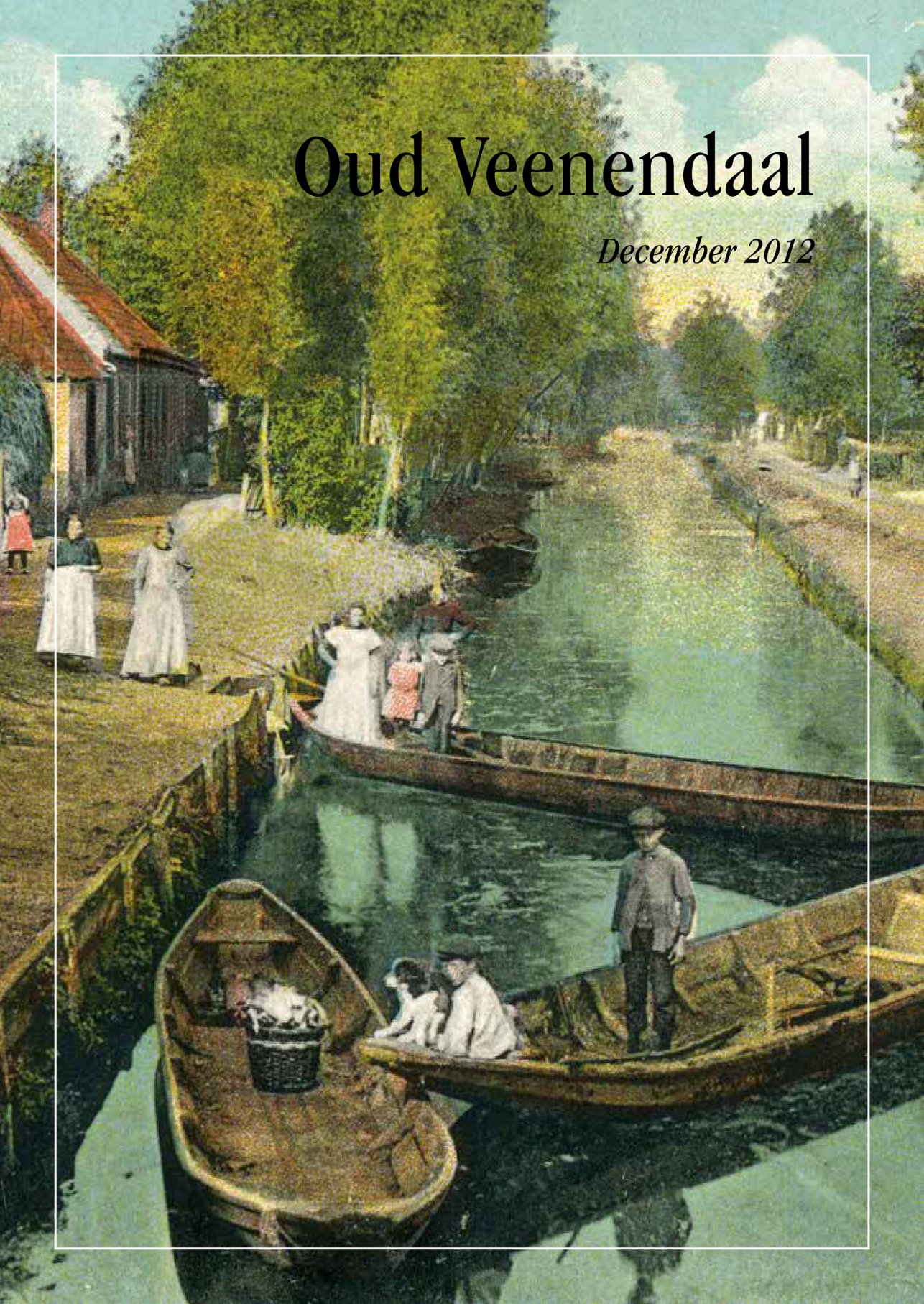
Alle leden zijn van harte welkom op:

- **Donderdag 27 september 2012**
- **Ledenbijeenkomst HVOV**
- **Jan van Oeveren: De mythe van het geïsoleerde dorp' - over de bereikbaarheid van Veenendaal tot 1886**
- **De Meent, Grote Beer 10**
- **Aanvang: 19.45 uur**
- **Toegang gratis**

Traditiegetrouw zal Hennie Henzen tijdens de laatste bijeenkomst van het jaar, op donderdag 13 december 2012, weer een foto- en filmavond verzorgen.

Oud Veenendaal

December 2012

- 27^e jaargang, nummer 4
verschijnt 4 maal per jaar

REDACTIE

Gert Groenleer
Ineke van Schuppen
Cor Slok
redactie@oudveenendaal.nl

BESTUUR

A. van den Bos, voorzitter
Mevr. G.M.J. van Schuppen-Diepeveen, secretaris
H.C. de Kleuver, penningmeester
H. Henzen
A.K. van Kooten
C.J. Slok
Mevr. W. Wienecke
info@oudveenendaal.nl

Secretariaat:

Mevr. G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
Eekwal 3, 3904 DL Veenendaal
Telefoon 0318 51 10 66

Ledenadministratie:

J. Groenleer-de Jong
Driemaster 42
3904 RL Veenendaal
Telefoon 0318 51 82 04
ledenadministratie@oudveenendaal.nl

Financiële administratie:

Berry Henzen
MacBridestraat 51, 3902 KK Veenendaal
Telefoon 0318 52 74 91 (na 19.00 uur)

Werkgroepen en commissies:

A.K. van Kooten
Componistensingel 107, 3906 BV Veenendaal
Telefoon 0318 55 36 44

Documentatiecentrum:

De Cultuurfabriek
Kees Stipplein 78, 3901 TP Veenendaal
Telefoon 0318 58 26 68
documentatiecentrum@oudveenendaal.nl

Openingstijden:

Dinsdag van 13.00 tot 16.00 uur
Donderdag van 13.00 tot 16.00 uur (beperkt open)
Zaterdag van 10.00 tot 16.00 uur

Bank:

Rabobank nr. 395110106, t.n.v. Historische
Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt € 20,- per jaar.

Losse nummers van dit blad € 5,-.

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Ontwerp, opmaak en druk:

Henzen ontwerp & communicatie, Veenendaal

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN: 0926-2857

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud

86	Om te beginnen De redactie
87	De mythe van het geïsoleerde dorp (1) J.C. van Oeveren
101	Sprekende leraren van het CLV D.Th. Thoomes
104	Honderdjarigen in Veenendaal (21) W.C. van Elst
109	Huishoudelijk en bereikbaar G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
110	Jaren van expansie en vooruitgang C. van Viegen
112	Het laatste woord Het bestuur

Om te beginnen

In Geschiedenis van Veenendaal 2 (2005) zet de redactie de lacunes in de lokale geschiedschrijving op een rij. Van demografische ontwikkeling tot sociale toestanden en van bestuurlijke verhoudingen tot volksgezondheid: het zijn er nog heel wat. Het thema infrastructuur of verkeer en vervoer ontbreekt in de opsomming.

DOOR DE REDACTIE

Dankzij Jan van Oeveren en het Landschap Erfgoed Utrecht weten we sinds kort meer over de bereikbaarheid van Veenendaal in de 19e eeuw. Voor *Oud Veenendaal* heeft Jan zijn inzichten vervat in een tweeluik. Het eerste gedeelte (1815-1845) vindt u in dit nummer, de afsluiting (tot 1886) volgt in het maartnummer van 2013.

Hotel De Klomp, circa 1920 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Op pagina 111 kijken we bovendien terug op de lezing die Jan op 27 september over hetzelfde onderwerp heeft gehouden. Wat kunnen we daaruit leren? Dat een aanname in de literatuur niet altijd correct hoeft te zijn. Was Veenendaal een geïsoleerd dorp? Welnee, dat viel wel mee. Aan de hand van uitvoerig en nauwkeurig archiefonderzoek toont Jan van Oeveren aan dat Veenendaal al vroeg goed bereikbaar was. De rijksstraatweg door het dorp en het station Veenendaal-De

Klomp speelden daarbij een cruciale rol. Terug naar de bronnen en de ontmythologisering is een feit. We zien uit naar het vervolg.

Vrolijk en onvermoeibaar gaat Wim van Elst verder met zijn rubriek over de oudste Veenendaalers. Het valt misschien niet zo op, maar ook Wim raadpleegt voor elke honderdjarige nauwgezet archieven. Ditmaal gaat het om Wilhelmina van Hasselaar, een familielid van moederskant. Bij de sprekende leraren van Daan Thoomes moest ik even denken aan de leraar die ons vroeger Engels, Frans én geschiedenis gaf. Bij een beurt hield hij de struikelingen van zijn slachtoffers bij op een luciferdoosje: 'Een fout negen, twee fout acht, drie fout zeven. We zijn nu bij de vierde zin. Dat gaat goed, dat gaat goed.' Gelukkig waren de leraren van Daan in doorsnee veel aardiger.

Van Hens Dekker uit Rhenen ontving de vereniging onder meer

boeken van Kees Stip en documentatie over tabak en sigaren. Jan Hardeman uit Veenendaal schonk een blauw gereedschapskistje en een boekje met kleurrijke ontwerpen van - vermoedelijk - handdoeken of badmatten. Het boekje is gevonden in het oude pand van de Hollandia Wol. Voor deze schenkingen zeggen we vriendelijk dank.

Voor vragen, opmerkingen of bijdragen kunt u ons bellen of schrijven. Mailen kan ook: redactie@oudveenendaal.nl. Een hartelijke groet.

De mythe van het geïsoleerde dorp (1)

Anno 2012 kunnen we stellen dat Veenendaal via autowegen en spoorwegen goed bereikbaar is. Volgens de literatuur liet de bereikbaarheid vroeger veel te wensen over. De auteurs vroegen zich af hoe het kon dat de industrie in Veenendaal zo snel groeide terwijl het dorp zelf nauwelijks bereikbaar was.

DOOR JAN VAN OEVEREN

Goede verbindingswegen ontbraken. Alleen twee moeilijk begaanbare zandwegen brachten reizigers in het centrum. De postkoets en de trein passeerden Veenendaal op grote afstand. Pas in 1886 kwam daar, aldus nog steeds de literatuur, verandering in door de opening van een spoorlijn met een station binnen de eigen gemeentegrenzen.¹

Bovenstaande beweringen gaan over de infrastructuur van Veenendaal. Hier houden we het op de bereikbaarheid. De centrale vraag is: In hoeverre was Veenendaal werkelijk bereikbaar in de periode 1815-1886? Wat veranderde er in die tijd? Hadden de veranderingen iets te maken met de ontwikkelingen in het dorp? De beantwoording van deze vragen past bij een initiatief van het Landschap Erfgoed Utrecht om lacunes in de provinciale geschiedschrijving op te vullen. Het LEU stimuleert plaatselijke onderzoekers daartoe gegevens aan te dragen. In dit artikel gaat het om de infrastructuur en de mogelijke relatie met veranderingen in de samenleving. Daarbij valt te denken aan ontwikkelingen op het gebied van de bevolking, de ruimtelijke ordening en de economie. De samenleving betreft Sticht Veenendaal, het gedeelte van het dorp dat in de provincie Utrecht lag. Ongeveer een derde deel van Veenendaal hoorde voor 1960 bij de Gelderse gemeente Ede.

Voorgeschiedenis

Voor een goed begrip van de bereikbaarheid van Veenendaal staan we kort stil bij de stichting van het dorp omstreeks 1550. Het dorp is ontstaan in de Rhenense Venen, een gedeelte van het uitgebreide hoogveenpakket in het zuiden van de Gelderse Vallei. Vanwege de drassige bodem was het geen geschikte plaats om te wonen. De eerste bewoners vestigden zich op de nabijgelegen zandruggen. Van daaruit groeven ze het veen af. De aldus gewonnen turf gebruikten ze als brandstof of als handelswaar.

Vanaf het midden van de zestiende eeuw lieten de eigenaren van de veengronden het gebied

Veenendaal is ontstaan op een hoogveenpakket. Detail van een kaart van Christiaan Sgroten, 1568 (Peter H. Meurer, *Die Manuskriptatlanten Christian Sgrootens*, 2007)

in en om Veenendaal massaal afgraven. Voor de waterafvoer was al eerder een kanaal van de Rijn naar de venen aangelegd. Door deze grift te verlengen en naar alle windstreken te voorzien van talloze zijkanaaltjes werd het exploitatiegebied steeds groter. De komst van vele arbeiders in de onderneming leidde op de heuvel het Kleine Veenloo tot de aanleg van een dorpsbrink met een kerk en een marktplein. De meeste mensen gingen aan de oevers van de hoofdkanalen wonen.

Behalve voor de ontwatering diende het kanalenstelsel ook als vaarweg. Turfschippers brachten hun lading via de Grift en de Rijn onder meer naar de grote steden in Holland en namen op de terugreis bouwmaterialen en voorraadartikelen mee. Lange tijd vormde de Grift de belangrijkste economische toegang tot de veenkolonie Veenendaal. Over land was Veenendaal behalve over voetpaden ook bereikbaar via zandwegen vanuit de omliggende dorpen.

Veenendaal rond 1815

Na 1650 was het gedaan met de turfwinning op grote schaal. De kwaliteit ging achteruit en steeds vaker moesten de arbeiders het veen baggeren. Veel export van turf vond niet meer plaats en omstreeks 1815 verkeerde de Grift, de oude veenkoloniale slagader van Veenendaal naar de Rijn, in verwaarloosde toestand.² Op een bevolking van meer dan 2000 inwoners waren toen maar negentien karren of wagens geregistreerd.³ Veel vervoer in het dorp verliep via de nog bruikbare veenkanalen en -sloten. Ook interlokaal vond nog enig scheepvaartverkeer plaats.

Veenak vanuit de richting Veenendaal voor de Grebbesluis, detail van een tekening van Jan de Beijer, circa 1750 (*L. Schoenmaker, Tegen de helling van de Heuvelrug, Rhenen in oude tekeningen 1600-1900*, 2007)

Bevolking

Omstreeks 1815 woonden er 2043 mensen in Veenendaal. In Gelders Veenendaal waren dat er 1049. Een enquête uit 1812 schetste het beeld van een godsdienstige maar arme bevolking, slecht gevoed en met een zwakke gezondheid. De kinderen werden zo vroeg mogelijk tot spinnen en wolkommen aangezet.⁴

Grondgebruik

Door de afgraving van het hoogveen daalde de bodem in Veenendaal tot bijna twee meter onder het normale peil van de Rijn. Regelmatig ondervonden de inwoners overlast van het hoge water. Vooral het lager gelegen gebied was doorsneden met kanalen, zijkanalen en slootjes. Voor eigen gebruik baggerden de Veenendalers meestal nog wat laagveen. De bodem onder het afgegraven hoogveen bestond uit lichte zandgrond. De boeren gebruikten de hogere delen als bouw- en weiland en de lagere stukken alleen nog als hooiland. Als woeste grond bleven wat heide, veenplassen en veel moerasgrond over.⁵ Waarschijnlijk was er te weinig landbouwgrond om de hele bevolking te kunnen voeden. Bovendien was er betrekkelijk weinig vee, zodat er mest aangevoerd moest worden.⁶ Veenendaal was qua oppervlakte een van de kleinste gemeenten van de provincie Utrecht, maar het inwoneraantal lag met 1000 per hectare relatief hoog.⁷

Economie

Behalve veenarbeiders, schapentelers en boeren waren er rond 1815 ook zo'n dertig ambachtslieden: timmerlui, smeden, metselaars, bakkers, kleermakers, schoenmakers en wieldraaiers. Combinaties van beroepen kwamen vaak voor. In de loop der jaren trad er een verschuiving op. Het aantal agrariërs daalde, terwijl steeds meer inwoners hun brood in de wolnijverheid gingen verdienen. In 1808 maakte deze groep ongeveer 70% van de beroepsbevolking uit. Het dorp telde vijftig wolkammerijen en -spinnerijen, twaalf weverijen en drie hoedenmakerijen. Meestal

verwerkten de mensen de wol in hun eigen huizen, maar vooruitstrevende ondernemers zetten ook werkplaatsen op waar diverse wol-kammers en spinners naast elkaar hun arbeid verrichtten. Deze concentraties noemde men toen al fabrieken.⁸

Wegen rondom

Voor 1820 waren de meeste wegen in Nederland nog onverhard. De begaanbaarheid was sterk afhankelijk van het seizoen en de weersgesteldheid. In 1815 was in de provincie Utrecht 20% van de vijfenvestig gemeenten 's winters onbereikbaar. Ongeveer 13% was in de winter vaak onbereikbaar en de rest was bereikbaar en soms

onbereikbaar.⁹ Hoe zat het met de bereikbaarheid van Veenendaal tot 1815?

Voor 1600 liepen er zandwegen vanaf Amerongen, Rhenen, Renswoude en Lunteren naar Veenendaal. Ze gingen over de hoger gelegen gronden,¹⁰ zoals de flanken van de Heuvelrug en de Emminkhuizerberg. 'Zandig' waren ze, en bij hoog water 's winters soms onbegaanbaar.¹¹ Ze volgden hoofdzakelijk de richting noord-zuid. Via de noord-zuid lopende wegen konden de Veenendalers twee oude, belangrijke routes bereiken. Ze liepen vanuit het westen van Nederland via Utrecht naar Arnhem en Duitsland en passeerden het veenpakket waarop Veenendaal was ontstaan op enige afstand. Ten zuiden van het pakket lag

Detail van een kaart van de provincie Utrecht met de noord-zuid lopende wegen rondom Veenendaal, circa 1815 (Kraijenhoff, Chorotopografische Kaart der Noordelijke Provinciën van het Koninkrijk der Nederlanden, Nationaal Archief, Den Haag)

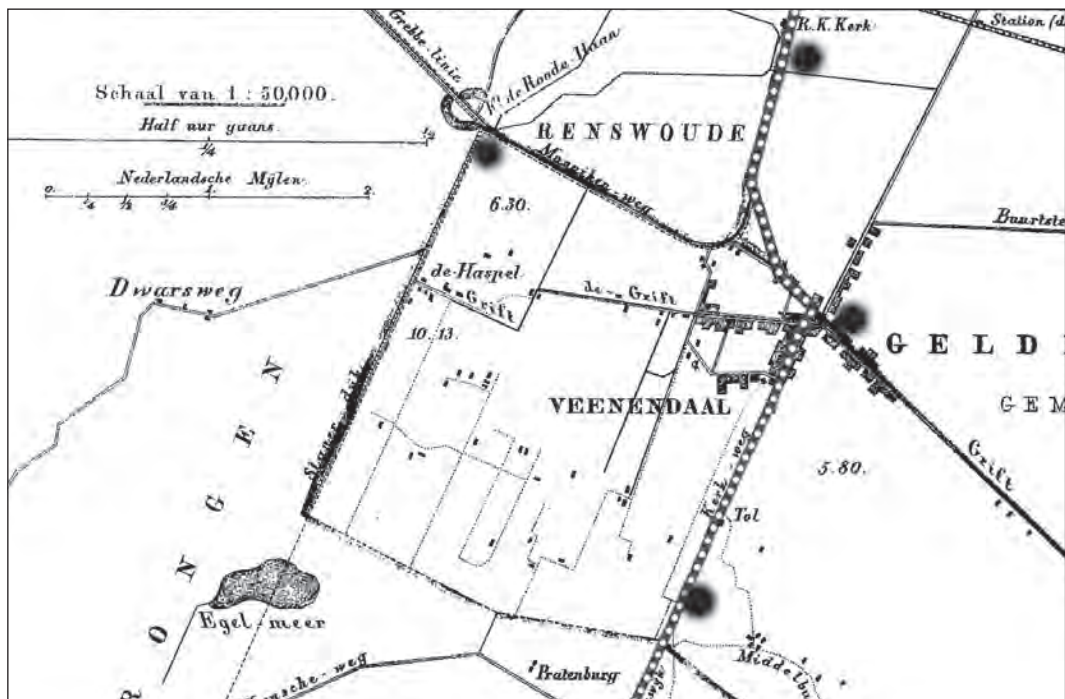
Detail en bewerking van een overzicht van de verharde wegen rond Veenendaal, circa 1845. Gereed: dikste lijn voor 1795, dunste lijn tussen 1840 en 1850 (A.P. de Klerk e.a. (redactie), *Historische geografie in meervoud*, 1984)

de weg die nu bekend is als de provinciale weg 225 (N225). De weg, die plaatsen aandoet als Driebergen, Doorn en Amerongen, passeert Veenendaal nog steeds op een afstand van ongeveer vijf kilometer. In 1815 reden daar de postkoetsen vanuit West-Nederland op weg naar Gelderland en Duitsland nog over het zand.¹² Vijf jaar later ratelden de wielen over de klinkers van een rijksweg. Het vracht- en personenvervoer tussen Utrecht en Veenendaal volgde meestal

ook deze weg. In 1820 besloot het gemeentebestuur van Veenendaal regels voor het vervoer vast te stellen.¹³ Op bepaalde afstanden langs de weg stonden herbergen met wisselplaatsen voor de paarden. Enkele zijn er nog te zien, bijvoorbeeld in Leersum, Amerongen en Rhenen.

Ten noorden van het veenpakket liep de route van Amsterdam via Amersfoort naar Arnhem. Tot ongeveer 1825 liep de weg door Lunteren, maar in 1830 liet de

Rijksoverheid hem verleggen over De Klomp en met klinkers verharderen.¹⁴ Het gedeelte tussen Woudenberg en Arnhem heet nu de provinciale weg 224 (N224). Op de kruising bij De Klomp passeert de weg Veenendaal op een afstand van ongeveer tweeënhalve kilometer. De Klomp was een buurtschap aan een kruispunt van wegen naar Amersfoort, Lunteren, Arnhem en Veenendaal. Hier stond de herberg De Swaen, later De Klomp genoemd, waar reizigers en paarden

Detail en bewerking van een kaart met de Veense tollen, 1865 (J. Kuyper, *Gemeente Atlas van de Provincie Utrecht* 1868, herdruk 1986)

konden uitrusten. Achter de herberg bevonden zich het opslagterrein De Clampe en het oude turfhaventje Het Meentje. De Boveneindsche Grift eindigde er, zodat schippers met hun schuitjes goederen naar Veenendaal, de Rijn en Wageningen konden vervoeren.

Doorgaande wegen

Het verkeer over de oost-west lopende wegen passeerde Veenendaal dus op enige afstand, maar de reizigers die van noord naar zuid trokken kwamen meestal door Veenendaal. Welke route volgden zij door de bebouwde kom? Al voor 1815 waren de tegenwoordige Kerkewijk, de Nieuwe-weg-Noord en het eind van de Munnikenweg van tolbomen voorzien. Het waren de toegangswegen tot Veenendaal en het is aannemelijk om het traject tussen de tollen als de doorgaande noord-zuid lopende wegen te beschouwen.

Baanbrekende projecten

Met het vertrek van de Fransen in 1813 vielen allerlei handelsblokkades weg. De nieuwe Rijksoverheid onder leiding van koning Willem I stelde zich tot taak de economie van het verarmde Nederland te stimuleren. Zo werden onder meer kanalen, verkeerswegen en spoorlijnen aangelegd en verbeterd. Binnen een relatief korte periode leidde dat tot een geweldige uitbreiding van de transportmogelijkheden. Veenendaal en de regio kregen met vijf infrastructurele projecten te maken. Twee ervan betroffen het verharde van de oost-west lopende wegen tussen Utrecht en Arnhem. Zij kregen daarmee de status van 'Rijksstraatwegen der eerste klasse', die voorbehouden was aan de wegen tussen de grote steden in Holland en het buitenland. De vernieuwde straatweg via Amerongen, Elst en Rhenen was in 1820 gereed en de verharde route via Renswoude, De Klomp en Ede lag er tien jaar later. In De Klomp werd toen een station

van de paardenposterij gevestigd.¹⁵

Vervolgens bevorderde de Rijksoverheid de aanleg van een nieuwe spoorlijn tussen Amsterdam en Arnhem. Ook deze liep in de richting van west naar oost en kwam in 1845 gereed. Een paar kilometer buiten de gemeentegrenzen kreeg Veenendaal een treinstation aan De Klomp. Het zal duidelijk zijn dat genoemde projecten in de eerste plaats een nationaal en economisch belang dienden. Zij moesten de vervoersstromen tussen Holland en Duitsland bevorderen. Dat nam niet weg dat de bewoners van Zuidoost-Utrecht er ook van konden profiteren. De aanleg van een klinkerweg tussen De Klomp en Elst en de daaruit voortvloeiende aanpassing in het centrum van Veenendaal waren eerder projecten van regionale aard met voor Veenendaal lokale gevolgen.

Detail en bewerking van een kaart uit 1866 met vijf baanbrekende projecten in Zuidoost-Utrecht in de jaren 1820-1845 (J. Kuyper, *Gemeente Atlas van de Provincie Utrecht 1868*, herdruk 1986)

Van De Klomp naar het Ingense veer

Toen in 1844 de gouverneur van de provincie Utrecht de weg van 'de Paardenposterij aan de Klomp naar het Ingense Veer' opende, staken de inwoners van Veenendaal de vlag uit. Het dorp kreeg zo de beschikking over verharde verbindingen.

dingswegen met het buitengebied. De nieuwe klinkerweg werd grotendeels aangelegd over de bestaande zandwegen. Het gedeelte tussen Veenendaal en Elst was een relatief nieuwe route over de Utrechtse Heuvelrug. Zij staat ingetekend op een kaart uit 1793.¹⁶ Wat was de reden van het ontstaan van deze nieuwe verbinding?

Bestaansrecht

Het belang van de route tussen Veenendaal en Elst wordt duidelijk als we kijken naar geschiedenis van de veerpont over de Rijn tussen Ingen en Elst.¹⁷ Omstreeks 1820 kwam een slepend conflict tot ontlading dat speelde tussen de eigenaren van de drie naburige veerponten over de Rijn in Rhenen, Amerongen en Elst. Het eindigde voor het Hooggerechtshof in Den Haag. De uitspraak van het hof maakte korte metten met het vermeende alleenrecht van de veerdiensten bij Amerongen en Rhenen. Het Ingense veer bleek in de behoefte van het regionale verkeer te voorzien en bevestigde daarmee zijn bestaansrecht. De gerechtelijke uitspraak was in overeenstemming met het beleid van de Rijksoverheid om de infrastructuur uit te breiden.

Een belangrijke zandweg

De bewijsvoering bij het veerpontconflict geeft een aardige kijk op de vervoersstromen in Zuidoost-Utrecht omstreeks 1820¹⁸. Zo vonden plaatsen als Lienden en Tiel het belangrijk om via het Ingense veer over te steken, omdat de verbinding met Veenendaal, Renswoude en de dorpen op de West-Veluwe daardoor korter werd. Gedeputeerde Staten van Utrecht zagen de veerpont in Ingen als een belangrijk middel om vee, hooi en mest naar Elst, Veenendaal en Scherpenzeel te vervoeren. Ook de gemeenteraad van Veenendaal vond de veerverbinding zeer belangrijk. Vanuit de Betuwe trokken kooplui met vee en fruit naar de markten van Veenendaal, terwijl Veense handelsreizigers met producten van de wol- en sajefabrieken naar Tiel en vandaar naar Brabant, Zuid-Holland en Zeeland trokken. De weg over Elst en het Ingense veer was de kortste route. Als het veer niet kon varen was een lange en moeilijke omweg over Rhenen, Amerongen en soms Wijk bij Duurstede nodig.

Ook de bijenhandelaren uit Brabant en de Betuwe maakten gebruik van het Ingense veer. Hun wagens staan vermeld op de tarievenlijst.¹⁹

Aankomst van het veer van Elst in Ingen, circa 1910 (*J. Honders, Het Ingense Veer, Vijfhonderd jaar geschiedenis, 2009*)

Oversteek over de bevroren rivier: 5 cent.

de weg naar het station Veenendaal-De Klomp te verlengen. Ook de Nederlandsche Rhijnspoorweg-Maatschappij zag er brood in en nam voor bijna 25% deel in het benodigde kapitaal voor de aanleg van de weg.²³

Uit de particuliere aandeelhouders van de weg tussen De Klomp en het Ingense veer ontstond een raad van commissarissen die als dagelijks bestuur optrad en verantwoording schuldig was aan de Rijksoverheid. Het Rijk fungeerde als hoofdregisseur bij de aanleg, de provinciebesturen van Gelderland en Utrecht bemiddelden tussen de gemeenten en het Rijk en Rijkswaterstaat verschaftte de technische faciliteiten voor de aanleg en het onderhoud. Met de uitgifte van particuliere aandelen en het verstrekken van leningen, subsidies en garanties door de overheid werd het kapitaal ingebracht. Daarnaast dienden de opbrengsten van de toltarieven voor de beta-

plaatsen via de tegenwoordige Klompersteeg, Nieuweweg-noord, Nieuweweg, Hoofdstraat en Kerkewijk, vanuit de Vallei de Heuvelrug oversteken en vandaar afdalen naar Elst en het Ingense veer.

In 1843 volgde de aanbesteding en op 1 mei 1844, zes jaar na het eerste initiatief, volgde de opening. De gouverneur van Utrecht prees het particulier initiatief en benadrukte het belang voor het 'volkrijke' Veenendaal dat hiermee in onmiddellijke aanraking kwam met de Rhijnspoorweg.²⁴ Het was een meevaller voor het gemeentebestuur dat desgevraagd het Rijk ook het onderhoud binnen de gemeentegrenzen op zich wilde nemen. Door deze regeling kreeg de weg van De Klomp naar het Ingense veer ook in het dorp de classificatie van rijksstraatweg.²⁵ Met de opening was Veenendaal in 1844 rechtstreeks verbonden met het landelijk stelsel van rijksstraatwegen.

De rijksstraatweg van het Ingense veer naar De Klomp, afdalend naar Veenendaal, circa 1915 (collectie Ineke van Schuppen)

ling van de rente en de aflossing van de leningen. Rijkswaterstaat ontwierp het tracé voor de nieuwe rijksweg van De Klomp naar het Ingense veer en liet dit grotendeels over de gebaande zandwegen lopen. Vanaf De Klomp zou het verkeer zich ver-

Demping van een oud veenkanaal

Het centrum van Veenendaal bleek niet geschikt voor het toenemende verkeer op de nieuwe rijksstraatweg. In de huidige Hoofdstraat lag het oude veenkanaal de Kerckenwijk. Aan weerszij-

den bevond zich een smalle weg. Het zwaarder wordende verkeer dreigde de kaden kapot te rijden. Bovendien gooiden de aanwonenden voortdurend as- en mestafval op het wegdek. Met een lening van f 18.000,- van de Rijksoverheid en f 2000,- subsidie van de provincie Utrecht kon de gemeente het kanaal laten dempen en de tegenwoordige Hoofdstraat herinrichten. De burgemeester stelde daarbij als voorwaarde dat het project alleen door werkloze Veenendalers werd uitgevoerd. In 1846 was het karwei voltooid en had de Hoofdstraat een brede rijbaan van vijf meter gekregen met twee bomenrijen en twee voetpaden.²⁶

Met deze ingreep kondigde zich een nieuwe ontwikkeling in Veenendaal aan: oude veenkanalen moesten plaats maken voor nieuwe wegen in verband met de groei van het verkeer. De visie van een gemeenteambtenaar in 1856 is veelzeggend: 'Door de ligging dezer gemeente en de kleinen omvang harer grens, bestaan hier behalve de straatweg van De Klomp naar het Ingense veer

geene wegen van eenigen naam.'²⁷

Tollen en wagens

De instanties of particulieren die verantwoordelijk waren voor de aanleg of het onderhoud van de wegen, wilden van de weggebruiker een vergoeding terugzien. Vanaf het ontstaan van Veenendaal hebben de inwoners met tolheffing te maken gehad. Ook in 1812 stond aan de tegenwoordige Kerkewijk een tol, waarvan het veenraadschap, de voorloper van het waterschap, eigenaar was. Bestuurders van bespannen rijtuigen en karren, 'een paard onder de man' en begeleiders van schapen, varkens, koeien en ossen moesten hier tol betalen. Voetgangers werden in het gemeenteverslag van 1856 niet vermeld.²⁸

Behalve het particulier verkeer waren er omstreeks 1820 drie officiële verbindingsdiensten met paard-en-wagen, die tweemaal per week in Veenendaal stopten. Daarnaast reden er ook verschillende illegale vervoerders. De wagens gingen van en naar Utrecht, Amersfoort, Arnhem

Hotel De Klomp, 1887. We kijken in de richting van Ede. Rechts ging je naar Veenendaal, links naar Lunteren

en Tiel²⁹ over routes die grotendeels gelijkliepen met de huidige provinciale wegen.

Nadat de weg van Utrecht via Rhenen naar Arnhem in 1820 een klinkerlaag had gekregen, stelde de gemeente Veenendaal een postwagenglement op voor de route.³⁰ De postwagens reden over Amerongen, Doorn en Zeist en deden er inclusief de pauzes zes uur over. Met slecht weer moest er een huif over de bak. Passagiers betaalden voor de rit f 1,10. Dat was voor die tijd meer dan het dagloon van een arbeider.

In 1827 waren de plannen inzake de aanleg van de rijksstraatweg van Amersfoort naar Arnhem voor postmeester Floor aanleiding om in De Klomp naast de oude herberg De Swaen een paardenposterij te beginnen. De paardenposterij was een staatsinstelling, waarbij postmeesters verplicht waren voldoende bespannen wagens langs de hoofdroutes beschikbaar te houden. De wagens werden onder andere ingezet bij het diplomatieke verkeer en moesten in estafettevorm snel grote afstanden kunnen afleggen.³¹ Het zal in die tijd bij het kruispunt in De Klomp aardig druk zijn geweest.

In 1844 liet de Rijksoverheid langs de klinkerweg van De Klomp naar het Ingense veer en aan de gemeentegrenzen van Veenendaal twee tolbomen met woningen plaatsen. De ene rijks-tol kwam op de Kerkewijk te staan, dicht bij de grenspaal met Rhenen, de tweede tol verscheen op de Nieuweweg-noord, bij de brug over de Jufferswijk.³² Net als de tollens uit de zeventiende en achttiende eeuw stonden de nieuwe tollens aan de belangrijkste toegangswegen. Het veenraadschap deed de oude tol aan de Kerkewijk over aan de Rijksoverheid.

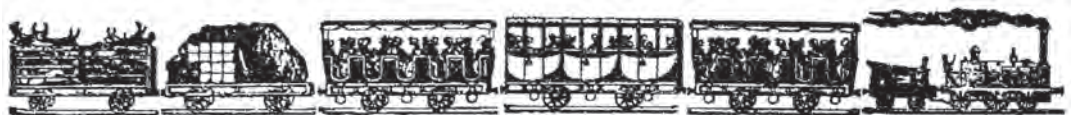
De eerste spoorweg

Van de vijf baanbrekende projecten moet vooral de eerste spoorweg veel indruk hebben gemaakt op de omwonenden. De trein vormde voor hen een keurige rij van onderling verbonden diligen-

ces, niet door paarden getrokken, geheimzinnig en als vanzelf puffend en rammelend voortrollend over een ijzeren weg zonder hellingen en kuilen.³³ Zes jaar na de opening van de eerste spoorlijn tussen Amsterdam en Haarlem volgde in 1845 het traject Amsterdam-Arnhem, dat grotendeels door de provincie Utrecht liep. De lijn was aangelegd ter bevordering van het handelsverkeer tussen Amsterdam en Duitsland. Veenendaal had het voordeel dat het in de buurt van deze spoorlijn lag. Het station Veenendaal-De Klomp verrees op tweeënhalve kilometer van het centrum.

Het gemeentebestuur zag met de spoorlijn de welvaart in Veenendaal al toenemen: een station aan deze lijn moest de vele fabrieken in het volkrijke dorp tot verdere bloei brengen. Al in 1838 vroeg de gemeente het Rijk om een 'aanlegplaats' voor de trein die ook geschikt moest zijn voor het laden en lossen van goederen uit de Betuwe.³⁴ Op 15 maart 1845 stond aan De Klomp het eerste Veenendaalse treinstation. Dat was voor Nederlandse begrippen zeer vlot. Grotere steden als Amersfoort en Zwolle en de steden ten zuiden van de grote rivieren volgden pas circa twintig jaar later.³⁵ Vanaf 1845 konden reizigers en goederen al rechtstreeks met de Nederlandsche Rhijnspoorweg-Maatschappij vanuit Veenendaal naar Amsterdam en Arnhem worden vervoerd. Het nieuwe station moet voor die tijd uitstekend bereikbaar zijn geweest, omdat de spoorwegmaatschappij ook de korte verbinding tussen het station en de weg van De Klomp naar het Ingense veer met klinkers liet verhardens. Veenendaal, de regio Zuidoost-Utrecht en de dorpen in de Betuwe en van de West-Veluwe konden profiteren van de nieuwe rijksstraatweg. Voor de bewoners van de regio was het station Veenendaal-De Klomp de dichtstbijzijnde mogelijkheid om met de trein te reizen.

De wagenten speelden op de nieuwe situatie in. Zo liet ondernemer B. van Altena een diligence rijden op het tweeënhalve kilometer

Trein zoals die op het station Veenendaal-De Klomp omstreeks 1850 te zien was (Guus Veenendaal, *Spoorwegen in Nederland, Van 1834 tot nu, 2008*)

lange traject tussen de Markt in Veenendaal en het station aan De Klomp. Hij moest een half uur voor het vertrek van de drie dagelijkse treinen op het station aanwezig zijn. Een passagier betaalde f 0,25 voor de rit en f 0,10 voor de bagage.³⁶ Vergeleken met de reis van zes uur per diligence naar Utrecht, duurde de treinreis een uur. Evenals de trein naar Utrecht en Amsterdam kwam die naar Arnhem driemaal per dag langs.

Waterwegen

De infrastructurele projecten van het Rijk hadden geen betrekking op de verbetering van de vaar-

en de vele dwarssloten waren voor karren en rijtuigen lastige obstakels en de meeste mensen woonden langs een kanaal of sloot. Regionaal was er nog enig vervoer per aak van en naar De Klomp, Renswoude en Wageningen.

Samenleving

Hadden de veranderingen in de bereikbaarheid iets te maken met ontwikkelingen in de Veenendaalse samenleving? Tussen 1815 en 1850 steeg het inwoneraantal van 2043 tot 2950. Gemiddeld kwamen er elk jaar 26 personen bij. De groei werd veroorzaakt door het geboorteoverschot. Er

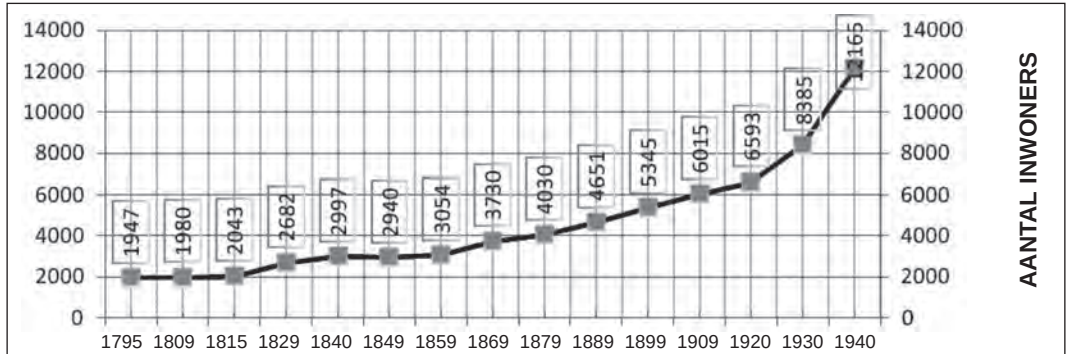
Het Boveneind met op de achtergrond het treinviaduct bij De Klomp (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

wegen in de regio. Wel werd in 1818 op initiatief van het provinciaal bestuur en ter verbetering van de afwatering en bevaarbaarheid een begin gemaakt met het uitdiepen van de Grift.³⁷ Veel Veenendalers maakten plaatselijk nog van de waterwegen gebruik. Dat bleek in 1845 uit de vele protesten tegen het dempen van het kanaal door de huidige Hoofdstraat. De hoge bruggetjes

vestigden zich nauwelijks nieuwe bewoners in het dorp. De afwijking van de landelijke en provinciale cijfers was gering.³⁸ Maar de groeicijfers waren in de genoemde periode merkwaardig verdeeld. In de eerste vijftien jaar vond een relatief sterke groei plaats, maar in de volgende periode van twintig jaar kwam de groei praktisch tot stilstand. Verklaringen hiervoor zijn de uitbraak van

de cholera en de grootste overstroming in de geschiedenis van het dorp in 1855. Veel inwoners zijn in deze periode overleden of vertrokken. De uitvoering van de grote infrastructurele projecten zijn in Veenendaal niet samengegaan met een uitbreiding van het inwoneraantal.

het Fort aan de Buursteeg. De Emminkhuizerberg werd door de ijzeren weg in twee delen gesplitst. Bij de overwegen plaatste de spoorwegmaatschappij baanwachtershuisjes voor het onderhouds- en bewakingspersoneel. Op het traject tussen station Maarsbergen en De Klomp is anno

Grafiek van de bevolkingsgroei van Stichts Veenendaal 1795-1940

Ruimtelijke ordening

Vanaf het ontstaan van Veenendaal vestigden de bewoners zich vooral langs de kanalen in de tegenwoordige Hoofdstraat en Hoogstraat en aan wat we nu kennen als het Zwaaipelein. De woningen stonden met de voorkant naar het water gekeerd. Behalve voor het vervoer per schuit gebruikten de aanwonende wolkammers het water ook voor het wassen van hun wol. In 1838 plaatste de Nijmegenaar Van de Poll een aantal loodsen voor katoenverwerking op de helling van de heuvel het Kleine Veenloo. De vroegere Van de Pollstraat herinnerde nog aan zijn bedrijf en de arbeiderswoningen die daar hebben gestaan. Op de hoek van de Nieuwe-weg en de Zandstraat, vlak bij de Grift, begon wolkammersbaas Dirk Stevencz. van Schuppen een werkplaats waarmee hij de basis legde voor de latere Scheepjeswolfabriek.

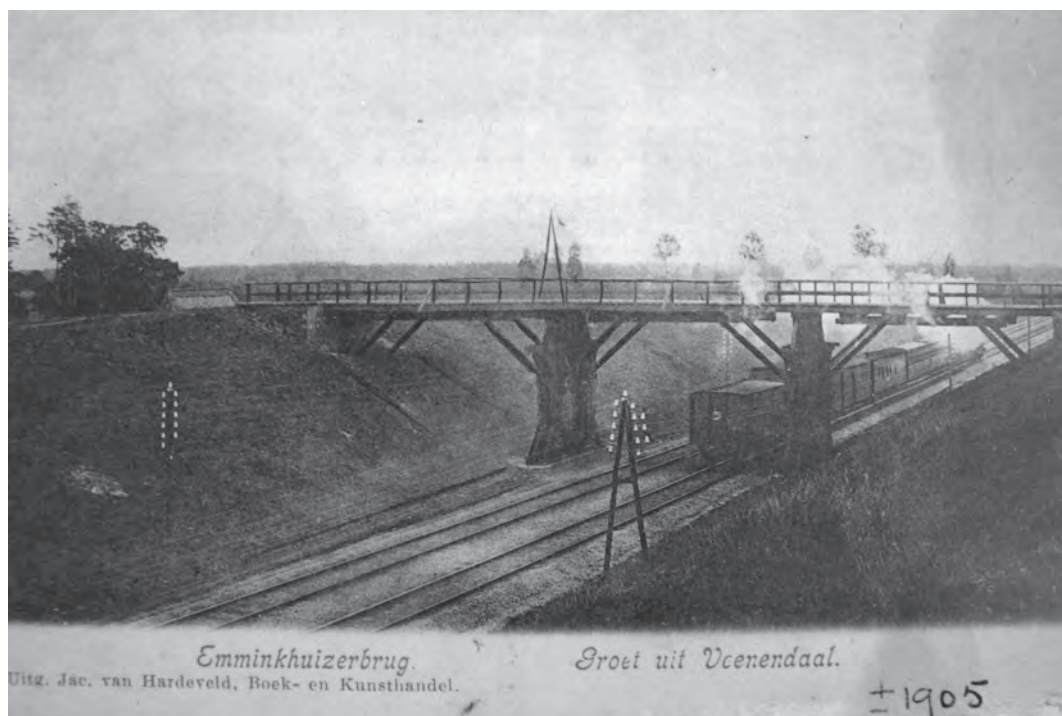
Zoals opgemerkt week het tracé van de weg van De Klomp naar het Ingense veer nauwelijks af van de oude noord-zuid lopende route van voor 1815. Hier en daar werd een bocht afgesneden. Langs de weg viel geen nieuwe bebouwing te ontdekken. In het buitengebied veroorzaakte de spoorlijn een doorsnijding van het oude landschap met de al vele eeuwen bestaande vormen van infrastructuur. Ook ging het spoortracé door een van de belangrijke forten van de Grebbelinie,

2012 daarvan nog één oorspronkelijk huisje over. In de buurt van De Klomp was de grond drassig en moest de spoorbaan op een verhoogde dijk aangelegd worden. Nog steeds moeten de reizigers een oprit oprijden om het station te bereiken. Ook moesten de spoorarbeiders ten noorden van Veenendaal de Emminkhuizerberg doorgraven. In de periode 1815-1845 vonden de veranderingen in de ruimtelijke orde vooral plaats als gevolg van de infrastructurele projecten zelf. Een relatie met andere aspecten in de samenleving is niet onmiddellijk aantoonbaar.

Nijverheid

Vanaf het midden van de achttiende eeuw was de wolnijverheid de belangrijkste economische activiteit in Veenendaal.³⁹ Het werk bestond vooral uit het kammen en spinnen van wol, meestal in het huis van de wolkammersbaas zelf. Handelsreizigers verkochten de bewerkte draad als sajiet buiten het dorp. Sommige wolkammersbazen verzamelden hun arbeiders in een werkplaats. In de eerste helft van de negentiende eeuw noemde men dat al een fabriek. Concentratie van thuiswerkende textielarbeiders kwam in het hele land voor. Mechanisatie door het gebruik van grotere spin- en weeftoestellen droeg bij aan een doelmatiger productieproces.

In Veenendaal ging zo'n productiewijze de fabri-

De spoorwegdoorsnijding op de Emminkhuizerberg, circa 1905 (collectie Jan van Oeveren)

kant Van Schuppen nog te traag. In 1837 besloot hij zijn wol met behulp van stoomkracht in Leiden te laten spinnen. Ondanks het ongenoegen van de Veenendaalse arbeiders zette hij door.⁴⁰ Toen een jaar later Van de Poll een katoenspinnerij en -weverij in Veenendaal vestigde, had hij meteen succes: in hetzelfde jaar had hij al zo'n honderd arbeiders in dienst.⁴¹ Aangezien zich nauwelijks nieuwe bewoners in Veenendaal vestigden, moesten deze werknemers uit de eigen bevolking komen. Opmerkelijk is dat er op het moment van oprichting van beide bedrijven nog geen trein in Nederland reed. De aan- en afvoer van grondstoffen en producten moest dus per schip en/of met paard-en-wagen gebeuren.

Ten slotte

De jaren 1815-1845 overziende kunnen we vaststellen dat Veenendaal te maken kreeg met een vijftal infrastructurele en letterlijk baanbrekende projecten die de bereikbaarheid van het dorp aanzienlijk hebben vergroot. De aanleg van wegen, het dempen van een kanaal en de komst van een ijzeren weg door het landschap moeten

voor de inwoners indrukwekkende gebeurtenissen geweest zijn. Toch leken er maar weinig nieuwe ontwikkelingen plaats te vinden die tot aantoonbare veranderingen zouden leiden. In een volgend artikel over de geschiedenis van de bereikbaarheid van Veenendaal gaan we onderzoeken of het dorp van de genoemde infrastructurele projecten kon profiteren.

Noten

- 1 Thoomes, J.G. *Vier eeuwen Veenendaal* (Wageningen 1949), p. 66, 67, 92.
- 2 Boon, J.G.M. *De Utrechtse gemeenten in 1815 in vraag en antwoord* (Utrecht 1972), p. 96.
- 3 *De Utrechtse gemeenten in 1815*, p. 110.
- 4 Manen, D. van. *Aanzienlijk vlek in 't Stichtse. Kroniek van de Veenendaalse samenleving tot 1840* (Veenendaal 2001), jaar 1812.
- 5 *De Utrechtse gemeenten in 1815*, p. 110, 111.
- 6 Duvekot, Ruud. *Nooit vergeet ik het ongewone geluid van de fabrieksbel. Een studie naar de kulturele strijd in Veenendaal tijdens de overgang van huisnijverheid naar fabrieksproductie 1850-1915* (Utrecht 1988), p. 31.
- 7 Duvekot. *Nooit vergeet ik*, p. 32.

- 8 Manen, van. *Kroniek*, jaar 1807.
- 9 *De Utrechtse gemeenten in 1815*, p. 155, 156, 157.
- 10 *De Vallei*, 23 maart 1955.
- 11 *De Utrechtse gemeenten in 1815*, p. 111.
- 12 Brink, E.A..B.J. ten. *De geschiedenis van het post-vervoer* (Bussum 1969), p. 25, 26.
- 13 Manen, van. *Kroniek*, jaar 1820.
- 14 Hoekstra, P. Lunteren. *Een historische studie* (Barneveld 2011, 2^e uitgebreide druk), p. 52.
- 15 Manen, van. *Kroniek*, jaar 1827.
- 16 *Rhenen in 1832. Grondgebruik en eigendom, Kadas-trale atlas provincie Utrecht 8* (Rhenen 2002), p. 21.
- 17 Honders, J. *Het Ingense Veer. Vijfhonderd jaar geschiedenis* (Kesteren, 2009), p. 35.
- 18 Archiefblok 0039, inv.nr. 9793, Rijksarchief in Gelderland, locatie Nijmegen.
- 19 Idem.
- 20 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 8 juli 1925.
- 21 Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nr. 136, Gemeentearchief Veenendaal (GAV).
- 22 Idem.
- 23 *Rapport van de commissie, benoemd bij 's Konings besluit van 22 October 1844, over de aangelegenheden van den Rhijnspoorweg, voorafgegaan door het genoemd* (Amsterdam 1845), p. 19.
- 24 *Verslag van de Gedeputeerde Staten der Provincie Utrecht* (1844), p. 32.
- 25 Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv. nr. 142, GAV.
- 26 Polder, A., 'Einde Veenendaalse Giethoorn; over griften, wijken en vaarten - en waarom ze verdwenen', in: *Geschiedenis van Veenendaal 2* (Veenendaal 2005), p. 56-60.
- 27 Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv. nr. 2150, GAV.
- 28 Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv. nr. 112, GAV.
- 29 Idem.
- 30 Manen, van. *Kroniek*, jaar 1820.
- 31 Jobé, Joseph. *Van koetsen en karossen* (Haarlem 1977) p. 157-166.
- 32 Algemene Rekenkamer, Domeinen, toegang 2.02.09.06, bestanddeel 376, Nationaal Archief, Den Haag.
- 33 Auke van der Woud. *Het lege land. De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848* (Amsterdam 2007, 7e druk), p. 171.
- 34 Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv. nr.136, GAV.
- 35 Veenendaal, Guus. *Spoorwegen in Nederland. Van 1834 tot nu* (Amsterdam, 2008, 2^e herziene en aangevulde editie), p. 247.
- 36 Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv. nr. 142, GAV.
- 37 Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv. nr. 120, GAV.
- 38 Duvekot. *Nooit vergeet ik*, p. 25.
- 39 Duvekot, R.C., 'Industrialiserend Veenendaal. Textielfabricage in Veenendaal in de negentiende eeuw tot 1914' in: *Geschiedenis van Veenendaal* (Veenendaal 2000), p.187.
- 40 *Bredasche Courant*, 27 januari 1838, *Nieuwe Amsterdamsche Courant*, 31 januari 1838.
- 41 Manen, van. *Kroniek*, jaar 1838.

Sprekende leraren van het CLV

Leraren uit je jeugd zijn soms verantwoordelijk voor uitspraken die je je hele leven bijblijven. Naast grapjes die ze veelal op dezelfde manier maakten (zoals na het aandoen van het licht in een lokaal: 'Dan kunnen we tenminste zien wat we zeggen'), waren er ook uitspraken en manieren van doen die heel kenmerkend waren voor de desbetreffende leraar. Bij wijze van voorbeeld volgen er hier een paar.

DOOR DAAN THOOMES

Tigchelaar (leraar godsdienst)

In de eerste klas ging hij uitvoerig in op de omgangsvormen die in acht moesten worden genomen. Bijzondere aandacht besteedde hij aan de beleefdheidsvormen die golden bij een bezoek aan de rector: 'Bij het binnentreden van de kamer van de rector, dr. Bax, past eerbied. Je jas en tas laat je op de gang. Pas wanneer het lichtje bij de deur op groen springt, mag je naar binnen. Langzaam lopen en geen handen in de zakken. Wacht tot je iets gevraagd wordt. In gesprek met de rector spreek je natuurlijk met twee woorden.'

Carsouw (conrector en leraar wiskunde)

Door Evert van Baren in *Markante Veenendalers* kernachtig getypeerd: 'Waar dr. Bax gereserveerd overkwam, was onderdirecteur Carsouw flamboy-

ant en toegankelijk en altijd in voor een leuke grap.' Zo maakte Carsouw regelmatig iemand uit voor 'een zak tabak' en tegen een nietsvermoedend meisje in de klas zei hij bijvoorbeeld: 'Vind jij dat ik sexappeal heb?', om te vervolgen met zijn uitleg van de kenmerken van de hypotenusa, de schuine zijde van een rechthoekige driehoek. Een voor die tijd buitengewoon gewaagde manier van praten. Toch kon iedereen om zijn grapjes lachen en was hij bepaald populair.

Schouten (leraar biologie)

Tegen een jongen die nog geen meisje had: 'En denk erom: geen hand vol, maar een land vol, hè?' In de klas ging hij regelmatig tussen de rijen banken staan. Dan nam hij de hand van een jongen in de ene rij en vervolgens de hand van

In de lerarenkamer, 1957 (50 jaar CLV, *Deugdzaam, degelijk en doortastend, Een geschiedenis...*, 1996)

Het Christelijk Lyceum in de Tuinstraat, circa 1967 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

een meisje in de andere rij met de opmerking: 'Nu zijn Henk en Greetje met elkaar verbonden. Is dat niet romantisch?'

Wijmenga (leraar geschiedenis)

Bij het dicteren van repetitievragen telkens een kenmerkende aanhef: 'Leg uit, zeg precies en stuur mij niet met een kluitje in het riet.' Wijmenga rookte grote sigaren in de klas. Soms, als zijn sigaar niet goed trok, riep hij: 'Er zit een lek in mijn sigaar!'

Hiensch (leraar geschiedenis)

Bij het rammelen van los geld in zijn zak: 'Lekker geluidje, hè?' Dat kon hij graag nog een paar keer herhalen. De repetitievragen schreef hij op het bord en aan het eind tekende hij een kruis met daarin het woord 'Einde' en 'The End' en 'La Fin' en 'Das Ende'. Bij elke volgende keer kwam er nog weer een vertaling in een andere taal bij.

Van Doorn (leraar gymnastiek)

'Jongens, zet de banken maar klaar. We gaan zaalvoetballen.' (De banken vormden de doelen bij zitvoetbal.)

Drs. H. Hiensch, circa 1962 (collectie Ineke van Schuppen)

Jansen (leraar Frans)

Bij het bespreken van rapportcijfers tegen een leerling: 'Hoe kun je nu een onvoldoende halen voor Nederlands, een taal die je al je hele leven spreekt?'

Boon (leraar Engels)

Een 'echte schoolmeester', die in repetities telkens constructies herhaalde waarin veel fouten werden gemaakt, zoals: 'That brother of yours', 'that sister of mine' en 'an aunt of hers'. Bij het bespreken van het woord sunshine hief hij het lied *You are my sunshine* aan.

Houtman (leraar muziek)

'Eine kleine Nachtmurrie van Mozart'. En: 'Het is opvallend dat de meeste leerlingen zeggen niet van klassieke muziek te houden, maar dat het boek *X-Y-Z der muziek* van Casper Höweler zelden of nooit wordt aangeboden op de boekenmarkt voor gebruikte schoolboeken.'

Punt (leraar Frans)

Na langdurig in zijn agenda te hebben gekeken: 'Een beurt voor ... die jongen van ..., nee, ik bedoel dat meisje van' Tijdens de laatste les voor de vakantie of op sterk aandringen van de leerlingen tijdens een gewone les vertelde meneer

Punt een spookverhaal. Hij was een meester in het vertellen van spannende verhalen, die zich meestal afspeelden in Parijs.

Jol (leraar staatsinrichting)

'Een Koninklijk Besluit is een bijzonder soort Algemene Maatregel van Bestuur welke inhoud meestal van wetgevende aard is.'

Bosma (leraar Nederlands)

'In de zin 'Jan verft de deur groen' is het woord groen een *Bep van Gest*.'

Breekveld (leraar Duits)

'Er is een groot verschil tussen het Duitse lachen en het Nederlandse lachen.' Daarbij sprak hij, misschien door zijn Groningse accent, die woorden eigenlijk eender uit.

Generatiegenoten zullen zich ongetwijfeld nog veel meer van dit soort uitspraken herinneren. Kenmerkend blijft dat ze een leven lang met je meegaan.

Drs. G.W. Punt (tweede van links op de eerste rij) op een klassenavond met de jongensklas 1E in de noodschool aan de Tuinstraat, circa 1959. De tweede van rechts op de tweede rij is Bert Wisgerhof. Zijn hand rust op de schouder van Cor Slok (derde van rechts, zelfde rij). Uiterst rechts op de achterste rij Jan van Schuppen en derde van rechts op diezelfde rij Siem Gerritsen (collectie Cor Slok)

Honderdjarigen in Veenendaal (21)

De honderdjarige die we deze keer voor het voetlicht halen, zal voor velen geen onbekende zijn. Het is mevrouw Wilhelmina Klumpenaar-van Hasselaar, die gewoond heeft aan de Zandstraat en daar samen met haar man een kruidenierswinkel runde. Zij bereikte de leeftijd van 102 jaar en 2 maanden.

DOOR WIM VAN ELST

Wilhelmina van Hasselaar werd geboren op 5 september 1905 aan het Benedeneind A 75 in Gelders Veenendaal (gemeente Ede) en was de vierde dochter van landbouwer Albertus van Hasselaar en Jannigje Roseboom. Vóór haar waren al Johanna (1898), Elisabeth (1899) en Hendrika (1902) ter wereld gekomen. Na haar volgde Hendrik, die in 1907 geboren werd. Het bevolkingsregister van Ede vermeldt dat het gezin Van Hasselaar-Roseboom in 1908 naar de gemeente Rhenen verhuisde, waar Willem (1910), Teunisje (1913) en Gijsbertha (1915) hun eerste levenslicht zagen. Helaas kwam de driejarige Willem(pje) op 25 april 1913 door

verdrinking om het leven. De rij werd gesloten met de in Veenendaal geboren Willem (1919). In laatstgenoemde gemeente (wijk D, nummer 103) moesten de ouders in 1923 nog de geboorte van een levenloos meisje meemaken.

Fout

Van de geboorte van Wilhelmina werd aangifte gedaan door de 33-jarige vader Van Hasselaar ten overstaan van Albert Jan Arnoldus Thürkow, ambtenaar van de burgerlijke stand van de gemeente Ede. Als getuigen waren aanwezig: Arie Versteeg, oud 45 jaar, van beroep gemeentebode en Marinus van Ettikhoven, oud 42 jaar,

Het ouderlijk huis aan het Benedeneind met opa Van Hasselaar in de aak, circa 1925 (collectie H. Klumpenaar)

van beroep gemeenteveldwachter, allebei woonachtig in Ede. Volgens de akte was het kind 'des namiddags ten tien ure' geboren.

Een fout die de ambtenaar maakte bij het invullen van de geboorteakte van Wilhelmina, wil ik u niet onthouden. Hij schreef namelijk dat het kind van het mannelijk geslacht was. Dat moest later, uiteraard met de nodige handtekeningen, worden veranderd.

Familienamen

Omdat mijn eigen moeder de familienaam Harselaar draagt, was ik benieuwd of Wilhelmina van Hasselaar in familierelatie stond met Cornelia Harselaar (mijn moeder). Beiden bleken inderdaad in de stamboom van mijn grootvader voor te komen. Verder viel op dat de namen Hasselaar en Harselaar zo nu en dan door elkaar worden gebruikt, al dan niet met het tussenvoegsel 'van'. Zelfs de naam Harselaar blijkt te bestaan, zij het duidelijk minder in aantal.

Volgens gegevens van het Meertens Instituut (www.meertens.knaw.nl/nfb) komen de familienamen (Van) Harselaar en (Van) Hasselaar vooral in het midden van het land voor, waarbij met name Veenendaal en Ede worden aangegeven. Denk ook aan het industrieterrein Harselaar bij Barneveld.

Huwelijk

Wilhelmina van Hasselaar leerde Jacobus Johannes Klumpenaar kennen en deze ontmoeting leidde tot een vaste relatie. Hij was een zoon van de in Ommeren (gemeente Lienden) geboren Johannes Dirk Klumpenaar en de uit Veenendaal afkomstige Elizabeth de Gooijer en werd op 29 februari 1904 te Veenendaal geboren op het adres Zandstraat 51. Van de negen kinderen was Kobus de op een na jongste.

Het huwelijk tussen de 27-jarige Kobus en Mien, die 25 jaar was, werd op 18 maart 1931 te Veenendaal voltrokken ten overstaan van J. Hille, ambtenaar van de burgerlijke stand. Velen zullen hem nog kennen met zijn zwak, nasaal stemgeluid. De afkondiging had op zaterdag 7 maart plaatsgevonden. Getuigen bij het huwelijk waren Johannes Dirk Klumpenaar, 42 jaar, kruidenier,

wonende te Ede, broer van de bruidegom en Abraham van Kesteren, 32 jaar, brievenbesteller, wonende te Ede, zwager van de bruid. De akte werd ondertekend door het bruidspaar, de beide ouderparen, de twee getuigen en uiteraard de heer Hille.

Na de huwelijkssluiting volgde de kerkelijke bevestiging in de Christelijke Gereformeerde Bethelkerk aan het Boerscheland, waarin dominee P.J. de Bruin voorging.

Huisvesting

Achteraf gezien bleek de huisvesting voor het jonge paar al keurig door de ouders van Kobus overdacht en geregeld te zijn ten gunste van de kinderen. Wat was namelijk het geval? Zij kochten in de Zandstraat het pand waar smid Teunis Konings en zijn vrouw Caroline Knijff en daarna nog twee jaar het gezin van Anthonie van den Heuvel en Hendrika Boers hadden gewoond.

Een van de nazaten van Klumpenaar vertelde mij dat de oude, enigszins vervallen woning waarin Klumpenaar senior het vak van schoenmaker uitoefende en zijn vrouw een kruidenierswinkelje dreef, werd afgebroken en dat men rond 1924 op die plaats een tussenwoning met aan weerszijden een winkelpand liet bouwen.

Het jonge stel, waarmee ik uiteraard Jacobus Johannes Klumpenaar en Wilhelmina van Hasselaar bedoel, ging na de huwelijkssluiting wonen in het ouderlijk huis op Zandstraat 51 en zette daar de kruidenierswinkel van moeder voort. Het huisnummer werd later gewijzigd in 39. Het andere winkelpand was twee maanden eerder betrokken door Pieter Jacobus Klumpenaar, een oudere broer van Kobus, en zijn vrouw Christina Johanna Hendrika Klumper. Zij begonnen op nummer 49 (later 37) een handel in lederwaren en klompen. Vrijwel zeker had dat iets te maken met het beroep van vader Klumpenaar, die in 1920 als schoenmaker en in 1923 als koopman te boek stond. Het echtpaar Klumpenaar-de Gooijer vestigde zich in de tussenwoning.

We gaan snel terug naar de familie Klumpenaar-van Hasselaar, want per slot van rekening gaat het in deze aflevering om hen.

In de tuin van de buren. Van links naar rechts: Bertus, Bep, neef Hans, Anneke en mevrouw Klumpenaar, 1937 (collectie H. Klumpenaar)

Gezinsuitbreiding

Kobus en Mien Klumpenaar runden samen hun florerend levensmiddelenbedrijf. Mien stond doorgaans in de winkel achter de toonbank en hielp de klanten. Eenvoudig was dat niet, want veel van de kruidenierswaren moesten afgewogen worden, wat erg tijdrovend was. Het was een pondje van dit en een onsje van dat. Daarnaast moest voor de kinderen worden gezorgd en werd van haar verlangd dat ook het eten op tijd op tafel stond. Op momenten dat hij thuis was, stond Kobus zijn vrouw met raad en daad bij. Hij hield de winkelvoorraad op peil en daarnaast was het zijn taak om bij de klanten die veraf woonden de boodschappenboekjes op te halen, de boodschappen 's avonds klaar te maken en ze de volgende dag of later met de transportfiets te bezorgen. Onlangs sprak ik mevrouw Van de Hoef-van Gent, die zich dit allemaal nog goed kon herinneren. 'Naar het bezorgen van de boodschappen keken wij als kinderen met verlangen uit,' zei ze, 'want meestal had Klumpenaar er voor ons wel een zakje snoep bij gedaan.' Verrast was ik dat in het archief van de gemeente Veenendaal nog

een op 23 november 1951 gedateerde rekening van levensmiddelenbedrijf J.J. Klumpenaar aanwezig was voor geleverde levensmiddelen aan G. Heikamp, Molenstraat 55 te Veenendaal. Bij het ouder worden van de kinderen hielpen ook zij in de zaak mee. Bovendien konden zij rekenen op de trouwe hulp van Alie van Ginkel, dochter van Evert van Ginkel uit de Schalm, die voor dag en nacht bij hen verbleef.

Wie waren hun kinderen? We noemen ze in volgorde van leeftijd: Elizabeth (*Bep*), geboren in 1932; Albertus (*Bertus*), geboren in 1934; Jannigje (*Anneke*), geboren in 1934; Hans, geboren in 1942; Hanny, geboren in 1950. Ze kwamen alle vijf in de Zandstraat ter wereld.

Voor mevrouw Klumpenaar brak een moeilijke tijd aan toen op 9 juli 1959 na een kort ziekbed een einde kwam aan het aardse leven van haar man. Nog maar enkele weken daarvoor waren ze met de nog thuiswonende kinderen Hans en Hanny verhuisd naar de Van Hogendorpstraat in het zuidwestelijk deel van Veenendaal, ook wel aangeduid als De Geer (zie: P. Will, *Veenendaal, straat in straat uit*). Bertus zette het bedrijf van zijn

ouders voort. Klumpenaar senior werd slechts 55 jaar en werd begraven op de algemene begraafplaats aan de Munnikenweg te Veenendaal in graf nummer D 335. Bij het schrijven van dit artikel zijn alleen Bertus en Hans nog in leven.

De heer en mevrouw Klumpenaar-van Hasselaar bij de bruiloft van een van haar zussen (collectie H. Klumpenaar)

Van Hogendorpstraat

In de Van Hogendorpstraat heeft mevrouw Klumpenaar zo'n 45 jaar gewoond. Ze heeft er volop genoten. Zoon Hans zei er bij haar begrafenis het volgende over: 'Haar grote hobby werd tuinieren. Hele dagen bracht ze door in de tuin, die er dan ook prachtig uitzag. Het gaf haar voldoening als ze iemand blij kon maken met een stekkie of een

plantje. En als we bij haar langs kwamen voor een bakkie en we zaten buiten op het terras, zag ze altijd wel ergens een beetje onkruid groeien dat subiet verwijderd moest worden.' Ook keek ze graag naar de televisie, waarbij vooral de serie

'The Bold and the Beautiful' haar favoriet was.

Op 24 december 1995 overleed haar jongste dochter Hanny op de leeftijd van 45 jaar. Een zeer groot gemis voor de hoogbejaarde moeder.

Weer verhuisd

Een val in de tuin was er uiteindelijk de oorzaak van dat mevrouw Klumpenaar op 99-jarige leeftijd nog moest verkassen naar zorgcentrum De Engelenburgh, waar zij kamer 129 kreeg toegewezen. Ook hier had ze het erg naar haar zin.

Fijne herinneringen hebben Hans en zijn vrouw Henny aan de keren dat zij moeder met de rolstoel meenamen naar de surfvijver. 'Ze genoot onderweg van de bomen en de bloemen en wat kon ze blij zijn met die kleine dingen', aldus Hans.

In De Engelenburgh vierde zij op 5 september 2005 haar honderdste verjaardag. De kinderen nodigden via een prachtig affiche bewoners en andere belangstellenden uit om dit heuglijke feit van 3 tot 4 uur met haar te vieren in De Zwaai. Ook burgemeester Ties Elzenga bezocht haar die dag om de felicitaties namens het

gemeentebestuur over te brengen. En natuurlijk ontbrak evenmin een delegatie van de Christelijke Gereformeerde Bethelkerk, waarvan zij sinds haar huwelijk een meelevend lid was geweest. In het kerkblad *De Ontmoeting* van september 2005 werd ruimschoots aandacht aan de jubilaris geschonken en was een interview te lezen dat Anja van Riessen met haar had gehad.

Mevrouw Klumpenaar achter haar huis aan de Van Hogendorpstraat, 1959
(collectie H. Klumpenaar)

Op 1 december 2007 overleed Wilhelmina Klumpenaar-van Hasselaar op de leeftijd van 102 jaar en 2 maanden.

Van vader geleerd

Tot slot wil ik u niet graag het rijmpje onthouden dat Wilhelmina van Hasselaar als kind van haar vader Albertus had geleerd. Het moet ongeveer 125 jaar oud zijn.

10 ... Dat zijn de kinderjaren
20 ... Dan gaat men aan het paren
30 ... Moet men zijn getrouwd
40 ... Wordt men al te oud
50 ... Komen de ongemakken
60 ... Gaat men aan het zakken
70 ... Nemen de krachten af
80 ... Daalt men in het graf
90 ... Kan men ook nog leven
100 .. Staat niet aangeschreven
Hans Klumpenaar voegde bij haar
begrafenis nog een regel toe:
En al ben je 102, afscheid nemen
valt niet mee.

Kerkgebouw

Achter het pand waar de familie Klumpenaar in de Zandstraat heeft gewoond, bevindt zich nog steeds het eerste kerkgebouw van de Christelijke Gereformeerde Gemeente te Veenendaal. Het kwam in 1865 van de grond. In 1911 vond een aanzienlijke verbouwing plaats naar een ontwerp

van architect B. van Kreel en kreeg het de naam Eben Haëzer. Dominee H. Visser, de toenmalige predikant, legde de eerste steen en de gemeente heeft hier gekerkt tot in 1926 een nieuwe kerk aan het Boerscheland in gebruik kon worden genomen. Meer over het oude kerkgebouw kunt u lezen in het boek van W.Th. Hofland, *160 jaar Christelijke Gereformeerde Bethelkerk te Veenendaal*, pagina 151 en volgende. De kerk wordt al lange tijd als opslagruimte en werkplaats gebruikt. Toch spant de Historische Vereniging Oud Vee-

nendaal, zo lazzen we, zich met alle kracht in om het oude gebouw voor de toekomst te bewaren. Hartelijk dank aan Hans Klumpenaar die toestemming gaf voor het schrijven en publiceren van dit artikel over zijn moeder Wilhelmina Klumpenaar-

Mevrouw Klumpenaar bij de surfvijver, 8 juli 2007 (collectie H. Klumpenaar)

van Hasselaar. Ook het beschikbaar stellen van enkele foto's was voor hem geen enkel probleem. Daar wij beiden in de Zandstraat zijn geboren, ontkwamen wij er niet aan om enkele herinneringen uit vroegere tijden op te halen.

Huishoudelijk en bereikbaar

Op deze avond mocht voorzitter Bert van den Bos een goed gevulde zaal welkom heten. Hij sprak de verwachting uit dat het een boeiende avond zou worden en dus was er ook een welkom voor Jan van Oeveren, die de lezing voor zijn rekening nam. Maar voor Jan begon, was er eerst een huishoudelijk gedeelte af te werken.

DOOR INEKE VAN SCHUPPEN

Bert nam afscheid van bestuurslid Gerard Muller. En dat vond hij jammer, want het grijze gehalte in de HVOV is hoog en dan is het prettig een jong bestuurslid te hebben. Maar Gerard is nog niet uit het zicht verdwenen, want hij blijft deel uitmaken van de werkgroep Graven Oorlogsslachtoffers Munnikenhof. Daarnaast is hij nauw betrokken bij het Fort aan de Buursteeg. Als dank voor wat hij heeft gedaan, werden hem bloemen en een bon overhandigd.

Om Gerard te vervangen heeft het bestuur speciaal gezocht naar een vrouwelijk bestuurslid en in die opzet is het geslaagd. Mieke Wienecke heeft zich bereid verklaard het bestuur te versterken. Bert riep Mieke naar voren om haar aan de leden voor te stellen. Zij is gewend veel vrijwilligerswerk te doen en draagt de HVOV een warm hart toe. 'Maar,' zei Bert, 'de eerlijkheid gebiedt ons te zeggen dat we een reactie kregen in de trant van: "Jullie doen maar. Wie is dit nieuwe bestuurslid en op welke gronden is zij aangenomen?"' Bert beloofde bij een volgende gelegenheid de vacature eerder aan te kondigen, zodat eventueel ook andere namen aangedragen kunnen worden.

Het volgende punt dat aandacht behoefde, was van financiële aard. Zoals bij iedere vereniging is het ook bij de HVOV steeds moeilijker om de begroting sluitend te krijgen. Ondanks het feit dat we een behoorlijk aantal leden hebben, is de groei er toch een beetje uit. En hoewel het bestuur zuinig met de ter beschikking staande middelen omgaat, stijgen de kosten. Daarom stelde Bert namens het bestuur voor de contributie met € 2,- te verhogen. De aanwezige leden stemden met dit voorstel in. Bert wees ook nog op een andere mogelijkheid om de vereniging aan ruimere middelen te helpen, en dat is de boekentafel. De

HVOV bezit een uitgebreide voorraad boeken, die met de komende sinterklaas en kerst voor een leuk cadeau kan zorgen. Tevens verzocht hij zijn toehoorders te proberen burens of familieleden lid te maken.

En toen was het de beurt aan Jan van Oeveren. Zijn lezing had als titel 'De mythe van het geïsoleerde dorp - over de bereikbaarheid van Veenendaal tot 1886'.

Veel wegen

Beweringen in de literatuur dat Veenendaal in genoemde periode een min of meer geïsoleerd dorp was, berusten niet op onderzoek naar de feiten. In de lezing werd aangetoond dat Veenendaal tot 1845 over voldoende onverharde verbindingswegen naar buiten beschikte. Vanaf 1845 liep er zelfs een verharde rijksstraatweg door het dorp, die naar het noorden aansloot op het station Veenendaal-De Klomp en naar het zuiden op de veerpont tussen Elst en Ingen. De weg kwam in de plaats van een oudere route uit de 18^e eeuw waarvan het verkeer tussen de Betuwe en de Veluwe al regelmatig gebruik maakte. De treinen die op het station aan De Klomp stopten verbonden Veenendaal met Amsterdam, Utrecht en Arnhem en vanaf 1856 met Rotterdam en Duitsland. In dat jaar werd ook de eerste stoommachine in Veenendaal geplaatst en kon de industrie zich versneld uitbreiden. Elders in dit nummer vindt u een uitgebreid artikel over deze materie.

Na Jan bedankt te hebben voor de geweldige manier waarop hij ons door de historie meegenomen had, wenste Bert de leden wel thuis.

Jaren van expansie en vooruitgang

Dat Veenendaal ook in de jaren zestig van de vorige eeuw aanzienlijk is gegroeid, blijkt uit een overzicht van onze plaatselijke kroniekschrijver.

DOOR COEN VAN VIEGEN

1960 1 januari: Stichts en Gelders Veenendaal worden samengevoegd tot één Stichtse gemeente Veenendaal. Tevens worden de grenzen met de naburige gemeenten Rhenen en Renswoude gewijzigd. De nieuwgevormde gemeente heeft nu 23.305 inwoners, welk getal 4913 hoger ligt dan vorig jaar. De oppervlakte is thans 1785 hectare.

Veenendaal wordt verder opgestoten in de vaart der volken, want aan de Markt komt een vestiging van de HEMA. Rode bussen van de firma De Haas voeren de klanten aan en een muziekkorps begeleidt de feestelijkheden. Aan publieke belangstelling is er geen gebrek: vooral huisvrouwen verdringen zich op de Markt voor de eerste kennismaking met dit warenhuis.

1962 Veenendaal heeft nu 23.920 inwoners, waaronder drie Joodse gezinnen bestaande uit elf personen. De industriële structuur wordt bepaald door kleding- en textielindustrie, fabrieken van farmaceutische en cosmetische producten, metaalfabrieken en sigarenindustrie. Veenendaal heeft zich ontwikkeld tot een regionaal centrum in Zuidoost-Utrecht wat betreft werkgelegenheid en middenstand. Er is een eierveiling en een bijenmarkt (aldus een encyclopedische vermelding). De bekende ranke toren van de Oude Kerk wordt bij de grote restauratie vervangen door een zogenaamde luistoel, die ook wel dakruiter wordt genoemd. Tot spijt van velen gaat er ook in de kerk zelf veel van het oude verloren, hetgeen volgens hen de intieme sfeer verandert.

Een ingrijpende verandering in het zuiden van het dorp is de sloop van de bekende historische hofstede De Geer. Op deze plaats zal in 1965 de hervormde Sionskerk worden gebouwd.

14 juli: Dominee A. Vroegindeweij en diaken J.F. van Kooten leggen de eerste steen van het zorgcentrum De Engelenburgh aan de Kerkewijk (zie 10 november 1964).

1964 11 januari: De voorspoedige geboorte van Wouter van Viegen, zoon van het echtpaar Van Viegen-van Schuppen, brengt het inwonertal van de gemeente Veenendaal op 25.000.

12 februari: De voormalige, en direct na de oorlog miskende, politiefchef Jan Stappenbelt overlijdt op 59-jarige leeftijd na een ernstige ziekte.

Opheffing van het christelijk tamboer- en pijperkorps Prins Bernhard. Door een teruglopend aantal leden, als gevolg van ploegendiensten in veel fabrieken, vindt er een fusie plaats met de harmonie Caecilia.

10 november: Officiële opening van het bejaardencentrum De Engelenburgh aan de Kerkewijk. Het centrum is de opvolger van het Tehuis voor Ouden van Dagen der Nederduitsch Hervormde Gemeente, dat aan de overkant van de Kerkewijk was gevestigd (zie ook 14 juli 1962).

In 1967 wordt het oude tehuis afgebroken. Op het terrein zullen in de toekomst de wooncomplexen van de Stichting Interkerkelijk Bejaardenwerk verrijzen.

1965 3 mei: De commissaris van de Koningin slaat de eerste paal van het nieuwe raadhuis (zie ook 29 september 1967). De bouw van het pand is door de N.V. Boers & Zonen te Veenendaal aangenomen voor drie miljoen gulden.

De bekende sigarenfabriek BECO aan het Kostverloren wordt opgeheven bij het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd van de oprichter. Er is voor hem geen opvolger.

Het pand van slijterij Van Hardeveld in de Hoofdstraat wordt afgebroken om plaats te maken voor een modern winkelpand. Het zogenaamde drankorgel van dit bedrijf is bewaard gebleven en nog te bewonderen in het Viseum Veenendaal.

1966 10 maart: Voltrekking van het huwelijk van prinses Beatrix en (prins) Claus von Amsberg in rumoerig Amsterdam. 's Ochtends wordt gede-

monstreerd bij De Dokwerker. Demonstranten gooien een rookbom naar de trouwkoets wanneer deze door de Raadhuisstraat rijdt en de rest van de dag breken nog her en der in de stad relletjes uit.

De Frisia en de Hollandia Wol, beide eigendom van het Leidse bedrijf Clos & Leembruggen, worden samengevoegd in het Hollandiacomplex aan het Verlaat. De ondernemingen zullen in 1979 failliet worden verklaard, evenals het moederbedrijf. De 250 werknemers worden werkloos. Het complex aan het Verlaat, een van de weinige overgebleven oude fabrieken van Veenendaal, wordt niet gesloopt en is thans de bakermat van De Cultuurfabriek.

4 november: Oprichting van de Stichting Interkerkelijk Bejaardenwerk, in het Veen bekend als de SIB. De hervormde predikant Arend Vroegindewey is, als bij zoveel activiteiten in het dorp, de initiatiefnemer (zie ook 10 november 1964).

1967 12 februari: De bekende Veenendaalse geschiedvorser meester David Philips overlijdt plotseling op ruim 64-jarige leeftijd. Hij wordt begraven op de rooms-katholieke begraafplaats te Heythuysen in Limburg.

28 februari: Met een totaal afwezig vermogen tot historisch besef geeft de gemeente toestemming om de sjoel van de Veense Joden aan het Verlaat te slopen. In de gemeenteraad wordt er niet over gediscussieerd. In *De Valleï* wordt met een foto en bijschrift de sloop aangekondigd. Een deel van een venster met de Mageen David (schild

van David of davidster) en een aantal foto's van de synagoge zijn in het Viseum Veenendaal te zien. Sinds 2010 herinnert ook een plaquette in de Synagogestraat aan de sjoel in Veenendaal. 29 september: De commissaris van de Koningin opent het nieuwe raadhuis aan het Raadhuisplein met het in werking stellen van het carillon in de toren; op 3 mei 1965 had de commissaris de eerste paal geslagen. Later zal het gebouw de naam gemeentehuis krijgen.

1968 Op 25 augustus wordt het 25 meter bad van Sportcentrum De Valleï geopend. Dit bad is nu geschikt voor officieel erkende wedstrijden, inclusief waterpolo. De Veenendaalse zwemclub VZC vindt hier zijn thuishaven.

De gereformeerde Brugkerk (1889) ondergaat een grondige restauratie naar het ontwerp van architect C.M. Ploeg, 'waarmee de kerk de gedaante heeft gekregen zoals wij die uit onze dagen kennen', aldus een bejaarde kerkganger.

1969 Het voormalige gemeentehuis in de Hoofdstraat wordt afgebroken; het komt 'onder de slopershamer van G.J. van Schoonhoven'. Dit pand stond waar thans de ingang van De Passage is. Niets herinnert meer aan het zeer hechte herenhuis met het 'prachtige vergezicht op de omliggende Gemeenten' dat in de tuin van het perceel viel te genieten. (Niemand zal zich dit laatste kunnen voorstellen, gezien de huidige situatie.)

Het Raadhuis in Veenendaal, circa 1970 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Het laatste woord

Ongeveer op het moment dat ons laatste woord klaar moest zijn hoorden we wie de nieuwe burgemeester van Veenendaal was geworden: mr A.W. (Wouter) Kolff, toen nog wethouder in Nieuwegein.

DOOR HET BESTUUR

Volgens de voorzitter van de vertrouwenscommissie is hij 'een verbinder, een netwerker en een aanjager voor nieuw beleid. Kortom, een nieuw boegbeeld voor Veenendaal.' Wat ons verder opvalt is dat de heer Kolff nog jong is. Voor zover wij weten is hij de jongste burgemeester van Veenendaal ooit.

Als historische vereniging willen wij de heer Kolff graag van harte feliciteren met zijn benoeming en hem een goede tijd in Veenendaal toewensen. Ook hopen wij dat hij, evenals zijn voorganger, lid wil worden van onze vereniging om daarmee blijik te geven van het feit dat ook het werk van de Historische Vereniging Oud Veenendaal zijn warme belangstelling heeft.

Op 27 september mochten we genieten van de voordracht van Jan van Oeveren over de bereikbaarheid van Veenendaal tot 1886. Voor velen kwamen er weer veel nieuwe aspecten aan het licht.

Nu kijken we uit naar de bijeenkomst op donderdag 13 december 2012. Dan hebben we de gebruikelijke foto- en filmavond zoals Hennie Henzen die zo goed voor ons kan verzorgen. Ook ditmaal zal hij ons verrassen met nieuwe foto's en filmpjes.

Alle leden zijn van harte welkom op:

- **Donderdag 13 december 2012**
- **Ledenbijeenkomst HVOV**
- **Hennie Henzen: Foto- en filmavond**
- **De Meent, Grote Beer 10**
- **Aanvang: 19.45 uur**
- **Toegang gratis**

Met de complimenten van een vriendelijke Veense vlinder uit het begin van de 20^e eeuw (collectie Ineke van Schuppen)

Dit is alweer de laatste bijeenkomst in 2012. Een jaar dat voor ons gevoel is omgevlogen. Ook voor volgend jaar organiseren we weer van harte een viertal avonden. De eerste bijeenkomst in het nieuwe jaar geeft de werkgroep Dialect, veldnamen, straatnamen en bijnamen een presentatie met als titel 'Veens proate kaank nie laote'.

Onderstaande uitgaven zijn verkrijgbaar bij Janny Groenleer, **Driemaster 42, 3904 RL Veenendaal, telefoon 0318 51 82 04** en bij het documentatiecentrum van de vereniging (zie voor het adres binnenzijde voorblad). Alle prijzen zijn exclusief verzendkosten.

- Werkgroep Dialect, veldnamen, straatnamen en bijnamen, *Veldnamen in Veenendaal* (80 pagina's met drie tekeningen)
Prijs: € 19,95

- dr R. Bisschop, *Een tweeling zelfstandig. Stichts en Gelders Veenendaal in de Bataafse-Franse tijd 1795-1813* (62 pagina's)
Prijs: € 4,50

- dr R. Bisschop, G.C. Speelpenning en T. Stol, *Het veen, de veenraden en het Veenraadschap. De historische wortels van de gemeente Veenendaal, toegelicht aan de hand van oude teksten 1546-1847* (152 pagina's; leerboek paleografie)
Prijs: € 9,-

- Werkgroep Genealogie, *Leggers van de Morgentallen der Geldersche en Stichtsche Veenen - deel 1* (176 pagina's; transcripties van de registers met namen van eigenaren en pachters van veengrond 1618-1722; met indexen en veel voor genealogen en andere onderzoekers interessante gegevens)
Prijs: € 12,50

- Werkgroep Genealogie, *Leggers van de Morgentallen der Geldersche en Stichtsche Veenen - deel 2* (200 pagina's; transcripties van de registers met namen van eigenaren en pachters van veengrond 1751-1791; met indexen en veel voor genealogen en andere onderzoekers interessante gegevens)
Prijs: € 12,50

- J.C. Meeuse, *De laatste oorlogsdagen in Veenendaal* (24 pagina's; verslag van de laatste oorlogsdagen in Veenendaal weergegeven voor familie in Zeeland door J.C. Meeuse, onderwijzer te Veenendaal)
Prijs: € 1,60

- dr H. van 't Veld, *Canon van Veenendaal* (64 pagina's; de geschiedenis van Veenendaal bekeken door vijftig vensters die parallel lopen aan de nationale canon)
Prijs: € 17,50

- dr H van 't Veld (red.) *Markante Veenendalers* (192 pagina's; zeventien scribenten schrijven de levensverhalen van 31 Veenendalers die door hun doen en laten indruk maakten op hun tijdgenoten en zo grote bekendheid genoten)
Prijs: € 14,95

- Gert Groenleer, *Veenendaal en de ramp van 1953* (32 pagina's)
Prijs: € 4,95

- A.C. van Grootheest en R. Bisschop (red.), *Geschiedenis van Veenendaal* (392 pagina's; overzicht van de geschiedenis van Veenendaal in al haar geledingen)
Prijs: € 38,50

- A.C. van Grootheest, R. Bisschop en G.C. Groenleer (red.), *Geschiedenis van Veenendaal 2* (447 pagina's; overzicht van de geschiedenis van Veenendaal met veel aandacht voor de mensen)
Prijs: € 19,95

- Teus van Beek, *Wij groeiden op in Veenendaal. Herinneringen aan een samenleving die voorgoed voorbij is* (104 pagina's; over vriendschap in Veenendaal in de jaren dertig en veertig van de vorige eeuw)
Prijs: € 9,95

- Teus van Beek, *Terug naar het dorp. Veenendaal, het dorp dat een stad werd* (104 pagina's)
Prijs: € 9,95

- Kees-Willem Bruggeman, Gert Groenleer en Bert de Groot (redactie), *Een zwaar bedrijf. De lagerindustrie in Veenendaal in woord en beeld* (168 pagina's)
Prijs: € 18,95

- Paul A.M.J. Hageman, *'Noe eerst effe praote'. Herinneringen van een wolfabrikant uit Veenendaal. Naar het manuscript van Willem van Leeuwen (1880-1956)* (98 pagina's)
Prijs: € 9,95

- Paul Hageman, *Veenendaal op papier. Een inventarisatie* (cd-rom met meer dan 1000 boektitels over Veenendaal)
Prijs: € 5,-

- *Watersnoodramp 1855*, themanummer van *Oud Veenendaal* van januari 2005 (36 pagina's)
Prijs: € 3,-

- G.M.J. van Schuppen-Diepeveen, *Met vlag en wimpel. Kroniek van 100 jaar Oranjedag in Veenendaal* (36 pagina's)
Prijs: € 1,-

- Wout Jansen, *Een Gelders Verhaal. Meester Van de Westeringh en Gelders Veenendaal* (160 pagina's)
Prijs: € 9,95

- G. M. Muller, *De Grebbelinie. Wat er nog aan herinnert* (64 pagina's)
Prijs: € 9,95

- Jan van de Haar, *Winkels in 't Zaand* (28 pagina's; een beschrijving van vrijwel alle winkels die in de jaren vijftig in de Zandstraat waren gevestigd, met foto's en toelichting in dichtvorm en het Veens dialect)
Prijs: € 14,95

- Jan van de Haar, *Wòne en winkels in de Straot* (28 pagina's; een beschrijving van de winkels die in de jaren vijftig in de Hoofdstraat waren gevestigd, met foto's en toelichting in dichtvorm en het Veens dialect)
Prijs: € 12,95

Historische Vereniging Oud Veenendaal

